

Univerzita Palackého v Olomouci

Filozofická fakulta

Katedra psychologie

Posuzování věrohodnosti v kontextu znalecké činnosti

Veracity assesement in the context of judicial expert activity

Magisterská diplomová práce

Autor: Jan Varga

Vedoucí práce: PhDr. Martin Dolejš, Ph.D.

Olomouc

2014

Prohlášení

Místopřísežně prohlašuji, že jsem magisterskou diplomovou práci na téma: „Posuzování věrohodnosti v kontextu znalecké činnosti“ vypracoval samostatně pod odborným dohledem vedoucího diplomové práce a uvedl jsem všechny použité podklady a literaturu.

V Olomouci dne .....

Podpis.....

Poděkování

Děkuji PhDr. Martinovi Dolejšovi, Ph.D. za kvalitní a důsledné vedení práce a za jeho vstřícný přístup. Mé díky patří také kamarádovi Pepovi B., díky kterému se podařilo získat přístup k posudkům ze soudních archivů. V neposlední řadě chci také poděkovat pánům znalcům, kteří umožnili nahlédnutí do jimi vypracovaných posudků na věrohodnost.

Obsah

Úvod.....	7
1 Lež, klam, věrohodnost.....	8
1.1 Věrohodnost.....	8
1.2 Základní oblasti zkoumané při posuzování věrohodnosti.....	9
1.3 Lež a klam.....	10
1.4 Indikátory lži a klamu.....	13
1.5 Typologie klamání.....	13
1.6 Faktory ovlivňující klamání.....	15
1.7 Důvody ke lži a klamu.....	16
1.8 Sugestibilita.....	17
1.9 Falešné vzpomínky.....	19
2 Výzkumné projekty relevantní k posuzování věrohodnosti.....	21
2. 1 Úspěšnost v posuzování věrohodnosti.....	21
2. 2 Postupy a vodítka při odhalování lži a klamu.....	27
2. 3 Další relevantní výzkumy.....	29
3 Metody posuzování věrohodnosti.....	35
3. 1 Polygraf.....	35
3. 2 Funkční magnetická resonance (fMRI).....	37
3. 3 Elektroencefalografie (EEG) jako metoda posuzování věrohodnosti.....	37
3. 4 Facial expressions a FACS.....	38
3. 5 Undeutschova hypotéza.....	39
3. 6 SVA (Statement Validity Assessment).....	39
3. 7 Reality monitoring.....	44
3. 8 Kritéria věrohodnosti dle Tschaunera.....	45
3. 9 SCAN – Scientific Content Analysis.....	45
3. 10 ACID – Assessment Criteria Indicative of Deception.....	47
3. 11 Reidova metoda.....	47
4 Znalecká činnost.....	50
4. 1 Obecná charakteristika znalce.....	50
4. 2 Právní úprava znalecké činnosti.....	50
4. 3 Výkon znalecké činnosti dle zákona.....	51

4. 4 Postavení znalce v právním systému.....	52
4. 5 Podmínky pro jmenování znalcem.....	52
4. 6 Schéma znaleckého posudku.....	53
4. 7 Nepravdivý znalecký posudek	53
4. 8 Znalecká činnost v dalších zemích.....	54
5 Empirická část.....	56
5. 1 Výzkumné cíle	56
5. 2 Postup výzkumu	57
5. 3 Sběr dat.....	59
5. 4 Zkoumaná populace	60
5. 5 Popis a interpretace výsledků.....	61
5. 6 Obsahové charakteristiky posudku	61
5. 7 Formální charakteristiky posudku.....	65
5. 8 Otázky zadávané v kontextu věrohodnosti	68
5. 9 Závěry analýzy	69
5. 10 Návrhy k posuzování věrohodnosti v kontextu znalecké činnosti.....	70
5. 11 Ukázka posouzení věrohodnosti	72
6 Diskuze	76
7 Závěr	81
Souhrn.....	82
Seznam použitých zdrojů a literatury	84
Seznam příloh	

Úvod

Problematika posuzování věrohodnosti a souvisejících témat nás natolik zaujala, že jsme se o tuto oblast začali zajímat intenzivněji. Poté co jsme zjistili, že je v češtině toto téma nedostatečně zpracované, rozhodli jsme se problematikou posuzování věrohodnosti zabývat v postupové práci.

Postupová práce „Lež, klam a jejich odhalování“ byla teoretickou prací, která zejména představovala metody posuzování věrohodnosti a relevantní výzkumy. Jednalo se o základní náhled do této oblasti, přičemž jedním z hlavních cílů bylo prezentovat současné trendy v této oblasti. Magisterská diplomová práce na postupovou práci částečně navazuje, nicméně jí dává komplexnější rámec. V České republice se lze s posuzováním věrohodnosti výpovědi setkat především v rámci znalecké činnosti, proto se náš výzkum zaměřuje právě na tuto oblast.

Předložená práce by měla představit téma posuzování věrohodnosti v kontextu znalecké činnosti. V první kapitole se věnujeme lži, klamu a věrohodnosti, a dále se v ní zabýváme některými souvisejícími jevy, jako jsou například falešné vzpomínky nebo sugestibilita. Dále rozebíráme současné trendy v oblasti posuzování věrohodnosti. Podstatnou část práce tvoří kapitola, ve které popisujeme současné metody posuzování věrohodnosti. Zaměřujeme se v ní zejména na metody využitelné ve znalecké praxi. V práci je také zařazena kapitola, ve které je přiblížena zákonná úprava znalecké činnosti.

V rámci výzkumné části rozpracováváme problematiku znalecké činnosti v oblasti posuzování věrohodnosti. Jako nejlepší způsob uchopení tohoto tématu se nám jeví obsahová analýza znaleckých posudků věrohodnosti s přihlédnutím k rozhovorům se znalci a soudci. Vzhledem k nedostatečné metodické a zákonné úpravě činnosti znalců pro obor psychologie je jedním z našich cílů poukázat na tyto nedostatky a na odbornou nepodloženost řady posudků věrohodnosti. V neposlední řadě je naším cílem poskytnout návrhy, které by mohly vést ke zkvalitnění znalecké činnosti a tedy i znaleckých posudků.

1 Lež, klam, věrohodnost

Tato kapitola je věnována tématu věrohodnosti a relevantním fenoménům. V praxi by měly dále popsané jevy a skutečnosti tvořit alespoň základní teoretické východisko při posuzování věrohodnosti. Minimální teoretická vybavenost by měla posuzovateli pomoci určitým způsobem konceptualizovat jeho pohled na danou problematiku a umožnit mu odbornější posouzení věrohodnosti.

První podkapitola je základním uvedením do tématu věrohodnosti. V druhé podkapitole je představena triáda oblastí zkoumaných při posuzování věrohodnosti. Podkapitola třetí je věnována definování lži a klamu a podrobnějšímu uvedení do této problematiky. Ve čtvrté podkapitole rozebíráme neverbální indikátory lži a klamu. V podkapitole páté jsou představeny reprezentativní typologie klamání. V šesté podkapitole jsou popsány nejzásadnější faktory ovlivňující klamání. Sedmá podkapitola se zaměřuje na důvody ke lži a klamu. V osmé podkapitole je rozebrána problematika sugestibility. Poslední podkapitola je věnována falešným vzpomínkám.

1.1 Věrohodnost

„Pojem věrohodnost výpovědi vyjadřuje míru souladu výpovědi se skutečností. Věrohodná výpověď líčí události tak, jak skutečně proběhly, bez zkreslení, a údaje např. k času, místu nebo popisu osob odpovídají realitě. Nevěrohodná výpověď zahrnuje informace zkreslené, smyšlené, neodpovídající skutečnosti. Mnohem častěji se objevují výpovědi, které obsahují kombinaci pravdivých a nepravdivých informací“ (Čírtková, 2009, 360). V tomto smyslu je téma věrohodnosti úzce spojené s tématem lži a její detekce (Čírtková, 2009).

Dostatečný teoretický náhled na lež a relevantní fenomény je dle našeho názoru nezbytnou podmínkou pro schopnost správného posouzení věrohodnosti. Orientace v této oblasti jedinci poskytuje lepší podmínky pro posouzení věrohodnosti, přičemž můžeme předpokládat, že jeho posouzení bude odbornější a méně závislé například na stereotypech o lhářích a dalších mylných přesvědčení laiků. Faktem ovšem zůstává, že základem odborného posouzení věrohodnosti jsou standardizované metody, jako je například

SVA:CBCA nebo RM. Metody na posuzování věrohodnosti budou podrobně představeny v následující kapitole, která je věnována výhradně jim.

V praxi se rozlišuje věrohodnost obecná a věrohodnost specifická, přičemž je nutné poznamenat, že pojem obecná věrohodnost se ve světě nepoužívá, jedná se o český konstrukt (R. Ptáček, osobní sdělení 15. 12. 2013). Věrohodnost obecnou lze chápat jako komplexní charakteristiku osobnosti, přičemž se vyšetření zaměřuje například na přesnost vnímání, intelektové schopnosti obecně, sklony k podvádění, duševní poruchy, míru sugestibility, strukturu osobnosti, atd. Specifická věrohodnost značí míru pravdivosti výpovědi a to, do jaké míry koresponduje se skutečností (Čírtková, 2009).

Při posouzení specifické věrohodnosti se v ideálním případě vychází ze standardizovaných kriteriálních metod. V tomto kontextu lze specifickou věrohodnost chápat jako pravděpodobnost, s jakou se jedincova výpověď zakládá na jeho epizodické paměti a do jaké míry je jeho výpověď ovlivněna jinými druhy paměti a jinými psychickými procesy (Ptáček, 2012).

U tématu věrohodnosti je ještě důležité upozornit na asymetrii vztahu mezi věrohodností obecnou a věrohodností specifickou. Tato asymetrie se projevuje tak, že obecně nevěrohodný jedinec může splňovat kritéria specifické věrohodnosti – tedy jeho výpověď bude věrohodná. A naopak obecně vysoce věrohodný jedinec může v konkrétním případě podat křivou výpověď, tedy jeho specifická věrohodnost bude nízká (Čírtková, 2009).

1.2 Základní oblasti zkoumané při posuzování věrohodnosti

„Výpověď, ať svědka nebo obviněného, je verbálním vyjádřením vzpomínek na nějakou trestněprávně významnou událost. Předpokládá příjem, uložení a (řízenou) aktualizaci informace, tj. činnost percepčních a paměťových funkcí. Do uvedeného procesu se ovšem vkládá celá osobnost subjektu, především její kognitivní (poznávací), emocionální a motivační komponenty“ (Netík, Netíková, & Hájek, 1997, 102).

Skutečnost, že mezi důležité faktory podílející se na tvorbě výpovědi patří osobnost a motivace, je celkem dobře reflektována ve znalecké praxi. Téměř každý znalecký posudek týkající se věrohodnosti obsahuje analýzu osobnosti zkoumaného i rozbor jeho motivace. Stran zkoumání osobnosti jde tedy, jak bylo popsáno výše, víceméně o

zjišťování tzv. obecné věrohodnosti – tedy o schopnost jedince podat věrohodnou výpověď. Tato obecná věrohodnost může být narušena například nedostatečným intelektem a možným nepochopením dříve vnímané skutečnosti. Problematičtí v tomto směru také mohou být jedinci s psychiatrickým onemocněním, například trpící paranoidní či histriónskou poruchou osobnosti (Čírtková, 2009). V případě motivace se jedná o úvahu (obvykle zejména na základě spisové dokumentace a rozhovoru), při které se zjišťuje, „*zda v konkrétním případě osoba má (nemá) motivaci lživě vypovídat. Hledají se eventuální vnitřní pohnutky ke lži (nenávisť, láska, strach, potřeba uznání) anebo vnější situační tlaky (je vydírána, hrozil by rozpad rodiny, ztráta určité výhody jako zaměstnání, přátelství*“ (Čírtková, 2009, 363).

Dalším podstatným faktorem zkoumaným v kontextu věrohodnosti je samotná výpověď, přičemž se rozlišuje jak její jazyková stránka (obsah a forma sdělení), tak její neverbální stránka – nonverbální chování a psychofyzilogické projevy (Ptáček, 2012). Metody na posuzování věrohodnosti výpovědi, tedy na posuzování specifické věrohodnosti, podrobně popíšeme v následující kapitole, která bude věnována výhradně jim.

Věrohodnost je tedy analyzována v triádě: *osobnost, motivace* a *samotná výpověď*. Bohužel znalci se v současné znalecké praxi obvykle zaměřují především na osobnost a motivaci, nikoliv na odborné posouzení výpovědi, které přináší ty nejzásadnější informace. Tuto problematiku podrobněji diskutujeme v empirické části práce.

1.3 Lež a klam

Jak už bylo nastíněno v první podkapitole, problematika věrohodnosti je úzce spjata s problematikou lži a klamu, proto následující text bude věnován právě tomuto fenoménu. Pojmy lež a klam většina zahraničních autorů používá synonymně. V zahraničních publikacích jsou obvykle pojmy *deceit*, *lie*, nebo *deception* užívány synonymně. Přičemž slova *deceit* a *deception* můžeme chápat jako synonyma označující klam nebo podvod; slovo *lie* pak jako lež. Podstatné však je, že tato různá slova popisují (viz např. Vrij, 2008a; nebo Ekman, 1992) víceméně ten samý jev. Proto pojmy lež, klam, atp. libovolně zaměňuje, respektive používáme synonymně.

Jednou z nejcitovanějších definic klamání je definice předního světového odborníka na problematiku lži a klamu Vrije (2008a), který klamání definuje jako úspěšný, nebo neúspěšný, záměrný pokus komunikátora vytvořit u druhého přesvědčení o pravdivosti něčeho, o čem komunikátor ví, že je nepravda, a to bez předchozího upozornění druhého na skutečnost, že se jedná o nepravdu.

Rozeberme tuto definici hlouběji, se zaměřením se na takové faktory jako je intencionalita nebo definování lži z pohledu jedince, který lže. Intencionalita je esenciální složkou každé lži, což jinými slovy znamená, že pokud jedinec říká nepravdu, ale není si toho vědom, nejedná se vlastně o lež. Například žena, která chybně věří tomu, že byla v dětství sexuálně zneužívána a nahlásí tuto skutečnost na policii, podala sice falešnou zprávu, ale nelže. Dokonce se často stává, že dva svědci podají o události odlišnou nebo přímo protirečící si zprávu, což ovšem neznamená, že jeden z nich nutně lže. Může se jednat pouze o skutečnost, že si jeden z nich událost zapamatoval špatně. Dalším faktorem Vrijovi definice je informovanost – o lhaní můžeme hovořit pouze v případě, že neinformujeme o skutečnosti, že budeme lhát. Jako příklad lze uvést kouzelníky, které ve smyslu této definice nemůžeme označit jako lháře, protože publikum očekává, že bude klamáno. Podstatným faktorem je také definování lži čistě z pozice jedince, který klame. O lež se jedná v případě, jestliže jedinec věří tomu, že říká nepravdu, nezávisle na tom, zda jde skutečně o nepravdu či nikoliv. Poslední důležitou složkou Vrijovi definice klamu je fakt, že se vždy jedná o akt, kterého se musí účastnit alespoň dvě osoby, podle této definice tedy sebeklam není klamem jako takovým (Memon, Vrij, Bull, 2003; Vrij, 2008a).

V jedné z mála českých monografií zabývající se problematikou lži nazvané *Lži, polopravdy a pravda v lidské komunikaci*, jejímž autorem je Vybíral (2008), se můžeme setkat s další definicí lži, a to definicí prostřednictvím dvou základních kritérií lhaní. Autorem této definice je Paul Ekman (1997), který hovoří o dvou základních charakteristikách, kritériích lhaní, jimiž jsou *kritérium intencionality s možností volby a fakt, že adresát neví, že je oklamáván*. Ekmanova kritéria lži ve své podstatě korespondují s některými faktory uváděnými Vrijem (2008a), konkrétně se jedná o intencionalitu a o informovanost. Ekmanova definice je tedy podobná, v některých bodech koresponduje s Vrijem, ovšem ve výsledku působí méně komplexně.

Zajímavé je také definování lži a klamu negativně, tedy vyloučením toho, čím nejsou. Vybíral (2008) takto odlišuje pravdu, nezamýšlenou nepravdu, polopravdu, a lež. Přičemž lež charakterizuje pomocí výše zmíněných Ekmanových kritérií, tedy intencionality s možností volby a adresátovy nevědomosti. Polopravdu definuje jako

situaci kdy „mluvčí neprozradí vše, co by pro příslušnou promluvu v dané chvíli a v daném kontextu – a to hlavně z hlediska adresáta, resp. adresátovi informovanosti – bylo potřeba“ (Vybíral, 2008, 22). Nezamýšlená nepravda neboli nevědomé lhaní, může být způsobeno řadou faktorů, jde například o zapomínání, vytěsnění informací, atd. O nezamýšlené nepravdě hovoří i Ekman (1992), který upozorňuje na to, že je třeba odlišit jedince, který prezentuje nepravdu nevědomky, a jedince, který klame. Pravda je pak problémem sama o sobě, viz např. paradox pravdomluvného lháře, tedy jedince, který říká: „Já lžu“ (Vybíral, 2008).

Další definice lži a klamu neuvádíme, protože ačkoliv existuje množství dalších způsobů, jak sofistikovaně definovat lež, většina autorů využívá a cituje definici Vrije (viz například Granhag, Strömwall, 2004; Hartwig, 2005; atd.).

Pokud budeme dále pokračovat v teoretickém rozboru lži, je zajímavým poznatkem kupříkladu to, že klam nemusí nutně probíhat na verbální úrovni. Například atlet, který simuluje zranění nohy po špatném výkonu, také klame. Dále je například možné lhát tím, že zamlčujeme určitou informaci – musí se tak ovšem dít záměrně. Jako příklad lze uvést manžela, který vyjmenovává své ženě všechny účastníky firemního večírku a zapomene zmínit svou sekretářku; o lhaní se jedná, jestliže sekretářku nezmíní záměrně (Vrij, 2008a). Jak je vidět, způsobů, jak klamat, je nepřehledné množství.

Lež a klam mohou být analyzovány na různých rovinách. Podle současných odborníků existují tři hlavní oblasti, ve kterých se jedinec, který lže, projevuje. Jedná se o *neverbální chování*, tedy pohyby, úsměvy, oční kontakt, výšku hlasu, rychlost řeči, atd. Tyto projevy je nutné sledovat při získávání výpovědi, respektive při vedení výslechu. Neverbální projevy mohou vyslychajícímu mnohé napovědět, je ovšem nutné zohlednit tyto projevy v konkrétní situaci a mít na vědomí, že prakticky neexistují neverbální projevy specifické pouze pro lháře. Další způsob, jak lze odhalit lháře, je zaměřením se na *analýzu toho, co říká*. V praxi se jedná o kriteriální analýzu výpovědi. Metody zabývající se analýzou výpovědi budou popsány v následující kapitole. Třetím způsobem je *sledování fyziologických reakcí*, jako je změna krevního tlaku, srdeční aktivity, kožně-galvanická reakce atd. Sledování fyziologických reakcí je využíváno při polygrafickém vyšetření (Memon, Vrij, Bull, 2003).

1.4 Indikátory lži a klamu

Typické neverbální chování související výhradně s klamáním neexistuje. Přesto mají lidé stereotypní pohled na nonverbální projevy jedince v průběhu klamání, tento fakt se týká jak laiků, tak odborníků zabývajících se touto tematikou (Schollum, 2005). Velmi populární je například v této souvislosti domněnka, že existují specifické oční pohyby spojené s klamáním. Podle této domněnky by například měly pohledy vlevo svědčit o pravdivosti řečeného a pohledy vpravo, popřípadě strnulé hledění vpřed, by měly indikovat lhaní (Hess, 1997; Leo 1996; in Memon, Vrij, Bull, 2003). Ačkoli ve výše zmíněném příkladu se jedná o celkem transparentní nesmysl, existují neverbální projevy, které mohou značit přítomnost klamání. Může se jednat například o výše položený hlas (oproti normální výšce hlasu daného jedince), chyby v řečovém projevu (např. zadržávání), nebo inhibice pohybu rukou, prstů atd. (Vrij, 2000; in Memon, Vrij, Bull, 2003). Je ovšem nutné posuzovat tyto projevy s ohledem na konkrétní situaci – ne vždy musí být nutně známkou klamání (např. zadržávat může i jedinec, který sice říká pravdu, ale je hodně nervózní). Neverbálním indikátorem lži a klamu může být i úsměv. Dokážeme-li rozeznat nepatrné rozdíly v různých formách úsměvu, je možné odlišit, kdy daný subjekt říká pravdu a kdy klame (Ekman, Friesen, O'Sullivan, 1988).

Na zkoumání verbálních indikátorů lži a klamu jsou zaměřené především kriteriální metody analýzy výpovědi. Jak už bylo napsáno výše, podrobnému popisu těchto metod bude věnována následující kapitola.

1.5 Typologie klamání

Pro určité zpřehlednění tématu lži a klamu nyní uvádíme několik typologií kategorizujících tuto problematiku. Jedná se spíše o určitou ilustraci možného členění klamání a to jak na úrovni spíše teoretické, tak úrovni praktické, tedy jak z pohledu psychologie, tak z pohledu kriminalistiky.

Skutečnost, že existují různé druhy lží a lži různě závažné, reflektuje i Vybíral (2008, str. 40): „*Připusťme tedy, že existuje velká lež a menší lež a malá lež a zanedbatelná lež... Že existují lži, které jsou zásadní, a existují takové, nad nimiž lze mávnout rukou. Nejsnáze můžeme poměřovat kritérium dosahu, účinkem lži. Lež, která zásadně pozměnila*

životy jiných lidí a měla tragické důsledky, byla určitě velkou lží. Lež, která neměla žádný dopad, „nic neznamenala“, byla zanedbatelná“.

Podle typologie, kterou zde prezentujeme jako první, lze lež dělit do tří skupin, a to na falzifikace, přehánění a nepatrné lži. Falzifikace je druh lži, v němž jsou sdělované informace naprosto rozporné s těmi, které lhář považuje za pravdivé. Například podezřelý, který je vinný, ujišťuje vyšetřujícího o své nevině, tedy v dané chvíli falzifikuje. Přehánění je druh lži, při které jedinec nadsazuje, přehání skutečné informace, tedy podává je ve zkreslené podobě. Posledním druhem lži je nepatrná či nenápadná lež, která vychází z rafinovaného využívání doslovné pravdy (DePaulo et al., 1996; in Memon, Vrij, Bull, 2003).

Další hojně využívaná typologie lži vychází ze zkoumání komplexity lži a možných důsledků pro jedince, který klame. Určité lži je těžší uskutečnit než jiné. Jde například o situaci, kdy si je lhář vědom toho, že jeho perceptor má nějaké důkazy. Například dvanáctiletý chlapec, který kouří cigarety přes výslovný zákaz rodičů, se nachází v mnohem těžší situaci, pokud má popřít to, že kouří, matce, která našla prázdnou krabičku od cigaret, než v situaci, kdy rodiče nemají žádné důkazy o tom, že kouří. Další proměnnou, která ovlivňuje komplexitu lži, je čas, který má jedinec k dispozici na přípravu lži. Kupříkladu pro dívku, která je pozvána na večeři s mužem, se kterým na večeři jít nechce, je mnohem těžší odmítnout (respektive zalhat, proč nemůže) v situaci, kdy pozvání nečeká, než když pozvání anticipuje a má dostatek času na přípravu dobré výmluvy. Dalším bodem této typologie jsou již zmiňované důsledky. Důsledky při odhalení klamání jsou jistě větší pro vraha, který během výslechu popírá spáchání vraždy, než pro studenta, který se chlubí a zkresluje informace o počtu dívek, se kterými měl milostnou aféru. Tato typologie sice nemá pevně dané kategorie, ale její založenost na komplexitě lži a jejích možných důsledcích se jeví jako velice dobrá pro přiblížení probíraného tématu (Vrij, 2008a).

Nyní uvádíme rozlišování klamání v kriminalistice, kde jsou, především z pragmatických důvodů, vyslychaní jedinci děleni do několika kategorií. Nejedná se přímo o typologii lži, ale spíše o ukázkou toho, jak lze lež diferencovat ve výslechové praxi. Podle celistvosti a věrohodnosti výpovědi je rozlišováno mezi výslechem (Němec, 2004, 199):

- a) nelhoucího svědka;
- b) lhoucího svědka;
- c) mýlícího se svědka;

- d) nelhoucího obviněného;
- e) lhoucího obviněného;
- f) obviněného lživě obviňujícím sebe;
- g) obviněného lživě obviňujícího jiné osoby;
- h) obviněného, který nechce vypovídat vůbec.

1.6 Faktory ovlivňující klamání

Důležitou roli při klamání druhých hrají emoce. S největší pravděpodobností se bude lišit prožívání jedince, který může lhaním hodně ztratit, či získat, a prožívání jedince, který lže ohledně nějaké drobnosti. Rozdíly lze také nalézt mezi jedincem citově labilním a emočně vyrovnaným, či dokonce jedincem trpícím disociální poruchou osobnosti (příčemž u pachatelů trestné činnosti je poměrně vysoká prevalence disociální poruchy osobnosti – viz např. Boukalová, 2012). Za základní emoce spojené s klamáním považujeme vinu, strach a vzrušení. Příčemž pocity viny jedinec zažívá při lhaní jednoduše proto, že lže – podstatnou roli zde hraje i svědomí. Strach se objevuje zejména proto, že jedinec může být dopaden, jeho klamání může být odhaleno. Někteří jedinci mohou prostě zažívat vzrušení, rozčilení, v situaci, kdy mají možnost někoho oklamat. Síla těchto nejčastějších emocí spojených s klamáním je závislá především na osobnosti lhoucího a na podmínkách, za kterých klamání probíhá (Ekman, 2001; in Brewer, Williams, 2005).

Mezi další důležité procesy spojené s klamáním kromě výše zmíněných emocí patří také kognitivní náročnost a snaha o sebekontrolu. Kognitivní náročnost pramení přímo ze složitosti samotného klamání, které, obzvlášť má-li být úspěšné, ve vysoké míře zaměstnává myšlení, paměť atd. V praxi to znamená, že lháři snažící se působit věrohodně si musí dávat pozor na to, aby si neprotiřečili, aby se nepodřekli, a celkově prezentovat lež tak, aby působila jako pravda a byla konzistentní – a to jak sama o sobě, tak i s ohledem na to, co adresát ví nebo může zjistit. Lhář si také musí pamatovat, co už řekl, aby v případě nutnosti dokázal zopakovat to, co už jednou bylo řečeno (Burgoon, Buller, Guerrero, 1995; Vrij, 2000; in Brewer, Williams, 2005).

Podstatou snahy o sebekontrolu je snaha klamajícího potlačit jakákoliv vodítka, která by pozorovatele mohla vést k tomu, že se jedná o klam (Buller, Burgoon, 1996; Krauss, 1981; in Brewer, Williams, 2005). Lhář se v rámci sebekontroly snaží,

aby efektivně potlačil svou nervozitu a aby zamaskoval skutečnost, že se soustředí a usilovně promýšlí to, co říká. Tato sebekontrola se projevuje i v tom, že se jedinec, který klame, snaží, aby jeho chování při lhaní co nejvíce korespondovalo s jeho obvyklým chováním. Lhoucí jedinec se často zaměřuje na řeč těla, což se může projevovat přehnanou snahou o kontrolu neverbálních projevů – buď inhibicí, nebo naopak zvýšením frekvence a intenzity pohybů (Brewer, Williams, 2005).

Dalšími faktory, které mohou ovlivňovat klamání, jsou motivace a předchozí zkušenost vyslychaného se lhaním ve výslechové situaci. Motivace bude ovlivňovat klamání především v situacích, kdy bude pro klamajícího důležité přesvědčit své okolí, v situaci, kdy klamajícímu budou hrozit vysoké sankce v případě prozrazení (Boukalová, 2012).

Všechny výše zmíněné procesy se mohou projevit zvlášť, ale mohou se objevit i společně. Klamající tedy může být nervózní, zároveň usilovně promýšlet vše, co říká, a přitom musí kontrolovat své tělesné projevy. To, který z výše zmíněných procesů bude převládat, záleží do velké míry na situaci, v níž se lhář nachází. Lhář bude více nervózní v situacích, kdy je v sázce mnoho – ať už se jde o negativní důsledky, pokud bude chycen, nebo naopak pozitivní důsledky, pokud se svou lží uspěje. Klamání bude náročnější v situaci, kdy se jedná spíše o složitější lež. Zvýšenou myšlenkovou aktivitu a náročnost můžeme očekávat spíše v situacích, v nichž se snažíme vyprodukovat komplikovanou a komplexní lež, než v situacích, kdy vytvoříme jednoduchou lež. A konečně, lhář, kterému hrozí vysoké sankce v případě odhalení, bude nejmotivovanější; bude se tedy co nejvíce snažit o kontrolu svého verbálního i neverbálního chování.

V závěru je ovšem nutné upozornit na fakt, že výše zmíněné procesy sice mohou být spojeny s klamáním, což ale neznamená, že se tyto procesy objevují pouze u klamajících jedinců. Také neplatí, že tyto procesy musíme nutně nalézt u všech lhářů (Brewer, Williams, 2005).

1.7 Důvody ke lži a klamu

Ačkoliv existuje nepřeberné množství důvodů a pohnutek k tomu, aby člověk lhal a klamal, lze je určitým způsobem kategorizovat. Podle Vrije (2000, 2002; in Memon, Vrij, Bull, 2003) existuje pět základních důvodů ke lži a klamu:

- a) lidé lžou kvůli tomu, aby pro sebe získali nějaké výhody;

- b) lidé lžou proto, aby se vyhnuli trestu, popřípadě nějakým sankcím;
- c) lidé lžou, protože se snaží vyvolat u druhých pozitivní dojem o sobě, nebo proto, aby chránili sami sebe před ponížením či odmítnutím;
- d) lidé také lžou ve prospěch druhých, pro jejich zisk, a také aby se druzí jevíli lépe;
- e) lidé také lžou za účelem dobrých sociálních vztahů.

Příkladem lži za účelem získání nějaké osobní výhody je například situace, kdy obchodník zatají skutečný finanční stav své společnosti, aby neodradil potenciální spoluakcionáře. Jako příklad lži za účelem vyhnutí se potrestání nám může posloužit podezřelý, který je vinný, ale přesto se během výslechu snaží pomocí lží vyhnout usvědčení. Lež z důvodu vyvolání pozitivního dojmu o vlastní osobě, nebo vyhnutí se ponížení či odmítnutí se může u jedince projevit jako neochota připustit, že udělal hloupou chybu, raději tedy klame. Výstižnou, ale poněkud extrémní, ukázkou lži, jejímž účelem je lhaní ve prospěch druhého, je situace kdy se nevinná matka přizná k trestnému činu, který nespáchala, z důvodu uchránění jejího vinného potomka před usvědčením. Příkladem lži za účelem dobrých sociálních vztahů je třeba kompliment, nebo taková lež, kterou zvolíme za účelem předejít nepříjemné situaci či rozhovoru (Memon, Vrij, Bull, 2003).

1.8 Sugestibilita

Míra sugestibility, tedy ovlivnitelnosti jedince, je definována jako rozsah, ve kterém daný jedinec přijímá sdělení, přičemž je zároveň následná výpověď jedince ovlivněna touto předchozí komunikací, popřípadě předchozím sugestivním dotazováním (Gudjonsson, Clark, 1986; in Gudjonsson, 2003). Podstatou sugestibility je podle G. Gudjonssona (2003) pět vzájemně propojených složek, které dohromady tvoří kontext ovlivňující sugestibilitu. Jedná se o sociální interakci, proceduru dotazování, sugestivní stimul, přijetí tohoto stimulu, a behaviorální odpověď.

Sugestibilita jedince do určité míry souvisí s jeho osobnostními charakteristikami, případně faktory situačními, na následujících řádcích uvádíme ty nejvýznamnější. Co se týče pohlaví, ženy jsou mírně sugestibilnější než muži. Další podstatnou proměnnou je věk. I bez studia příslušné literatury je jasné, že děti jsou více sugestibilní než dospělí jedinci. Mezi dospělými jedinci nebyl nalezen signifikantní rozdíl v míře sugestibility

napříč různými věkovými kategoriemi, nicméně lze předpokládat, že u seniorů se bude míra sugestibility zvyšovat (například i v důsledku demence a dalších možných znevýhodnění specifických pro tuto věkovou skupinu). Sugestibilita také může souviset s inteligencí, jedinci s nižší mírou inteligence jsou obecně sugestibilnější – nutno ovšem upozornit, že daný rozdíl se projevuje např. mezi hraniční inteligencí a nadprůměrnou inteligencí, pokud bychom porovnávali například jedince s lehce nadprůměrnou inteligencí a jedince s inteligencí lehce podprůměrnou, bude rozdíl v míře jejich sugestibility determinován spíše jinými faktory. Jestliže budeme zkoumat vztah mezi mírou sugestibility a paměťovými schopnostmi, lze říci, že čím jsou horší paměťové schopnosti, tím vyšší je míra sugestibility (viz výše zmíněné znevýhodnění seniorů). Co se týká souvislosti sugestibility a úzkosti, je rozlišován rozdíl mezi stavem úzkosti a úzkostností jako osobnostním rysem, přičemž vyšší míru sugestibility předpokládáme ve stavech úzkosti. Dále například sugestibilita nesouvisí se spánkovou deprivací. Dalším zjištěním je, že sugestibilita a osobní hrdost negativně korelují, tedy jedinci s vyšší mírou osobní hrdosti jsou méně sugestibilní (Gudjonsson, 2003). Je nad rámec této práce se podrobněji zabývat sugestibilitou, nicméně důležitost alespoň povrchní znalosti tohoto fenoménu v kontextu posuzování věrohodnosti je zřejmá.

Ohledně sugestibility ještě uvádíme ukázkou nevhodně vedeného výslechu většího množství sugestibilních svědků (a to navíc velmi sugestivním způsobem) – případ McMartinova předškolního zařízení v USA. V tomto případě čelilo několik učitelů obvinění ze zneužívání několika stovek dětí v průběhu desetiletého období. Vyslýchány byly údajně zneužívané děti, jejichž výslech probíhal nevhodným a sugestivně laděným způsobem. Nikdo z obviněných učitelů nebyl nakonec souzen, protože jejich údajná činnost nebyla prokázána, přičemž podezření vznikla s největší pravděpodobností na základě informací získaných nevhodně a sugestivně vedeným výslechem (Garven et al. 1998, in Boukalová, 2012).

Nebudeme zde diskutovat potenciální i reálné závažné dopady na obviněné i vyslýchané, ale uvedeme zde některé nevhodné vyšetřovatelské postupy, které se v tomto finančně i časově náročném případě objevily. Wood et al. (podle Garvena et al., 1998, in Boukalová 2012) popsali hned několik problematických výslechových technik. Jedná se například o „*otázku a odpověď*“, kdy je dítěti opakovaně pokládána otázka, na kterou již odpovědělo, za účelem vyvolat jinou odpověď. Dále se objevily „*pozitivní a negativní následky*“, dítě bylo pozitivně odměněno za souhlas (pochvala) a negativně bylo reagováno například na to, když dítě popřelo jakékoliv špatné jednání učitelů (napadání intelektu

dítěte, či nekompletnosti jeho výpovědi). Další problematickou výslechovou technikou bylo uvádění „jiných lidí“, kteří už danou věc potvrdily – dítě by tedy mělo také. Problematické bylo také kladení sugestivních otázek obecně (např. „Pamatuješ si ty nahé obrázky?“). „Velký význam ve vývoji tohoto případu je přičítán právě užití vyšetřovatelských postupů, které vedly k získání zkreslených či nepravdivých informací od dětí, jež jsou (i přes svou schopnost věrohodnou výpověď podat) vůči takovému postupu zvýšeně citlivé“ (Garven et al., 1998, in Boukalová, 2012, 99–100).

1.9 Falešné vzpomínky

Falešné vzpomínky jsou vzpomínky na události, které se reálně nestaly, přičemž tyto vzpomínky mohou variovat od velmi konkrétních až po méně jednoznačné (Brainerd, Reyna, 2005). Falešné vzpomínky jsou způsobeny mylnou informací, která může způsobit, že lidé uvěří tomu, že zažili to, co jim bylo například pouze vsugerováno. Na základě mylné informace mohou mít lidé velmi bohaté a komplexní falešné vzpomínky. Pokud jsou tyto falešné vzpomínky jednou přijaté za vlastní, mohou být s velkou přesvědčivostí detailně vyvolány – jinými slovy, mohou být prakticky nerozeznatelné od vzpomínek na reálné události (Loftus, 2005). V praxi mohou mít falešné vzpomínky nepříjemné, někdy dokonce závažné následky. Jako příklad nám může posloužit situace, ve které je obžalovaný chybně usvědčen z důvodu výpovědi svědka, který vypovídá, že viděl obžalovaného stojícího za obětí těsně před tím, než byla pobodána, přičemž ve skutečnosti se svědek setkal s obžalovaným a obětí při různých příležitostech a reálně je spolu nikdy nespátřil (Brainerd, Reyna, 2005). S falešnými vzpomínkami se také můžeme setkat například v souvislosti se vzpomínkami na události z dětství – v kontextu této problematiky se může jednat například i o „odtajněná“ zneužívání z dětství, která (ačkoliv může být jedinec přesvědčen o pravdivosti těchto vzpomínek) nemusí být vůbec skutečná.

Zajímavý experiment týkající se tohoto fenoménu provedla Loftusová (1997). Jejím záměrem bylo vytvořit u probandů soubor falešných vzpomínek na to, že se jako pětiletí ztratili v nákupním centru. Tyto falešné vzpomínky jim byly prezentovány společně se vzpomínkami na skutečné události. Téměř třetina probandů si následně „vzpomínala“ na to, že v dětství byla ztracena v nákupním centru. S postupem času se staly vzpomínky

na reálné a smyšlené události ve své podstatě prakticky totožnými a od sebe nerozeznatelnými.

2 Výzkumné projekty relevantní k posuzování věrohodnosti

V této kapitole představíme některé zásadní výzkumy relevantní k posuzování věrohodnosti. Celá kapitola je rozčleněna do tří větších celků. V první části prezentujeme klasické výzkumy Ekmana a O'Sullivanova (1991; 1999) zabývající se úspěšností posuzovatelů při posuzování věrohodnosti. Dále do této podkapitoly zahrnujeme aktuální experimenty, které komplexněji rozpracovávají rozdíly v úspěšnosti posuzovatelů, ať už z pohledu osobnostních nebo situačních proměnných. V závěru této první části představujeme dvě rešerše, které shrnují výsledky výše zmíněných výzkumů a dalších, které jsou tematicky obdobné

Ve druhé podkapitole prezentujeme experimenty a studie, které se zabývají účinností konkrétních postupů při posuzování věrohodnosti, a dále také výzkumy, ve kterých jsou analyzována vodítka specifická pro věrohodnost či nevěrohodnost.

Třetí podkapitola je pojata obsírněji, popisujeme zde například výzkumy zabývající se interkulturním posuzováním věrohodnosti nebo praktičtěji pojaté experimenty, které zkoumají rozdílnost mezi laboratorními a reálnými podmínkami v kontextu posuzování věrohodnosti atd. V závěru třetí podkapitoly také uvádíme aktuální výzvu Vrije a Granhaga (2012), kteří nabádají výzkumníky ke změně metodiky budoucích výzkumů – a to především ve smyslu dynamičtějších experimentů a lepší využitelnosti v praxi (více viz níže in Vrij, Granhag, 2012).

V závěru kapitoly „Výzkumné projekty relevantní k posuzování věrohodnosti“ pak rozebíráme výsledky a zjištění některých výzkumů a jejich praktický dopad a možné využití ve forenzní praxi.

2.1 Úspěšnost v posuzování věrohodnosti

Who Can Catch a Liar (Ekman, O'Sullivan, 1991)? Záměrem tohoto experimentu bylo zjistit, jací jedinci jsou schopni odhalit lhoutku, respektive jací jedinci jsou v odhalování lhářů úspěšnější. Schopnost odhalit lhaní byla zkoumána na vzorku 509 lidí, kteří vykonávali různé profese propojené úzce, nebo alespoň částečně s odhalováním lži a klamu. Byli zde zastoupeni členové tajných složek USA, zaměstnanci CIA, FBI, NSA, členové protidrogových útvarů, dále soudci, psychiatři, studenti nebo jedinci, kteří

pracovali v různých dalších oborech a zúčastnili se kurzu zabývajícím se klamáním (Ekman, O'Sullivan, 1991).

Podstatou experimentu bylo hodnocení videozáznamu, ve kterém deset lidí popisovalo své pocity (jednalo se o velmi intenzivní pocity). Pět z nich mělo za úkol říkat pravdu, pět klamat. Úkolem účastníků tohoto experimentu bylo poznat, kdo mluví pravdu a kdo lže, a uvést, jaká vodítka byla k rozlišení lži a pravdy použita (Ekman, O'Sullivan, 1991).

Výsledky výzkumu byly následující: Pouze členové tajných složek USA (U. S. Secret Service) byli úspěšní v posuzování věrohodnosti, resp. jako jediní dosáhli výsledků lepších, než by se dalo očekávat v případě náhodného tipování. Tito jedinci byli signifikantně lepší (většina z nich správně posoudila sedm a více záznamů z deseti); členové ostatních skupin se většinou pohybovali v oblasti pravděpodobnosti (tedy v posuzování věrohodnosti měli zhruba padesátiprocentní úspěšnost). Dále z výsledků experimentu vyplynulo, že větší šanci „chytit lháře“ mají jedinci, kteří si všímají jak nonverbálních, tak verbálních vodítek. Dalším poznatkem je skutečnost, že úspěšnost v posuzování věrohodnosti nesouvisí s pohlavím (Ekman, O'Sullivan, 1991).

Ačkoli všechna zmíněná zjištění mají značnou hodnotu pro výzkum v oblasti posuzování věrohodnosti, autoři upozorňují na fakt, že v tomto experimentu byly posuzovány klamající osoby v kontextu silných emocí – jednalo se tedy o značně specifickou situaci. Výsledná zjištění by se tedy neměla generalizovat (Ekman, O'Sullivan, 1991).

Tento hojně citovaný a svým způsobem zásadní experiment je dodnes inspirací pro experimenty, které se zabývají zkoumáním úspěšnosti posouzení věrohodnosti. Pochopitelně se mu dá leccos vytknout po metodologické stránce, ať už se jedná o problematiku reálné posuzování věrohodnosti vs posuzování věrohodnosti na základě videonahrávek (viz např. experiment Hartwig et al. 2004), nebo interpretaci zjištěných dat (viz kritika interpretace výsledků tohoto výzkumu Bond, 2008). Nicméně faktem zůstává, že v následujících letech bylo uskutečněno množství výzkumů, ve kterých bylo nadále využíváno konceptu hodnocení věrohodnosti na základě videonahrávek (viz např. Vrij, Mann, 2001; nebo Sporer, Scharmach, 2013).

A Few Can Catch a Liar (Ekman, O'Sullivan, Frank 1999). Tento experiment vycházel z předpokladu, že většina lidí není schopná z chování druhých lidí poznat, zda lžou. Tato neschopnost posouzení lži a klamu je typická nejenom pro laiky, ale i pro

profesionály působící v prostředí, ve kterém se s klamáním můžeme běžně setkat. Autoři experimentu se zaměřili na tři skupiny profesionálů se specifickým zájmem o oblast klamání; první dvě skupiny byly z oblasti soudnictví a policie, třetí skupina sestávala z klinických psychologů. V tomto experimentu bylo potvrzeno, že některé specifické skupiny odborníků zabývajících se posuzováním věrohodnosti jsou velmi úspěšné a přesné v posuzování věrohodnosti (např. federální úředníci). Kromě toho, že tento experiment koresponduje se zjištěními předešlých studií (viz např. Ekman & O'Sullivan, 1991), se jedná o první experiment, který eviduje, že i někteří psychologové mohou dosáhnout vysoké přesnosti v odhalování lži a klamu. Z několika podskupin psychologů se jednalo konkrétně o klinické psychology specializované na posuzování věrohodnosti (Ekman, O'Sullivan, Frank 1999).

Otázkou ovšem zůstává, nakolik šlo o nový výzkum a nakolik se jednalo o pouhé potvrzení předchozích zjištění těchto autorů. Za pozornost stojí také fakt, že bylo použito velmi podobného způsobu zjišťování úspěšnosti respondentů při posuzování věrohodnosti – experiment byl opět založen na posuzování videonahrávek lhářů a jedinců, kteří říkali pravdu (viz výše uvedený Ekman, O'Sullivan, 1991).

A Few Can Catch a Liar, Sometimes (Bond, 2008). V tomto případě se nejedná o další výzkum či experiment, ale o upozornění na nedostatky jedněch z nejznámějších a nejcitovanějších výzkumů z oblasti posuzování lži, klamu a jejich odhalování. Jde o komentář k výše popsaným výzkumům „Who Can Catch A Liar“ a „A Few Can Catch A Liar“. Autor komentáře, Bond, upozorňuje na neúplnou demonstraci zjištěných výsledků. Vzpomeňme jedno z hlavních zjištění ve článku „A Few Can Catch A Liar“, totiž že federální úředníci dosahují velmi dobrých výsledků při posuzování věrohodnosti. Bond upozorňuje na skutečnost, že tito federální úředníci podstoupili tři testování na posuzování věrohodnosti a velmi dobrých výsledků dosáhli pouze v jednom z nich (73 % úspěšnost u lží týkajících se názorů, 63 % odhalení předstírané krádeže, 48 % úspěšného posouzení v oblasti lži a emocí). Bond se snaží zdůraznit fakt, že výše demonstrováná zjištění týkající se posuzování věrohodnosti, nejsou ve skutečnosti tak jednoznačná, jak jsou autory výzkumů prezentována (Bond, 2008).

V rámci této kritiky se pak rozvinula poněkud rozsáhlejší debata mezi výše zmíněnými autory a dalšími odborníky, přičemž podrobnější rozbor jejich výměny názorů je nad rámec tohoto textu.

Age-Related Differences in Deception (Ruffman et al., 2012). Autoři tohoto výzkumu se zaměřili na rozdíly mezi mladšími a staršími jedinci ve schopnosti úspěšně posoudit věrohodnost. Jako zástupci mladších jedinců výzkumníkům posloužili probandi ve věku 17 – 26 let ($n = 30$) a jako zástupci starších lidí jedinci ve věku 60 – 89 let ($n = 30$). Design výzkumu nebyl prakticky ničím ojedinělý či odlišný od ostatních tohoto typu (jednalo se opět o posuzování výpovědí na videonahrávkách). Za pozornost v tomto výzkumu stojí zahrnutí kontrolního testování starších dospělých za účelem vyloučení kognitivního oslabení. Z toho důvodu jim byl administrován screeningový test kognitivních funkcí MMSE: Mini-Mental State Examination (Ruffman et al., 2012). Jednalo se určitou inovací, protože zahrnutí kontrolního testování v tomto smyslu bylo v předchozích výzkumech obvykle opomíjeno (viz např. Ekman & O'Sullivan, 1991; nebo Ekman, O'Sullivan, 1997).

Pro všechny účastníky výzkumu bylo jednodušší odhalit lež produkovanou staršími jedinci. Skupina starších probandů byla obecně horší v rozlišování pravdivé a lživé výpovědi než skupina mladších dospělých. Ani mladší ani starší posuzovatelé nebyli zvýhodněni při posuzování věrohodnosti u jedinců náležejících k jejich věkové skupině (Ruffman et al., 2012).

Perceived Familiarity with a Judgmental Situation Improves Lie Detection Ability (Reinhard, Sporer, Scharmach, 2013). V tomto experimentu byl zkoumán vliv vnímané obeznámenosti, familiarity situace na participantovu schopnost správně posoudit pravdivou a nepravdivou výpověď. V experimentu bylo pracováno s videonahrávkami „absolventů“ autoškoly, přičemž ve skutečnosti někteří vypovídající měli teprve před závěrečnými zkouškami a jiní již po nich. Jedné části participantů posuzujícím věrohodnost výpovědi „čerstvých řidičů“ bylo řečeno, že diskutované závěrečné zkoušky byly absolvovány v Mannheimu (vysoká familiarita – všichni respondenti ($n = 98$) byli studenty na univerzitě v Manneheimu), druhé části bylo sděleno, že se tyto zkoušky odehrály v Giessenu (nizká familiarita). Tato místní informace byla jediným rozdílem ve vnímané familiaritě se situací. Ve skutečnosti však všichni participanté zhlédli stejná videa, takže vlastně nikdo z nich neměl objektivní výhodu při posouzení věrohodnosti daných výpovědí (Reinhard, Sporer, Scharmach, 2013).

Jak výzkumníci očekávali, účastníci experimentu vykazovali souvisle lepší výsledky v posouzení věrohodnosti výpovědi v podmínkách vnímané vysoké familiarity. Konkrétně se rozdíl ve výsledcích při vnímané vysoké a nízké familiaritě pohyboval okolo

20 % ve prospěch vnímané vysoké familiarity. Navíc bylo zjištěno, že tato větší úspěšnost souvisí také s tím, na jaká vodítka se posuzující zaměřil. V případě pocitu vysoké familiarity se jedinec více spoléhá na vodítka obsahová, při vnímané nízké familiaritě se jedinec zaměřuje spíše na stereotypní vodítka neverbální, která pochopitelně nemusí mít takovou vypovídající hodnotu (Reinhard, Sporer, Scharmach, 2013).

Mezi další zjištění tohoto experimentu patří skutečnost, že jedinci s pocitem větší familiarity s hodnocenou situací vykazují větší míru jistoty při posuzování pravdivosti či nepravdivosti dané výpovědi. Tato jistota, respektive sebejistota, v posuzování věrohodnosti ovšem málo koreluje se skutečnou úspěšností při posuzováním věrohodnosti (Reinhard, Sporer, Scharmach, 2013).

Poslední zjištění se zdá být alespoň částečně v rozporu se zjištěním předcházejícím. Na jednu stranu výzkumníci uvádějí, že při zvýšeném pocitu familiarity se zvyšuje úspěšnost při posuzování věrohodnosti, ale zároveň s familiaritou spojený pocit jistoty při hodnocení nesouvisí se samotnou úspěšností. Nicméně jako přínosný závěr tohoto experimentu se jeví především zjištění, že zaměření se spíše na obsahovou stránku výpovědi je přínosnější než všímání si neverbálních projevů (Reinhard, Sporer, Scharmach, 2013).

Accuracy of Deception Judgments (Bond, DePaulo, 2006). Tato práce analyzovala přesnost posuzování věrohodnosti – tedy to, s jakou přesností jsou různí jedinci schopni určit, kdo mluví pravdu a kdo lže. Jedná se vlastně o analýzu dosavadních výzkumů; v této studii byla zpracována data z 206 dokumentů obsahujících dohromady téměř 25 000 posuzovatelů. Podstatné je ještě podotknout, že ve všech analyzovaných studiích se jednalo o rozlišování mezi pravdou a lží v reálném čase a bez speciálních pomůcek či předchozího tréninku posuzovatelů (Bond, DePaulo, 2006).

Výsledky analýzy jsou následující: lidé dosahují v průměru 54 % úspěšných posouzení věrohodnosti, přičemž správně odhalí lež ve 47 % případů a správně poznají jedince mluvícího pravdu v 61 % případů; lidé lépe odhalí lež, když mají k dispozici informace sluchové, horších výkonů dosahují s informacemi zrakovými; lidé působí jako lháři v případě, kdy jsou motivováni působit věrohodně – což ovšem nemusí nutně znamenat, že lžou (Bond, DePaulo, 2006).

V závěru autoři studie ještě poukazují na komplexnost jejich metaanalýzy. Především na skutečnost, že předmětem jejich analýzy nebyly pouze experimenty z „laboratorního“ prostředí, ale i experimenty a studie z reálných prostředí jako je klamání

v průběhu policejního vyšetřování či klamání v partnerských vztazích (Bond, DePaulo, (2006).

Tato metaanalýza víceméně jenom shrnuje a potvrzuje zjištění dosavadních výzkumů, především poznatek, že úspěšnost člověka při posuzování věrohodnosti je prakticky shodná s hladinou náhodnosti. Tato skutečnost jenom potvrzuje nutnost používání standardizovaných metod při posuzování věrohodnosti. V tomto smyslu je zarážející, v jak velkém množství znaleckých posudků na věrohodnost výpovědi není použita jediná odborná metoda na posouzení věrohodnosti a samotné posuzování se vlastně v tomto kontextu blíží náhodnému tipování.

Who can best catch a liar? A meta - analysis of individual differences in detecting deception (Aamodt, Custer, 2006). Tato metaanalýza měla za účel zjistit, zda mezi lidmi existují významné rozdíly ve schopnosti odhalit klam. Ke studii bylo použito 108 studií a experimentů zahrnujících celkově téměř 17 000 posuzovatelů. Bylo zjištěno, že v posuzování věrohodnosti nehraje roli vzdělání, věk, pohlaví, sebevědomí či práce v oblastech, ve kterých se častěji setkáváme s klamem (např. oblast forenzní). Autoři metaanalýzy podávají dvě vysvětlení těchto zjištění: 1. Lidé obecně nejsou schopni odlišit lháře od jedince říkajícího pravdu, tedy i nezávisle na věku, pohlaví, vzdělání atd. 2. Nesignifikantní rozdíly v úspěšném posuzování věrohodnosti mohou být způsobeny umělostí prostředí – většina analyzovaných experimentů a studií se odehrávala v laboratorních podmínkách (Aamodt, Custer, 2006).

Autoři důrazně doporučují uskutečňovat budoucí experimenty v co nejrealističtějších podmínkách. Také navrhuje do budoucna zkoumat vztah mezi osobností a přesností v posuzování věrohodnosti, a to především z toho důvodu, že tato oblast není dostatečně prozkoumána (Aamodt, Custer, 2006).

Dalším možným důvodem zjištěných nesignifikantních rozdílů mezi jednotlivými skupinami laiků i odborníků, kromě výše zmíněných umělých podmínek analyzovaných experimentů, by mohla být nedostatečná vzdělanost odborníků v této problematice. Například kriminalista bude posuzovat věrohodnost vyslychané osoby spíše na základě stereotypů o osobách, které lžou (například lháři jsou nervózní, více se vrtí, nedokáží udržet oční kontakt atd.) spíše než na základě odborných poznatků (například s využitím obsahových kritérií pravdivé výpovědi dle SVA:CBCA).

2. 2 Postupy a vodítka při odhalování lži a klamu

Telling and Detecting Lies in High-stake Situation: Case of a Convicted Murder (Vrij, Mann, 2001). Jedná se o první výzkum, který ve svých experimentech operuje s opravdovými lháři. Výzkum pracuje s nahrávkami výsledků pachatelů vraždy, kteří při výslechu lhali, ačkoli však bylo na základě důkazů potvrzeno, že daný čin spáchali (Vrij, Mann, 2001).

V první části experimentu se výzkumníci zaměřili na to, jaká jsou vodítka k odhalení lži a klamu. Jedná se například o výše položený hlas, delší pauzy v řeči, inhibice pohybu nohou a rukou atd. (Vrij, Mann, 2001).

V druhé části výzkumu se pracovalo s 65 policejními vyšetřovateli, kteří měli za úkol na nahrávkách rozlišit jedince, kteří lžou, a jedince říkající pravdu, přičemž lháři byli výše zmínění „zapírající“ pachatelé vraždy a jako jedinci říkající pravdu posloužili reální svědci, jejichž výpověď byla ověřena jako pravdivá. V této druhé části výzkumu byly zjištěny tyto skutečnosti: a) účastníci úspěšněji poznali jedince mluvícího pravdu (v 70 % případů) než jedince lhoucího (57 % případů – což se blíží náhodnému tipování); b) úspěšnější posuzovatelé věrohodnosti pocházeli z řad jedinců nezatížených různými stereotypy typu „lháři se neřádí do očí“, nebo „lháři působí nervózně“ (Vrij, Mann, 2001).

Tento výzkum víceméně nepřináší překvapivá či nová zjištění v oblasti posuzování věrohodnosti, jedná se ovšem o jeden z prvních výzkumů pracujících s výpověďmi skutečných lhářů, můžeme tedy uvažovat o vyšší externí validitě výše zmíněných výzkumných zjištění oproti předchozím výzkumům tohoto typu.

Detection deception based on repeated interrogations (Granhag, Strömwall, 2001). Hlavním cílem této práce bylo zjistit, jak opakované výslechy ovlivňují úspěšnost při posuzování věrohodnosti. Autoři této studie také zkoumali zjištění z dřívějších experimentů, podle kterých vyslychající mají tendenci být důvěřivější k podezřelým spíše v případě komunikace tváří v tvář, než v případě sledování videozáznamu výslechu. Výzkum probíhal následovně: 24 jedinců bylo svědky zinscenované události, dvanáct z nich při výslechu, ve kterém referovali o zhlédnuté události, mluvilo pravdu, dvanáct lhalo. Svědci byli vyslycháni třikrát v průběhu jedenácti dnů. Po závěrečném výslechu byla posuzována věrohodnost každého ze svědků. Věrohodnost posuzoval vyslychající a pozorovatelé videozáznamů. Zjištění jsou následující: 1) jak vyslychající, tak pozorovatelé

nejdou příliš úspěšní v posuzování věrohodnosti; 2) pozorovatelé, kteří viděli pouze jeden výsledek, dosahovali podobných výsledků jako pozorovatelé, kteří viděli všechny tři výsledky; 3) jedinci, kteří posuzovali věrohodnost po jednom pozorování a následně po třech, dosahovali signifikantních zlepšení; 4) vyslychající se jeví jako velmi předpojatí k pravdě, tedy spíše očekávali pravdomluvnost vyslychaného. Hlavním zjištěním této práce je fakt, že spíše než na počtu výsledků závisí úspěšné posouzení věrohodnosti na počtu posouzení (Granhag, Strömwall, 2001).

Výše uvedená zjištění by dle našeho názoru měla být dále zkoumána a případně zohledněna ve forenzní praxi. Výsledky tohoto výzkumu hovoří ve prospěch zpracovávání více posudků věrohodnosti, tedy součinnost více znalců při posuzování věrohodnosti konkrétního jedince.

Cues to deception (DePaulo et al., 2003). Tato studie se zabývala otázkou, jaké jsou znaky lži a klamu, respektive jaká jsou vodítka k jejich odhalení. Jinými slovy řečeno, zda se lidé chovají rozdílně, když mluví pravdu a když klamou. Tato studie analyzuje 158 znaků klamání (DePaulo et al., 2003).

Mezi nejzajímavější výsledky a zjištění studie patří tyto skutečnosti: Příběhy lhářů obsahují menší počet běžných nedokonalostí a méně neobvyklých obsahů. Lháři působí strnuleji a budí negativnější dojem než jedinci sdělující pravdu. Lháři také prezentují méně přesvědčivé příběhy. Ačkoli některé signály jsou téměř nezachytitelné, popřípadě málo znatelné, signály lži a klamu jsou akcentovány v situacích, kdy jsou jedinci, kteří lžou, motivováni uspět (DePaulo et al., 2003).

Tento zvýšený výskyt vodítek ke lži a klamu u skutečně motivovaných jedinců by mohl ukazovat na nevhodnost zkoumání posuzování věrohodnosti na základě modelových situací, „modelových“ lhářů, atp. Přeci jenom se dá očekávat větší motivace k úspěšnému klamání u pachatele vraždy při reálném výslechu než u „modelujícího“ studenta v experimentální situaci. Z dosavadních výzkumných zjištění ale nevyplývá, že by tyto modelové experimenty nebyly vhodné (viz např. Hartwig, 2004).

Increasing Cognitive Load to Facilitate Lie Detection: The Benefit of Recalling an Event in Reverse Order (Vrij et al., 2008b). V této studii byly testovány dvě hypotézy: a) rozdíl mezi jedinci, kteří říkají pravdu, a lháři bude znatelnější, jestliže vyslychaní budou referovat o události v opačném sledu než v chronologickém; b) instruování vyslychaných k tomu, aby vypovídali v opačném pořadí, než se daný příběh stal, povede

k větší úspěšnosti při odhalování lži a klamu. V experimentu podezřelí vypovídali buď chronologicky, nebo v opačném pořadí, a prezentovali buď pravdivou výpověď, nebo lhali (Vrij et al., 2008b).

Výsledky výzkumu víceméně potvrdili předpoklady výzkumníků. Tedy jestliže lhoucí jedinec prezentuje svou výpověď v opačném pořadí, objevuje se zde mnohem více indikátorů lži a klamu. Navíc prezentování událostí ve výpovědi v reverzním pořadí vedlo ke zvýšení úspěšnosti vyslychajících v odhalování lživé výpovědi (Vrij et al., 2008b).

Výše zmíněný postup vedení výslechu může být velmi přínosný při ověřování některých obsahových kritérií výpovědi (např. dle SVA:CBCA, nebo RM).

Linguistic Cues to Deception Assessed by Computer Programs: A Meta-Analysis (Hauch et al., 2012). Autoři tohoto výzkumu vycházeli ze zjištění dosavadních výzkumů, že nejvíce vypovídající při posuzování věrohodnosti jsou verbální vodítka. Aby byly v budoucnosti vyloučeny nedostatky lidského faktoru (jako je předpojatost posuzovatele nebo chybovost či opožděnost při obsahové analýze výpovědi) snaží se autoři směřovat k automatizaci tohoto procesu. V současnosti existuje řada verbálních metod posuzování věrohodnosti, ale jejich zjištění nejsou konzistentní. Přesto se výzkumníci rozhodli statisticky sjednotit a integrovat relevantní materiály k obsahové (verbální) analýze výpovědi. Bylo analyzováno 84 odborných publikací a metod týkajících se obsahové analýzy výpovědi. Na základě této počítačové analýzy relevantních prací bylo zjištěno, že lháři používají méně neobvyklých slov, méně slov týkajících se času, a uvádějí méně informací o sobě i o druhých. Dále lháři oproti jedincům, kteří říkají pravdu, používají více pozitivně a negativně emočně zabarvených slov, více slov týkajících se místa, a více vyjádření spojených s popíráním (Hauch et al., 2012).

2. 3 Další relevantní výzkumy

Police Officers' Lie Detection Accuracy: Interrogating Freely Versus Observing Video (Hartwig et al., 2004). Tato velmi zajímavá studie porovnávala rozdíly mezi posuzováním věrohodnosti v reálných podmínkách (in vivo) a posuzováním věrohodnosti typickým pro většinu dosavadních výzkumů v této oblasti, tedy za využití videonahrávek. Jako účastníci výzkumu byli vybráni zkušení policejní vyšetřovatelé

(n = 30). Tito vyšetřovatelé měli za úkol posoudit věrohodnost studenta, který buď spáchal, nebo nespáchal modelový trestný čin, přičemž se vyšetřovatel mohl rozhodnout pro dvě varianty posuzování věrohodnosti vyslýchaného. K dispozici měl buď nahrávku s jeho výpovědí, nebo mohl zvolit klasický interaktivní výslech (Hartwig et al., 2004).

Výsledky tohoto výzkumu nejsou příliš pozitivní: 1) Nezáleželo na tom, zda vyšetřovatelé posuzovali věrohodnost při výslechu in vivo, nebo zda posuzovali pouze videonahrávku. 2) Dokonce i policejní vyšetřovatelé jsou obecně špatní při posuzování věrohodnosti – jejich úspěšnost se pohybovala okolo hladiny pravděpodobnosti, tedy 50 % (Hartwig et al., 2004).

Tento výzkum se jeví jako velmi přínosný a dává především velmi silný argument pro výzkumy typu videonahrávka a následné posuzování věrohodnosti, samozřejmě za různých podmínek (viz např. Reinhard, Sporer, Scharmach, 2013; nebo prvotní Ekman, O'Sullivan, 1991; a další). Této studii je ovšem nutno vytknout poměrně zásadní nedostatek týkající se externí validity. Používání studentů, tedy pouze modelových vyslýchaných, sebou jistě může přinášet značné zkreslení oproti reálné výslechové situaci, ve které jde obvykle o něco víc než pouze o odměnu za participaci na výzkumu. Propracovanější se v tomto smyslu zdají výzkumy pracující se skutečnými pachateli (viz Vrij, Mann, 2001).

Comparison of Polygraph Data Obtained From Individuals Involved in Mock Crimes and Actual Criminal Investigations (Polina et al., 2004). Pro demonstraci dalšího možného ubírání experimentů na posuzování věrohodnosti uvádíme výzkum pracující s „hrubšími“ daty. Využívání polygrafu při posuzování věrohodnosti má řadu příznivců stejně jako odpůrců. Faktem je, že polygrafické vyšetření je doposud jednou z nejfunkčnějších a nejuspěšnějších metod posuzování věrohodnosti (viz např. Siegel, Knupfer, Saukko, 2000).

Cílem tohoto výzkumu bylo prozkoumat možnost generalizace dat získaných v laboratorních výzkumech s polygrafem. Autoři tohoto výzkumu zkoumali shody a rozdíly v kardiovaskulární, elektrodermální a dechové odpovědi u jedinců prezentujících nepravdivou výpověď a u jedinců říkajících pravdu. Tyto reakce byly vyvolávány kladením otázek, které buď souvisely, nebo nesouvisely s daným zločinem (Polina et al., 2004).

Podstatou výzkumu bylo porovnání dat získaných v laboratorních podmínkách a dat z průběhu vyšetřování skutečných zločinů. V laboratorních podmínkách byli účastníci

rozdělení na jedince prezentující pravdivé informace (n = 28) a na jedince prezentující lež (n = 27). Pro analýzu dat z reálného prostředí byli vybráni účastníci kriminálních vyšetřování z let 1993–1997, a to jak ti, kteří byli vyhodnoceni jako říkající pravdu (n = 28), tak i podezřelí, označení za lháře: n = 39 (Polina et al., 2004).

Výsledky ukázaly, že v polygrafickém měření existují značné rozdíly mezi daty získanými v laboratorních podmínkách a reálném prostředí. Nebyly nicméně zjištěny významné rozdíly v klasifikaci těchto měření; jinými slovy, příliš se nelišila úspěšnost v posuzování věrohodnosti daného jedince – tedy lhář byl označen za lháře, jedinec, který říkal pravdu jako jedinec říkající pravdu. Rozdíl v měřeních byl spíše v amplitudě, přičemž větší amplitudu měla pochopitelně data z reálného prostředí. Jednalo se především o značné rozdíly při kardiovaskulárním měření (Polina et al., 2004).

Můžeme říci, že výsledky prezentované studie ukazují, že přes velké rozdíly v polygrafickém měření v reálném prostředí a laboratorních podmínkách jsou výzkumy tohoto typu přínosné, protože přes výše zmíněné rozdíly mají velmi podobné výsledky. Zkoumání polygrafického měření v laboratorních podmínkách tedy může být prospěšné pro práci s polygrafem v reálné praxi (Polina et al., 2004).

International deception (Bond, Atoum, 2000). Ústředním tématem tohoto výzkumu je mezinárodní klamání (*international deception*), tedy to, jak jedinci posuzují věrohodnost u příslušníků odlišné kultury. Experiment probíhal následovně: Byly pořízeny videozáznamy, na kterých Američané, Jordánci, a Indové buď mluví pravdu, nebo lžou. Následně měli jiní Američané, Jordánci, a Indové posuzovat věrohodnost jednotlivých výpovědí. Výsledky ukazují, že lež a klam lze detekovat napříč kulturami, a to jak mezi kulturami, které sdílí společný jazyk, tak mezi těmi, jejichž jazyky jsou odlišné. Zároveň nezáleží na tom, zda je jedinec vysokoškolský student, nebo kupříkladu negramotný. Navzdory hypotéze etnocentrismu se ve výzkumu nevyskytovala generalizovaná tendence posuzovat jedince z odlišných kultur častěji jako lháře, spíše naopak. Mezi další zajímavá zjištění tohoto výzkumu patří fakt, že jedinci z různých prostředí docházejí ke konsenzu v odhalování lži a klamu. Autoři uzavírají: je možné odhalit lež napříč kulturami; díky odlišné řeči a kulturním rozdílům je odhalování lži a klamu určitým způsobem ovlivněno (Bond, Atoum, 2000).

K odlišným závěrům ovšem dochází kanadský psycholog Michel Sabourin z Montrealské univerzity, který ve svém článku „The Assessment of Credibility: An Analysis of Truth and Deception in a Multiethnic Environment“ mimo jiné uvádí, že

členové rozdílných etnických skupin dosahují v detekci klamu horšího výsledku, než je hladina náhodnosti – tedy horší úspěšnosti než 50 % (viz Sabourin, 2007).

V kontextu těchto protikladných zjištění by jistě bylo dobré tuto oblast podrobněji prozkoumat. Pozornost by například zasloužily kritériální metody posuzování věrohodnosti, jako je obsahová analýza výpovědi (SVA:CBCA), přičemž vyvstává otázka, zda jsou obsahová kritéria věrohodnosti výpovědi totožná napříč různými kulturami, nebo zda můžeme nalézt kulturně podmíněné rozdíly.

Can I Take Your Picture? Undercover Interviewing To Detect Deception (Vrij et al., 2012). Existuje mnoho situací, ve kterých by si vyslychající nepřál, aby si vyslychaný uvědomoval, že je vlastně vyslychán. Obvykle ale samotné vyslychání probíhá v podobě formálního výslechu, ve kterém si vyslychaný pochopitelně uvědomuje skutečnost, že je vyslychán. V těchto podmínkách má být hodnocena věrohodnost vyslychané osoby, přičemž spousta známek pravdivé, či naopak lživé výpovědi, může být špatně interpretována z důvodu samotné výslechové situace. Vyslychající může například špatně interpretovat úzkost vyslychaného, která pochopitelně může plynout jak z vědomí vlastní viny, tak z obav z falešného obvinění. Jako další příklad nižší efektivity formálního výslechu může posloužit nedostatek detailů, které vyslychaný uvádí, přičemž toto může být interpretováno jako nepravdivá produkce, ale zároveň také může jít o projev nezvládnutí tlaku plynoucího z formálnosti situace a prostého opomíjení detailů pravdivě líčené události (Vrij et al., 2012).

Jako alternativu k formálnímu výslechu zkoumají Vrij a kolektiv (2012) možnost tzv. výslechu v utajení (undercover interviewing), tedy vyslychání tak, aniž by si vyslychaný uvědomoval, že je vyslychán. Ačkoliv vyslychání v utajení není pochopitelně vhodné pro všechny situace, jeví se jako dobré pro zjišťování jedincových záměrů. V tomto experimentu, který je pravděpodobně prvním tohoto typu, autoři vycházeli z doposud zjištěných širších souvislostí týkajících se osob, které poskytují nepravdivou výpověď. Lháři by obecně podle dosavadních výzkumů měli mít tendence k vyhýbání se a úniku z výslechové situace, neměli by očekávat otázky týkající se místa, často by měli mít špatnou představitivost při tvorbě svého alibi, a v neposlední řadě by měl být značný rozdíl mezi lháři a jedinci, kteří říkají pravdu, v tom směru, že jedinec, který sděluje pravdu, by měl mít vytvořeny mnohem detailnější reprezentace toho, co hodlá uskutečnit (Vrij et al., 2012).

Na základě výše zmíněných předpokladů byl uskutečněn experiment. Lháři (n = 90) v tomto výzkumu byli instruováni, aby se zúčastnili se zločinem spojené průzkumné mise na nedaleký ostrov, a aby si vytvořili věrohodný maskovací příběh zakrývající jejich skutečný záměr. Kontrolní skupinou byli běžní turisté cestující na ostrov. Po příjezdu k naložovacímu terminálu se po nějaké době k jedinci, který přijel, přiblížil agent v utajení vydávající se za amatérského fotografa, a položil danému jedinci několik zdánlivě nepodstatných otázek. Tyto otázky mimo jiné vycházely z výše zmíněných dosavadních zjištění výzkumníků. Jednalo se o tyto otázky: 1) co hodlají dělat na ostrově, 2) jak se dostanou po příjezdu na ostrov tam, kam chtějí, 3) kdy se hodlají vracet z ostrova, 4) aby ukázali na mapě místa, na která se chtějí podívat, 5) jestli by je mohl vyfotit a případně jejich fotky dát na internet do svého alba z výletu (Vrij et al., 2012).

Výsledky potvrdily předchozí hypotézy a to především tak, že lháři v tomto experimentu byli méně ochotní být foceni, méně přesní v identifikování míst, které plánovali navštívit, a méně konkrétní a více nejistí při popisování jejich záměrů (Vrij et al., 2012).

V tomto experimentu tedy autoři zkoumali možnost využití utajeného vyslychání a následného rozlišení, zda vyslychaný mluví pravdu, nebo lže o svých záměrech. Autoři očekávají, že výše uvedený experiment bude podnětem pro bezpečnostní složky a že jejich představitelé zváží možnosti sofistikovaného využití výslechu v utajení. Autoři také věří, že jejich výzkum podnítl další odborníky ke zkoumání této nové oblasti odhalování lži a klamu (Vrij et al., 2012).

Eliciting cues to deception and truth: What matters are the questions asked (Vrij, Granhag, 2012). V závěru této stručné rešerše předkládáme článek Vrije a Granhaga. Tito autoři ve svém článku prezentují návrhy na budoucí směřování výzkumů v oblasti odhalování lži a klamu. Staví se proti dosavadnímu trendu zakládat výzkumy tohoto druhu ve valné většině případů na designu, ve kterém probandi posuzují krátké video a rozhodují o pravdivosti či nepravdivosti obsažené výpovědi (viz starší výzkumy např. Ekman, O'Sullivan, 1991; Ekman, O'Sullivan, 1997; Bond, Atoum, 2000; nebo novější např. Ruffman, T. et al., 2012; Reinhard, Sporer, Scharmach, 2013). Z toho důvodu apelují na výzkumníky, aby se zaměřili více na interaktivní výzkumy, jejichž výsledky půjdou lépe převést do reálné praxe. V tomto smyslu Vrij a Granhag navrhuje tři oblasti dalšího směřování výzkumů na posuzování věrohodnosti (detection deception research), kromě samotného zaměření na policejní výslechy (Vrij, Granhag, 2012).

První doporučená oblast úzce souvisí s problematikou terorismu a jeho prevencí. Výzkum by se měl zaměřit na posuzování pravdivosti či nepravdivosti výpovědi o budoucích aktivitách a záměrech. Výzkumy orientované tímto směrem předpokládají odlišnost v kvalitě mezi referováním o pravdivých záměrech a záměrech nepravdivých (Vrij, Granhag, 2012).

Druhou navrhovanou oblastí směřování výzkumu je zkoumání skupin jedinců říkajících pravdu a jedinců říkajících lež. Výzkumy tohoto druhu jsou zatím spíše ojedinělé, avšak využití jejich výsledků v praxi se jeví jako velmi nadějně, už jen z toho důvodu, že terorismus i organizovaný zločin obvykle fungují na základě propojených skupin (Vrij, Granhag, 2012).

Jako poslední navrhované směřování výzkumu autoři uvádějí tzv. undercover interviewing, vyslýchání v utajení – tedy tak, aniž by vyslýcháný tušil, že je vyslýchán. Využitelnost tohoto výzkumného směřování v praxi je zřejmá (Vrij, Granhag, 2012).

Ačkoliv některé konkrétní návrhy výše zmíněných autorů mohou být výzkumně komplikovaněji uchopitelné, lze hodnotit velice kladně především apelování na provádění výzkumů více dynamicky a in vivo, přičemž si od takto orientovaných výzkumů můžeme slibovat získání poznatků použitelných přímo v praxi (viz např. experiment Vrij et al., 2012).

3 Metody posuzování věrohodnosti

V této kapitole představujeme současné metody posuzování věrohodnosti výpovědi. Některé z metod (například Statement Validity Assessment: Criteria-based Content Analysis (SVA:CBCA), Reality Monitoring (RM), polygraf) jsou hojně využívány a podloženy řadou teoretických prací i empirických studií. Jiné metody jsou popsány spíše pro získání celistvějšího náhledu na problematiku metod posuzování věrohodnosti. Použití těchto metod není doposud dostatečně etablováno, případně se jedná o metody aplikovatelné pouze ve specifickém kontextu. Jednotlivé metody nejsou rozčleněny do dalších podkapitol – pravděpodobně doposud nejrepresentativnější dělení dle Ptáčka a Čírtkové (2012) na metody fyziologické a metody behaviorální analýzy (verbálního a neverbálního chování) je dle našeho názoru nepřesné.

3.1 Polygraf

Polygraf je zařízení, které poměrně přesně měří různé složky tělesné aktivity. Obvykle jsou zkoumány změny v srdeční frekvenci, krevním tlaku, dýchání a elektrodermální aktivitě. V posledních letech se také často měří změny v mozkové aktivitě. Hodnoty těchto fyziologických projevů jsou zaznamenávány na displeji, kde lze přehledně sledovat změny (Bull et al., 2004). Podstatou práce s polygrafem je pak využití těchto změn a schopnost správně je interpretovat (Siegel, Knupfer, Saukko, 2000).

Existuje značné množství testů využívajících polygrafického vyšetření, nyní stručně představíme čtyři nejpoužívanější, přičemž vycházíme z práce Bulla et al. (2004).

- RIT (The Relevant/Irrelevant Technique) je jedna z nejstarších technik používaných v tomto kontextu a její princip je poměrně jednoduchý. Examinátor klade zkoumanému dva druhy otázek – relevantní k trestnému činu a s trestným činem nesouvisející. Předpoklad testu je vcelku logický – rozdílná fyziologická reakce vinného a nevinného při odpovědi na otázky relevantní k trestnému činu.
- CQT (The Control Question Test) také vychází z relevantních a irrelevantních otázek. Nicméně tato metoda je sofistikovanější a zahrnuje ještě tzv. otázky kontrolní, jejichž záměrem je přinutit zkoumaného (vinného či nevinného) ke lhaní.

Ve fyziologické reakci vinného se předpokládá rozdíl mezi lživou odpovědí na kontrolní otázku a lživou odpovědí na otázku spojenou s trestným činem.

- DLT (The Directed Lie Test) je ve své podstatě standardizovanou formou CQT, přičemž hlavní změnou oproti výše jmenovanému testu je to, že kontrolní otázky jsou předem dány a explicitně kladeny.
- GKT (The Guilty Knowledge Test) je metoda, jejímž hlavním záměrem je zjistit, zda zkoumaný disponuje informacemi relevantními k trestnému činu, které nechce sdělit. GKT není tolik zatížený možností chybné interpretace oproti výše zmíněným testům. Měl by být více imunní vůči chybným závěrům způsobeným například strachem nevinného zkoumaného, který se bojí, že mu nebude uvěřeno v situaci kladení otázek relevantních k trestnému činu.

Úspěšnost správného posouzení věrohodnosti polygrafem značně variuje. Závisí na řadě proměnných, jako je použití metod, zkušenost a odbornost examinátora, kontext zkoumání věrohodnosti a v neposlední řadě také na tom, jak a kým byla tato úspěšnost zkoumána. Siegel, Knupfer, Saukko (2000) uvádějí, že úspěšnost polygrafického vyšetření značně osciluje, nicméně předpokládají přibližně 85 % pravděpodobnost správného posouzení věrohodnosti. Offe a Offe (2007) udávají až 90 % úspěšnost správného posouzení (při správném použití CQT). Verschuere et al. (2007) uvádějí podobnou úspěšnost polygrafického vyšetření (87 % u běžné populace) a dále popisují i poměrně vysokou funkčnost této metody na antisociálních jedincích (79 %).

Právě zmíněná chybovost posouzení věrohodnosti na základě polygrafického vyšetření nemusí být výhradně spojená pouze s faktory na straně posuzovatele. Zkoumaný jedinec také může do určité míry (i úmyslně) ovlivnit výsledky měření. Gudjonsson (1988; in Bull et al., 2004) uvádí tři nejčastější způsoby, jak zmanipulovat polygrafické vyšetření: 1) snaha o potlačení fyziologické reakce tím způsobem, aby reakce na kontrolní otázky byla nerozeznatelná od reakce na otázky relevantní k trestnému činu – obvykle se tohoto examinovaný snaží docílit prostřednictvím meditace, relaxace, případně disociace; 2) snaha o obecné ztlumení úzkosti a reaktivity – například užitím drog těsně před vyšetřením; 3) pokus o rozšíření fyziologických reakcí i na otázky kontrolní a neutrální – díky tomu je reaktivita jedince nediferencovatelná.

3. 2 Funkční magnetická resonance (fMRI)

Principem magnetické resonance je pozorování změn prokrvení mozku (tedy neurální aktivity) při různých činnostech. Změny je možné zaznamenat díky skutečnosti, že se liší magnetické vlastnosti okysličené a neokysličené krve, díky tomu získáváme rozdílný výsledný obraz. Na základě těchto rozdílů lze zjistit, jaká oblast mozku je při konkrétní činnosti aktivnější – můžeme tedy odlišit například sdělování pravdy od lhaní (Swenson, 2006).

Účinnost funkční magnetické resonance v kontextu posuzování věrohodnosti je zkoumána od 90. let minulého století. Nicméně doposud uskutečněné studie se značně liší designem i deklarovanou účinností této metody. Důležitými skutečnostmi hovořícími v neprospěch rozšíření této metody do forenzní praxe jsou mimo jiné komplikovanost celého procesu, dostupnost tohoto zařízení nebo problematika aplikace vyšetření u těhotných, trpících klaustrofobií atd. (Swenson, 2006).

3. 3 Elektroencefalografie (EEG) jako metoda posuzování věrohodnosti

Elektroencefalograf zaznamenává změny elektrických potenciálů tvořených neurální postsynaptickou aktivitou mozku. Tyto elektrické signály mozku je možné zachytit elektroencefalografem, zařízením sestávajícím ze 128 senzorů přiložených k frontální, temporální a parietální části hlavy zkoumaného jedince. Hlavním předpokladem využití EEG v kontextu posuzování věrohodnosti je zpoždění odpovědi v případě lživé produkce. V případě, kdy jedinec hovoří pravdu a následně klame, dochází ke zpoždění přibližně 40 – 60 milisekund oproti situaci, kdy jedinec sděluje dvě pravdivé skutečnosti za sebou. Tento fakt je interpretován jako čas, který mozek potřebuje navíc k tomu, aby dokázal vytvořit vhodnou strategii a kognitivně zpracoval informace, které se nebudou zakládat na pravdě (Swenson, 2006; in Kubík 2012).

V praxi využití EEG pro posouzení věrohodnosti může vypadat takto: Po pravdivé odpovědi na otázku např. „Plánujete letět letadlem?“ následuje další otázka „Chystáte se v letadle odpálit bombu?“ – pokud zde bude zvýšená latence odpovědi, je pravděpodobné, že dotazovaný klame (Swenson, 2006; in Kubík 2012).

Výzkumy zabývající se uplatnitelností EEG jako nástroje pro posouzení věrohodnosti začaly být řešeny na konci osmdesátých let minulého století. Odborníci mimo jiné vyzdvihovali dobrou uplatnitelnost EEG v souvislosti s výše zmiňovanou „guilty knowledge“. V roce 1991 byl dokonce výzkum využitelnosti EEG, jakožto nástroje pro zjišťování věrohodnosti, dotován americkou CIA, nicméně z důvodu nevyužitelnosti EEG jako screeningového nástroje byly dotace zastaveny. Zkoumání problematiky EEG v kontextu odhalování lži a klamu však pokračuje i nadále (Swenson, 2006).

3. 4 Facial expressions a FACS

Lidské emoce lze rozeznat pomocí mimiky lidské tváře (Ekman, 1994; Izard, 1994; in Swenson, 2006). Podle Ekmana (1972; in Swenson, 2006) se specifickou a jedinečnou mimikou projevují emoce jako je hněv, znechucení, strach, štěstí, smutek, překvapení, pohrdání, ponížení, zájem, bolest a hanba. Ekman (1972; in Swenson, 2006) také uvádí, že všechny tyto emoce se projevují a jsou rozpoznávány univerzálně napříč kulturami. Na základě výše zmíněného Ekman a Friesen (1978; in Swenson, 2006) vyvinuli metodu FACS – Facial Action Coding System. S pomocí této metody je posuzovatel schopen zaznamenat tzv. AU (action unit), což jsou vzorce obličejové mimiky. Bylo identifikováno 44 AU, které se mohou projevit samostatně nebo v kombinaci (Ekman, Friesen, 1972; in Swenson, 2006). S pomocí AU se pak jedinec může naučit interpretovat mimické projevy zkoumaného (Swenson, 2006). Jedná se o časově velmi krátké mikroexpresivní projevy tváře, které nejsou zaznamenatelné pouhým okem. Proto se pro tyto potřeby využívá videografie, díky které je možné zaznamenat detailní záběry tváře (Kubík, 2012).

Využitelnost mimických projevů jedince v oblasti odhalování klamu byla popsána například na neuvědomovaném rychlém úsměvu. Ekman, Friesen a O'Sullivan (1988) předpokládají, že lze rozeznat lhoutiho a jedince, který sděluje pravdu, na základě drobných rozdílů v mimice jeho úsměvu. Později byla metoda FACS dále rozpracována a byly vytvořeny plně automatizované systémy skenující mimiku v reálném čase (viz Tian et al. 2003; Littlewort et al., 2004; in Swenson, 2006). Metoda FACS jako metoda posuzování věrohodnosti se jeví jako poměrně komplikovaná. Interpretace zjištění je závislá na kódování posuzovatele. Nicméně se zvažuje potenciál automatizace této

metody, přičemž se uvažuje o připojení dalších možností analýzy zkoumaného, jako je například tón hlasu nebo poloha těla (Swenson, 2006).

3. 5 Undeutschova hypotéza

Undeutsch, jakožto jeden z průkopníků kriteriálních metod, přinesl hypotézu týkající se svědecké výpovědi a její věrohodnosti. Jeho předpokladem bylo, že subjektivně prožitá situace a vzpomínka na ni se bude lišit od fantazijně vyprodukovaných představ (Endres, 1997). Bude se tedy lišit obsah výpovědi referující o události skutečně prožité a výpovědi vymyšlené. Tento Undeuschův předpoklad byl následně potvrzen a v současnosti jsou kriteriální obsahové analýzy výpovědi jedněmi z nejpoužívanějších metod posuzování věrohodnosti. Dále představíme nejznámější a v praxi nejpoužívanější metody obsahové analýzy výpovědi.

3. 6 SVA (Statement Validity Assessment)

SVA je pravděpodobně nejrozšířenější metoda posuzování věrohodnosti, která je v současnosti používána zejména v Evropě a v USA. Původně tato metoda sloužila k posouzení důvěryhodnosti dětských svědků v případech sexuálního zneužívání, především v případech s nedostatečnou hmotnou evidencí. Statement Validity Assessment byla metoda, která měla pomoci rozhodnout, zda v daném případě bylo dítě sexuálně zneužíváno (Vrij, 2008).

Statement Validity Assessment, neboli posuzování věrohodnosti výpovědi, probíhá ve čtyřech stádiích: 1) prostudování materiálů k danému případu za účelem získání vhledu do situace; 2) polostrukturovaný rozhovor za účelem získání výpovědi vyslychaného; 3) Criteria-Based Content Analysis (CBCA), obsahová analýza, při které je systematicky hodnocena kvalita výpovědi; 4) evaluace výsledků obsahové analýzy (CBCA) pomocí sady otázek (Validity Checklist) (Vrij, 2008).

SVA - Fáze 1: Analýza informací týkajících se případu

Součástí této fáze je studium relevantních informací o dětském svědkovi, jako je jeho věk, kognitivní schopnosti, vztah k obviněné osobě. Dále jsou zkoumány předchozí výpovědi dítěte a dalších zúčastněných, také jsou zkoumány další charakteristiky, jako jsou například časové údaje. Účelem první fáze SVA je získání podrobného vhledu do situace a zjištění, na co by se měla analýza dále zaměřit, například povšimnutí si nejasných okolností týkajících se případu atp. (Vrij, 2008).

SVA - Fáze 2: Polosturktorované interview

Jedná se o částečně strukturovaný rozhovor, který je pak následně v další fázi SVA analyzován. V této fázi velmi záleží (pomineme-li obrovské množství dalších podstatných okolností, jako je třeba styl komunikace nebo neverbální projevy vyslyšajícího, problematika traumatizace svědka atd.) na otázkách, které jsou vyslyšanému kladeny. Z výzkumů z této oblasti vyplývá, že nejvýhodnější pro získávání informací jsou otázky s otevřeným koncem. Tento typ otázek dává možnost neomezené a neovlivněné odpovědi, ale zároveň určitým způsobem kontroluje tok informací. Přímé zaměřené otázky by měly být pokládány až později při podrobnějším mapování události. Příliš vhodné nejsou tzv. návodné otázky (např. „Byla ta žena blondýna?“); podobně se obvykle nehodí otázky alternativní, protože realita může být někde jinde, mimo nabízené alternativy (např. „Byla ta žena blondýna, nebo bruneta?“ – ve skutečnosti se mohlo jednat o ženu s červenými vlasy...) (Vrij, 2008a).

SVA - Fáze 3: Obsahová analýza (CBCA)

CBCA vychází z výše zmíněné Undeutchovy hypotézy, podle které se výpověď o události skutečně zažitá a výpověď o události smyšlené bude lišit z hlediska obsahu i z hlediska kvality (Steller, 1989; in Vrij, 2008). Obsahová analýza spočívá v posuzování devatenácti kritérií, která buď jsou, anebo nejsou přítomna ve výpovědi. Toto hodnocení probíhá na základě bodového hodnocení jednotlivých kritérií, např. od 0 do 2, přičemž 0 vypovídá o nepřítomnosti daného kritéria, 1 o přítomnosti kritéria a 2 pak značí silnou

přítomnost kritéria. Těchto devatenáct kritérií obsahové analýzy je dále rozděleno do čtyř subkategorií. První tři kritéria spadají do kategorie nazvané „obecné charakteristiky“, které se týkají výpovědi jako celku. Druhou kategorií jsou „specifické obsahy“, tato kategorie je složena z kritérií 4 až 13. Třetí kategorie, „obsahy ovlivněné motivací“, se týká toho, jak vypovídající prezentuje výpověď, a spadají do ní kritéria 14–18. Čtvrtá kategorie „specifické elementy trestného činu“ obsahuje pouze jedno kritérium, kritérium 19 (Vrij, 2008).

19 kritérií SVA: CBCA popsaných podle Alderta Vrije (2008):

Kritérium 1: Logická struktura – logická struktura je přítomná, jestliže je výpověď koherentní, neobsahuje logické nesrovnalosti nebo přímo rozpory;

Kritérium 2: Nestrukturovaná produkce – toto kritérium je naplněno, jestliže informace ve výpovědi nejsou prezentovány v chronologickém pořadí (vyslýchaný například začne popisovat události od konce);

Kritérium 3: Množství detailů – kritérium je přítomné, je-li ve výpovědi uváděno množství detailů a obsahuje-li detailní popis místa, času, osob, objektů, a událostí.

Kritérium 4: Kontextuální zakotvení děje – kontextuální zakotvení děje je splněno, jestliže popisované události jsou umístěny v čase a místě a jestliže tyto události jsou propojeny s ostatními každodenními aktivitami.

Kritérium 5: Popis interakcí – toto kritérium je splněno, když výpověď obsahuje popis akcí a reakcí a obsahuje informaci o vzájemném propojení údajného pachatele a svědka;

Kritérium 6: Reprodukce konverzací – reprodukce konverzací je splněna, jestliže vypovídající jedinec reprodukuje rozhovory, které se udály během dané události (kritérium nesplňuje věta typu „Zeptal se, jak se cítím.“, kritérium reprodukce konverzací je splněno například větou: „Vypadáš bledě, jsi v pořádku?“);

Kritérium 7: Neočekávané komplikace v průběhu události – o naplnění tohoto kritéria můžeme hovořit v případě, kdy se ve výpovědi nacházejí nějakým způsobem neočekávané situace (například svědek uvádí, že podezřelý měl problémy s nastartováním auta atd.);

Kritérium 8: Neobvyklé detaily – tyto neobvyklé detaily se týkají lidí, objektů a událostí, které jsou ojedinělé, neočekávané nebo překvapující, ale dávají smysl v daném kontextu;

Kritérium 9: Nadbytečné detaily – toto kritérium je splněno, jestliže vyslýchaný popisuje detaily související s případem, přičemž tyto detaily nejsou podstatné pro daný

případ (např. popis toho, jak se pachatel snažil vyhodit kočku z pokoje, protože byl na kočky alergický);

Kritérium 10: Vyjádření nepochopení některých detailů - kritérium je naplněno, jestliže svědek zmiňuje detaily, které jsou mimo jeho chápání (např. v případě sexuálního zneužívání, dítě popisuje konání pachatele jako bolest);

Kritérium 11: Přítomnost souvisejících externích asociací – toto kritérium je přítomno, když jsou popisovány události, které přímo nejsou součástí daného činu, ale s daným činem souvisí (např. vyslýchaný popisuje, jak pachatel sexuálního zneužívání během činu hovořil o ostatních sexuálních aférách, které zažil);

Kritérium 12: Popis vlastního duševního stavu – svědek popisuje změny svých pocitů během události (například popisuje svůj strach během incidentu a následný pocit úlevy, když vše skončilo);

Kritérium 13: Popis pachatelova duševního stavu – toto kritérium je splněno, když svědek popisuje pachatelovy pravděpodobné pocity, myšlenky, nebo motivy během incidentu;

Kritérium 14: Spontánní opravy – za splnění kritéria můžeme považovat, jestliže se vyslýchaný opravuje nebo doplňuje informace k informacím již poskytnutým (bez pobídnutí vyslychajícího);

Kritérium 15: Připouštění nepamatování si – kritérium je přítomno, jestliže svědek připouští, že si nepamatuje vše, což je vyjádřeno větami typu „Nevím, nepamatuji se.“, nebo „Zapomněl jsem všechno, kromě té části, kdy jsme byli v autě.“ (podobně jako předešlé kritérium, i u kritéria 15 platí, že svědek připouští nepamatování si spontánně, bez pobídky vyslychajícího);

Kritérium 16: Vyjádření pochybností o vlastní výpovědi – toto kritérium je splněno, jestliže svědek sám poukazuje na fakt, že některé části výpovědi mohou znít zvláštně, nepravděpodobně, nebo nevěrohodně;

Kritérium 17: Zpochybňování sebe sama – zpochybňování sebe sama je ve výpovědi přítomno, jestliže svědek kritizuje vlastní chování během události (např. „Očividně ode mě bylo hloupé, pozvat ho k sobě domů.“);

Kritérium 18: Omlouvání pachatele – svědek omlouvá nebo ospravedlňuje jednání pachatele nebo ho alespoň nedokáže vinit ze spáchaného činu;

Kritérium 19: Detailní charakteristiky trestného činu – toto kritérium je přítomné, když svědek popisuje drobnosti, které jsou specifické pro daný typ deliktu a které jsou známé jenom profesionálům, ale ne širší veřejnosti – tedy ani svědkovi (Vrij, 2008a).

SVA - Fáze 4: Evaluace výsledků obsahové analýzy

Obsahová analýza sama o sobě není dostačující k posouzení věrohodnosti dané výpovědi, protože její výsledky mohou být ovlivněny i jinými proměnnými, než je pravdivost samotné výpovědi. Tato skutečnost je způsobena především tím, že CBCA je pouze částečně standardizovaným testem. Tento nedostatek se tato metoda snaží nahradit tzv. Validity Checklist, který pomáhá vyslychajícímu získat lepší náhled na výsledky získané obsahovou analýzou. Tento kontrolní seznam sestává z jedenácti položek, které jsou rozděleny do několika podkategorií (Vrij, 2008):

a) psychologické charakteristiky

- přiléhavost jazyka a vědomostí
- přiléhavost afektů, emocí
- náchylnost k sugesci

b) charakteristiky výslechu

- sugestivní, návodné, nebo nátlakové pokládání otázek
- celková adekvátnost rozhovoru

c) motivace

- motivy hodné ohlášení
- kontext původního odhalení, či oznámení
- tlaky k falešné výpovědi

d) investigativní otázky

- konzistence s přírodními zákony
- konzistence s ostatními výpověďmi
- konzistence s ostatními důkazy (Steller, 1989).

3. 7 Reality monitoring

Metoda Reality Monitoring se vztahuje ke kognitivním procesům, které jsou zkoumány za účelem rozlišení mezi událostmi vnímanými a vymyšlenými (Johnson, Raye, 1981; in Vrij, 2008). Lidé si pamatují informace ze dvou základních zdrojů – z externích, které jsou získané v procesu vnímání, a interních, jako je myšlení, fantazie apod. Podstatou metody Reality Monitoring je rozhodnout zda informace pochází ze zdroje externího, či interního (Johnson, Raye, 1981). Koncept Reality Monitoringu byl odborníky dále rozpracován v kontextu posuzování věrohodnosti. Za tímto účelem byla zkoumána kritéria Reality Monitoringu, přičemž bylo vytvořeno více verzí těchto kritérií. Zároveň tato kritéria různí autoři hodnotí a interpretují různě. Následující kritéria uvádíme dle Sporera (1997), přičemž je dále vysvětlujeme dle Vrije (2008).

- a) kritérium jasnosti, živosti – toto kritérium se týká jasnosti, ostrosti a živosti výpovědi;
- b) senzorické informace – předpokladem naplnění tohoto kritéria je přítomnost percepčních informací ve výpovědi (zvuky, pachy, fyzické pocity apod.);
- c) prostorové informace – informace o lokaci, místním uspořádání objektů a osob;
- d) informace týkající se času – např. kdy se jaká událost stala, toto kritérium také naplňuje explicitní popis sekvence událostí;
- e) možnost rekonstrukce příběhu – zda je možno na základě podaných informací rekonstruovat referovanou událost;
- f) emoce – toto kritérium je naplněno, když jedinec popisuje pocity, které zažíval v průběhu události;
- g) kognitivní operace – týká se popisu vlastních myšlenek a usuzování, v průběhu popisované události;
- h) realismus – toto kritérium zjišťuje, jestli je příběh realistický, uvěřitelný a jestli dává smysl

Jak již bylo zmíněno výše, existuje více verzí kritérií Reality Monitoringu; přičemž někteří autoři používají záznamové archy, které obsahují několik desítek kritérií (viz Příloha č. 5), podstata ale zůstává velmi podobná.

3. 8 Kritéria věrohodnosti dle Tschauera (2006; in Ptáček, 2012)

Další kritériální metodu představuje Tschauer (2006). V tomto případě nejde ani tak o propracovaný koncept, jako spíše o seznam kritérií věrohodnosti:

- zakotvení obsahu líčení v realitě, v konkrétních životních situacích
- konkrétnost líčení
- bohatost detailů
- originalita – žádná klišé, stereotypy
- vnitřní souhlasnost a provázanost
- deliktově typické detaily
- detaily, které přesahují kapacitu vypovídajícího (nemohl si tyto detaily vymyslet)
- líčení prožitkového doprovodu, emocí
- komplikace (ve vymyšleném ději jde obvykle vše hladce)
- uvádění okolností nevýhodných pro vypovídajícího (např. sebeobviňování)
- spontánní doplňky, precizování
- bezrozpornost výpovědi
- bezrozpornost vůči platným poznatkům z medicíny, psychologie, přírodních věd
- bezrozpornost vůči ostatním zjištěním
- konstantnost výpovědi

3. 9 SCAN – Scientific Content Analysis

SCAN analýza výpovědi probíhá tak, že zkoumaný jedinec dostane za úkol detailně popsat své aktivity v době, kdy došlo k vyšetřovanému činu. Tento popis probíhá psanou formou a pisatel je instruován, aby popsal své aktivity tak, aby i čtenel neznající širší okolnosti dobře porozuměl tomu, co se vlastně stalo a co je popisováno. Poté je tato psaná výpověď analyzována na základě SCAN kritérií, přičemž se vychází z předpokladu, že některá kritéria se objevují spíše u pravdivých výpovědí a některá spíše u výpovědí lživých (Nahari, Vrij, Fisher, 2012).

Kritéria dle SCAN jsou následující (viz Nahari, Vrij, Fisher, 2012; Ptáček, 2012):

- **Spontánní opravy** (přítomnost kritéria může indikovat nevěrohodnost)

- **První osoba, jednotné číslo, minulý čas** (jedinec popisuje to, co prožil – deviace od této formy popisu může značit nevěrohodnost)
- **Lokace emocí** (lháři před vrcholem příběhu, jedinci podávající pravdivou výpověď v průběhu nebo po vrcholu příběhu)
- **Změny ve vyjadřování** (značí skutečnost, že se něco změnilo v mysli pisatele, například v průběhu celé výpovědi udává „hovořil jsem“ a v jediném případě uvede „diskutoval jsem“; přítomnost tohoto kritéria neznačí věrohodnost či nevěrohodnost pisatele, nicméně může upozornit na důležité informace)
- **Nedostatečná přesvědčivost a paměť** (nedostatek vzpomínek značí nevěrohodnost)
- **Přítomnost údajů nezapadajících do chronologické sekvence** (nezachování chronologické sekvence indikuje nevěrohodnost)
- **Chybějící informace** (časté mezery ve vyprávění značí nevěrohodnost)
- **Nesouvisející informace** (mohou vypovídat o snaze skrýt důležitější informace a svědčí o nevěrohodnosti)
- **Objektivní a subjektivní čas** (objektivní čas je vyjádřen popisovanou dobou trvání ve výpovědi, subjektivní čas je charakterizován počtem použitých slov k popisu daného časového úseku; věrohodnost můžeme předpokládat v případě, že je subjektivní a objektivní čas v souladu)
- **Představení aktérů děje** (v případě nejednoznačnosti, nebo úplného vypuštění představení osob hrajících roli v příběhu uvažujeme o nevěrohodnosti)
- **Zájmena** (používání zájmen ve výpovědi značí zodpovědnost a závazek, v případě vynechávání lze uvažovat o nevěrohodnosti)
- **Struktura výpovědi** (obecně se vychází z předpokladu, že v pravdivé výpovědi bude prvních 20% textu věnováno popisu událostí předcházejících hlavní události, 50% popisu samotné události a 30% bude věnováno diskutování toho, co se stalo poté; čím větší bude odchylka od tohoto rozložení, tím spíše se jedná o nevěrohodnou výpověď)
- **Popření obvinění** (explicitní popření obvinění indikuje věrohodnost)

3. 10 ACID – Assessment Criteria Indicative of Deception

Tato poměrně sofistikovaná metoda je založena na propracovaném vedení výslechu s ohledem na verbální složku klamání, zčásti tedy vychází (mimo jiné) z výše popsaných CBCA (Criteria-Based Content Analysis) a RM (Reality Monitoring).

Důležitou složkou této metody je také způsob dotazování – tzv. Reality Interview, jehož záměrem je zvýšit kognitivní náročnost pro vyslýchaného a pomoci tak odlišit lháře od jedince, který sděluje pravdu. Odpovědi jedince, který říká pravdu, se v tomto případě projeví větší spontaneitou, automaticností a přirozeností. Naopak jedinec, který klame, se musí snažit držet předem připraveného vyprávění, proto je pro něj náročné například nečekané přerušování jeho líčení, nebo požadavek na prezentování jeho výpovědi v opačném sledu.

Po RI následuje objektivní analýza kritérií vycházející z výše zmíněných kritériálních metod. Toto hodnocení zahrnuje délku odpovědí, přítomnost kontextuálních, externích a interních detailů, plasticitu a spontaneitu výpovědi a další.

Důležitou součástí procesu ACID je také TTR (type-token ratio). TTR je hodnota vypovídající o poměru neobvyklých slov vůči všem slovům ve výpovědi. Metod ACID vychází z přesvědčení, že TTR měří tzv. „impression management“, což znamená, že jedinci, kteří se snaží více komunikovat, nebo jedinci snažící se působit přesvědčivěji, používají pestřejší slovník a tím pádem má jejich výpověď vyšší TTR.

Účinnost této propracované a komplexní metody se údajně pohybuje zhruba mezi 80 – 90%, nicméně se zdá, že pravděpodobnost správného výsledku variuje mimo jiné na základě toho, zda experiment probíhal pouze na příslušnících stejného pohlaví, nebo smíšeně. V případě experimentů zahrnujících příslušníky obou pohlaví se výsledky metody signifikantně zhoršily. Vystává tedy otázka, zda existují genderové rozdíly ve verbálním klamání, které mohou ovlivnit tento systém (Suckle-Nelson et al., 2010).

3. 11 Reidova metoda

Nebudeme zde představovat Reidovu metodu kompletně, tedy jednotlivé kroky výslechu dle Reida, ale představíme především její pojetí rozdílů mezi jedincem, který podává lživou výpověď, a jedincem, který říká pravdu jedincem. Reid a jeho

spolupracovníci začali vyvíjet tzv. Reidovu metodu již v roce 1947. Tento soubor výslechových a vyšetřovacích technik procházel v průběhu let řadou úprav a rozpracování. Samotné tréninkové programy fungují od roku 1974. Buckley (2000) uvádí, že se v současné době jedná o jednu z nejpoužívanější výslechovou metodu, která není využívána pouze v policejní praxi, ale i pro potřeby velkých soukromých subjektů jako je například IBM, Nokia nebo Ford Motor Company, nebo pro potřeby vládních organizací jako je FBI, Homeland Security, nebo Air Force (Buckley, 2000).

Rozdíly mezi lhářem a jedincem, který podává pravdivou výpověď, dle Reidovy metody: V Reidově metodě jsou konkrétně rozlišovány charakteristiky jedince, který říká pravdu, a jedince, který lže. Toto východisko je vlastně v rozporu s tvrzením většiny autorů, podle kterých jsou projevy lži a klamu nespecifické a ty samé projevy lze nalézt jak u lživé, tak u pravdivé výpovědi (viz např. Schollum, 2005).

Charakteristiky jedince, který podává pravdivou výpověď, jsou podle Reidovy metody následující: na verbální rovině jsou to rozumné odpovědi, plynulost řeči a odpovědí, přímé uvěřitelné odpovědi, odpovídání bez delších časových prodlev, poskytování informací navíc; na neverbální rovině jsou za indikátory pravdy považovány plynulé změny polohy těla, otevřená gesta, dostatečný oční kontakt, podpora přímého kontaktu, naklánění dopředu, otevřené dlaně, nenucenost; a konečně co se týče přístupu jedince, který říká pravdu, měl by spolupracovat, být klidný, zúčastněný, přímý a spontánní (Buckley, 2000). Jak už bylo zmíněno výše, je zřejmé, že ačkoliv jedinec může prezentovat pravdivé informace, zdaleka nemusí splňovat charakteristiky uváděné Reidem, zvláště v případech kdy jsou informace sdělovány ve stresujících podmínkách, což situace výslechu může být.

Charakteristiky jedince, který lže, jsou podle Reidovy metody tyto: na verbální rovině jde o iracionální odpovědi, odpovědi příliš časně, mentální bloky, zpochybnění, neodůvodněné rozčílení, typické popírání („Nevím.“, „Nevzpomínám si.“), jednoslovné odpovědi, obecné odpovědi, odvolávání se na Boha či víru; za neverbální projevy klamu jsou považovány rigidita a minimální pohyb, velké množství gest, neupřímný tón hlasu, dávání rukou před ústa a oči, uzavřený postoj, dále je lhář dle Reidovy metody zmatený a zrychlený při dotazování na klíčové otázky, shrbený více než přirozeně; za známky klamání je považován přístup obranný, přehnaně úzkostný, lhostejný, vyhýbavý (neurčitý), přehnaně zdvořilý, rezervovaný (Buckley, 2000).

Jak už bylo řečeno výše, je diskutabilní, nakolik je možno konkrétní chování jednoznačně vyhodnotit jako příznak klamání či pravdomluvnosti. Podle řady odborníků na posuzování věrohodnosti může být prožívání lhářů a jedinců říkajících pravdu totožné (emoce, kognitivní náročnost, snaha o kontrolu chování). Jak vinní, tak nevinní obvinění mohou být nervózní během výslechu - vinní ze strachu, že budou chyceni, nevinní ze strachu, že jim nebude uvěřeno. Z tohoto důvodu můžeme stejné konkrétní projevy (v chování, řeči, ve fyziologické odpovědi) nalézt jak u lhářů, tak u jedinců, kteří podávají pravdivou výpověď (Memon, Vrij, Bull, 2003).

4 Znalecká činnost

V následující kapitole jsou rozebrána vybraná témata soudně-znalecké činnosti. Jedná se především o exkurz do problematiky zákonného ustanovení znalecké činnosti. Na začátku kapitoly je stručně charakterizována činnost znalce. Následuje popis právní úpravy znalecké činnosti a výkonu znalecké činnosti dle zákona. Dále je rozebráno postavení znalce v právním systému a podmínky jmenování znalcem. Poté je stručně popsáno schéma znaleckého posudku a zmíněna problematika nepravdivého znaleckého posudku. V závěru uvádíme některé charakteristiky znalecké činnosti ve vybraných státech.

4.1 Obecná charakteristika znalce

„Znalec je osobou (subjektem) se speciálními odbornými znalostmi, osobou rozdílnou od procesních stran a orgánů činných v trestním řízení. Je přibírán za účelem objasnění konkrétní skutečnosti důležité pro trestní řízení, k jejímuž objasnění je zapotřebí odborných znalostí“ (Chmelík et al., 2005, 181–182). Činnost znalce je jakousi specializací přesahující oborové znalosti a často vyžaduje specifický přístup k řešení zadaného úkolu, který se může lišit od standardního postupu odborníků dané profese. Mezi specifické znaky činnosti znalce, které plynou mimo jiné z kontextu procesních podmínek soudního řízení, patří například nestrannost znalce, přezkoumatelnost jeho posudku, schopnost komunikace znalce se správním orgánem nebo soudem, porozumění pozici posudku v rámci dokazování atd. (Vácha, Kratěna, Zacharov, 2013).

4.2 Právní úprava znalecké činnosti

Znalecká činnost je upravena především zákonem o znalcích tlumočnických (č. 36/1967 Sb. z 6. 4. 1967, ve znění zákona č. 322/2006 Sb., zákona č. 227/2009 Sb., zákona č. 444/2011 Sb.) a vyhláškou ministerstva spravedlnosti k provedení zákona o znalcích (č. 37/1967 Sb. ze dne 17. dubna 1967, ve znění vyhl. č. 11/1985 Sb., č. 184/1990 Sb., č. 77/1993 Sb., č. 432/2002 Sb.). Dle výše zmíněného je právní úprava

znalecké činnosti rozdělena na právní předpisy upravující výkon znalecké činnosti obecně a na předpisy upravující procesní postavení znalců (Vácha, Kratěna, Zacharov, 2013).

4. 3 Výkon znalecké činnosti dle zákona

Podmínky a pravidla přibírání znalce jsou ošetřeny § 11 vyhlášky ministerstva spravedlnosti č. 37/67 Sb. k provedení zákona o znalcích a tlumočnících, přičemž znaleckou činnost mohou vykonávat pouze osoby evidované v seznamu znalců, ústavy a další pracoviště zaměřené na znaleckou činnost a vědecké ústavy, vědecké instituce a vysoké školy, případně osoby jmenované znalcem dočasně pouze pro daný případ (Fryšták, Krejčí, 2009; vyhláška č. 37/1967 Sb., k provedení zákona o znalcích a tlumočnících).

Stěžejní náplní práce znalce je podání znaleckého posudku, který je obvykle vypracován v písemné podobě. Pokud je zadavatelem posudku soud či jiný orgán veřejné moci, je znalec povinný podat posudek (dle ustanovení § 12 odst. 1 ZnalZ), nicméně po předchozím projednání (dle § 9 odst. 2 novely zák. č. 444/2011 Sb.). Zadání soudem obsahuje informace o zadavateli posudku, označení účastníků řízení, zadání znaleckého posudku, obor ustanoveného znalce a dobu na vypracování posudku. Poté znalec zpracuje posudek dle poskytnutých materiálů. Znalec je povinen zpracovat posudek osobně (§ 10 odst. 1 ZnalZ), náležitě a ve stanoveném termínu (§ 8 ZnalZ). Nutnost náležitosti a řádnosti zpracování posudku je reflektována v ustanovení § 13 ZnalZ a dále prováděcí vyhláškou č. 37/1967 Sb. Kromě toho, že znalecký posudek musí (nebo by alespoň měl) splňovat určité formální náležitosti, je nutné splňovat určité obsahové charakteristiky. Znalecký posudek musí být odborný, jeho vypracování srozumitelné a musí být přezkoumatelný. Musí zde být splněna určitá návaznost: závěry posudku jsou založené na nálezech v posudku a nálezy se opírají o poskytnuté podkladové materiály. V případě, že nelze učinit jasné a definitivní závěry a odpovědět na zadané otázky jednoznačně, je znalec povinen tuto skutečnost explicitně vyjádřit. Znalec ještě může být předvolán na požádání orgánu veřejné moci ke stvrzení, doplnění nebo vysvětlení svého posudku na základě § 13 odst. 5, 6 ZnalZ (Vácha, Kratěna, Zacharov, 2013).

4. 4 Postavení znalce v právním systému

Postavení znalců v trestním řízení je upraveno výše zmíněným zákonem č. 36/196 Sb. o znalcích a tlumočnících, výše zmíněnou prováděcí vyhláškou č. 37/1967 Sb. a zákonem č. 141/1961 Sb. o trestním řízení soudním ve znění pozdějších předpisů (Chmelík et al., 2005). Podle Chmelíka et al. (2005, 155–156) lze stručně charakterizovat postavení znalce v českém právním systému následovně: *„znalec v trestním řízení není procesní stranou, nemá procesní postavení svědka; výslech znalce v trestním řízení je prováděn podle speciálního ustanovení; každý znalec musí být poučen o následcích vědomě nepravdivého posudku; znalec má právo na zvláštní součinnost orgánů činných v trestním řízení v souvislosti s vypracováním znaleckého posudku; posudek vypracovaný znalcem je zvláštním druhem důkazu v trestním řízení; znalec podává posudek v trestné věci, s jejímiž skutečnostmi nemůže být obeznámen jako svědek či zúčastněná osoba, ale zjišťuje je dodatečně v rámci trestního řízení; na znalce dopadá zvláštní skutková podstata trestného činu křivá výpověď a nepravdivý znalecký posudek“* (Chmelík et al., 2005, 155–156).

4. 5 Podmínky pro jmenování znalcem

Dle zákona jsou oficiálně stanoveny pouze čtyři základní a poměrně obecné podmínky ke jmenování znalcem: 1. české státní občanství – přičemž tato podmínka může být ve výjimečných případech prominuta ministrem spravedlnosti; 2. náležité znalosti a zkušenosti – upřednostnění by měli být zájemci, kteří se zúčastnili kurzu speciálně se zabývajícím znaleckou činností; 3. osobní vlastnosti – dávající předpoklad správného a kvalitního výkonu znalecké činnosti; 4. souhlas uchazeče se jmenováním. Podmínky pro jmenování znalcem jsou ověřovány různými způsoby, mimo jiné formou dotazníku, doklady o absolvovaných kurzech, vyjádřením organizace, ve které je uchazeč zaměstnán, výpisem rejstříku trestů, pohovorem u sboru pro znalecké otázky při krajských soudech atd. (Bradáč, Kledus, Krejčíř, 2010).

4. 6 Schéma znaleckého posudku

Jakýmsi minimálním standardem stran skladby posudku je § 13 vyhl. 37/1967 Sb., kde je mimo jiné stanoveno, že každý znalecký posudek musí obsahovat nález, posudek a znaleckou doložku. Za základní body ve skladbě posudku můžeme považovat následující: 1. zadání úkolu, tedy zadané otázky, na které má znalec odpovědět, 2. výpis ze spisové dokumentace (přehled podkladů), do kterého patří například soudní a vyšetřovací spisy, 3. nález (například psychologické vyšetření), kde jsou uváděny výsledky měření, testů atp., 4. vlastní posudek obsahující zhodnocení a interpretaci nálezové části, 5. znalecká doložka a identifikační údaje znalce, kde je mimo jiné uvedeno, kdy a kým byl znalec jmenován, pro jaký obor atd. (Vácha, Kratěna, Zacharov, 2013; Netík, Netíková, Hájek, 1997).

4. 7 Nepravdivý znalecký posudek

Ačkoliv by měl znalec být nestranným odborníkem, může se stát, že z různých důvodů vypracuje nepravdivý znalecký posudek. „*Na vědomě podaný nepravdivý znalecký posudek nebo vědomě nepravdivou výpověď dopadá speciální skutková podstata trestného činu křivá výpověď a nepravdivý znalecký posudek podle § 175 trestního zákona. Jde o úmyslný trestný čin, tzn. že k jeho spáchání vyžaduje zákon úmyslné zavinění spočívající v úmyslu přímém, nebo alespoň nepřímém...*“ (Chmelík et al., 2005, 213).

Dle českého soudního práva není řešena kolektivní vina. V případě posudků vypracovaných více znalci každý znalec odpovídá za jím vypracovanou část. Nepravdivý posudek může tedy být zpracován nepravdivě přičiněním všech zúčastněných znalců. Zároveň může být viníkem pouze jeden znalec, nebo část týmu. Je možné také každého znalce stíhat dle míry podílu na vadnosti posudku a stíhat jednotlivé autory vadného posudku například pouze jako spolupachatele (Chmelík et al., 2005).

Kromě výše zmíněných trestných činů (nepravdivý znalecký posudek a křivá výpověď) mohou znalci v rámci své znalecké činnosti spáchat další úmyslné a nedbalostní trestné činy. Jedná se například o trestný čin nadržování, maření výkonu úředního rozhodnutí, přijímání úplatku atd. (Chmelík et al., 2005).

4. 8 Znalecká činnost v dalších zemích

V této kapitole pro ilustraci uvádíme stručný popis úpravy znalecké činnosti v některých zemích. Vybrány byly právní úpravy v některých evropských státech a v USA.

Na Slovensku původně platil společný zákon č. 36/1967 Sb. o znalcích a tlumočnících, od roku 2004 zde platí zákon č. 382/2004 o znalcích, překladatelích a tlumočnících. Znalci na Slovensku nejsou jmenováni, ale jednoduše jsou zapsáni do seznamu, pokud splní podmínky a zkoušku. Zajímavá je v kontextu znalecké činnosti na Slovensku povinnost pojištění zodpovědnosti za škodu vzniklou s výkonem činnosti (Vácha, Kratěna, Zacharov, 2013).

V Polsku je znalecká činnost ošetřena vyhláškou Ministerstva spravedlnosti z roku 2005, občanským soudním řádem z roku 1964 (předpis č. 296) a trestním řádem z roku 1997. Odlišně od jiných podobných předpisů je v Polsku vymezen minimální věk znalce. Zajímavé je také označení znalce dle polské judikatury, podle které je znalec externím orgánem soudu, který rozšiřuje a doplňuje jeho činnost (Vácha, Kratěna, Zacharov, 2013).

Ve Spolkové republice Německo nemají znaleckou činnost upravenou samostatným zákonem. Celkově se zde jedná o poměrně málo zákonně regulovanou oblast, přičemž v Německu sice existují certifikovaní znalci, nicméně soudci nejsou vázáni výběrem těchto veřejně jmenovaných znalců a mohou přibírat různé civilní znalce (Chmelík et al., 2005).

Rakouská znalecká činnost probíhá podobně jako v Německu, nicméně je zde kladen větší důraz na certifikované znalce, kteří pro své zapsání do seznamu musí splnit poměrně náročná kritéria. Výše zmíněné je mimo jiné reflektováno zákonem č. 137/1975 ve znění zákona č. 168/1998 (Chmelík et al., 2005).

Ve Francii je znalecká činnost upravena zvlášť pro trestní, obchodní, občanské a správní řízení. Přičemž pro každou oblast znalecké činnosti je zde speciální zákonné ustanovení. Francouzské soudy disponují seznamem znalců, který je každoročně obnovován. Znalec zapsaný v seznamu je oprávněn používat označení „znalec schválený soudem“ (Vácha, Kratěna, Zacharov, 2013).

Na závěr uvádíme několik informací týkajících se znalecké činnosti ve Spojených státech amerických, kde se soudně-znalecká činnost řídí jinými pravidly. V USA je naprostá volnost v případě přibírání znalců, dokonce za znalce může být označen kdokoliv. Zajímavé je také hodnocení znaleckého posudku, kdy se přihlíží k přesvědčivosti závěrů posudku a k projevu znalce před porotou. V předpisu č. 706 z roku 1987 je dokonce

uvedeno, že za svědectví znalce je možné považovat jakékoliv svědectví, jestliže se na tomto shodnou obě strany sporu (Chmelík et al., 2005).

5 Empirická část

5.1 Výzkumné cíle

Prvním cílem bylo analyzovat dostatečné množství znaleckých posudků na věrohodnost. V další části pak byla získaná data porovnána s relevantními externími daty a informacemi, jako jsou data a informace uváděné na konferencích, kurzech pro znalce atp. Následně bylo záměrem vytvoření návrhů ke znalecké činnosti pro oblast posuzování věrohodnosti.

Konkrétně byly jako cíle empirické části formulovány následující body:

- **analyzovat znalecké posudky** zabývající se posouzením věrohodnosti, jejich formální i obsahovou stránku, přičemž hlavní důraz byl kladen právě na oblast věrohodnosti (tedy použité metody, interpretaci zjištění, odpověď na otázky zadané soudem atd.);
- **porovnat získané informace s relevantními daty**, podle kterých je výkon znalecké činnosti při posuzování věrohodnosti v případě většiny znalců nedostačující a neodborný;
- **vytvořit návrhy ke znalecké činnosti pro oblast posuzování věrohodnosti**, problematika dalšího průběžného vzdělávání – především týkající se posuzování věrohodnosti, zákonné úpravy dalšího vzdělávání atd.

Na počátku práce s posudky byly stanoveny tyto výzkumné otázky:

- a) Jaká je formální a obsahová stránka posudků zabývajících se posouzením věrohodnosti?
- b) Jaké standardizované metody posuzování věrohodnosti jsou v posudcích používány?

- c) Jaké jsou odpovědi na otázky položené soudem (jejich odbornost, odůvodněnost, vyhraněnost)?
- d) Do jaké míry korespondují zjištění tohoto výzkumu s názory a relevantními daty, která jsou prezentována českými odborníky?

5. 2 Postup výzkumu

Základním východiskem empirické části byla práce s dokumenty, konkrétně se znaleckými posudky. Pozornost jsme zaměřili na formální a obsahovou stránku posudků. V rámci formální stránky posudku bylo zkoumáno zejména splnění základních formálních kritérií znaleckého posudku (viz Netík, Netíková, Hájek, 1997; Vácha, Kratěna, Zacharov, 2013). Další část analýzy, která byla zaměřená na obsahovou stránku posudků, byla orientována na přítomnost znaleckého zkoumání osobnostních charakteristik, motivace a věrohodnosti výpovědi. Průběžně jsme získaná data porovnávali s relevantními výzkumy a informacemi získanými na základě komunikace s odborníky atd. Za završení výzkumné části pak považujeme návrhy ke znalecké činnosti obecně, i k posuzování věrohodnosti samotné. Smyslem těchto návrhů není pouze poukázat na nedostatky, ale také snaha poskytnout základní pobídky, které se týkají průběžného vzdělávání, odbornosti znalců, využití metod posouzení věrohodnosti atd.

K orientaci v dané problematice jsme kromě studia příslušné literatury využili rozhovorů s olomouckými a pražskými znalci a soudci. Autor mimo jiné absolvoval kurzy posuzování věrohodnosti pod IPVZ a pod Slovenským institutem aplikované psychologie. Dále jsme využili dostupných sborníků z konferencí na téma znalecké činnosti a studia vybraných soudních spisů, v nichž byly zahrnuty některé znalecké posudky.

Po základní orientaci v dané problematice jsme se rozhodli provést analýzu v rámci Olomouckého kraje, přičemž jsme neměli žádný důvodný předpoklad, že by se situace v různých regionech měla výrazně lišit. Z důvodů velmi komplikované dostupnosti znaleckých posudků a nahlížení do nich jsme zvolili dvě rozdílné roviny přístupu datům.

První z nich bylo zkoumání posudků, které jsme dostali k dispozici v archivu Krajského soudu a případně Okresního soudu v Olomouci. Posudky jsme získávali zejména v archivu Krajského soudu v Ostravě (pobočka Olomouc). Z Okresního soudu

v Olomouci jsme obdrželi jeden posudek. Získání přístupu do soudních archivů bylo poměrně zdlouhavým procesem, který vycházel z ust. § 189 Instrukce Ministerstva spravedlnosti ze dne 3. prosince 2001, č. j. 505/2001-Org, dle kterého je umožněno:

Studium spisů z vědeckých (výzkumných) důvodů

(1) Studium spisů ve věcech pravomocně rozhodnutých soudy povoluje předseda soudu, který spravuje spisovnu, kde je spis uložen, na základě písemné žádosti, která musí být potvrzena (doporučena) organizací, pro kterou nebo v jejímž zájmu je studium prováděno.

(2) Studium spisů uvedených v odstavci 1 povoluje soukromým osobám předseda krajského (městského) soudu v mimořádných případech. V případě pochybnosti si vyžádá stanovisko Ministerstva spravedlnosti.

Formálně tedy bylo potřebné předložit dva dokumenty – potvrzení katedry a příslušnou žádost. Jelikož v archivech neexistuje diferenciacní kritérium spisů na základě přítomnosti či nepřítomnosti znaleckého posudku (natož znaleckého posudku na věrohodnost), bylo nutné spolehnout se na paměť některých soudců (především z oblasti trestního práva). Na základě spisových značek poskytnutých soudci bylo možné specifikovat výše zmíněnou žádost, které bylo nakonec částečně vyhověno. Pro výzkumné účely byl umožněn přístup k deseti posudkům, které zahrnovaly posouzení věrohodnosti dospělých jedinců – posudky na věrohodnost dětí nebyly předsedkyní Krajského soudu zpřístupněny.

Druhým způsobem získávání výzkumných dat bylo oslovování znalců v rámci Olomouckého kraje. K oslovení bylo využito Evidence znalců a tlumočnicků Ministerstva spravedlnosti ČR, na základě které byly získány kontakty. Ty následně byly použity k oslovení znalců formou emailu. Bylo osloveno osm znalců, z nichž byli ochotní spolupracovat dva. Od těchto znalců bylo získáno dalších sedm posudků. Problematika znalců, kteří odmítli participaci na výzkumu, bude rozebrána v diskuzi.

5. 3 Sběr dat

Jak již bylo uvedeno výše, za jádro výzkumu byla zvolena kvalitativní analýza znaleckých posudků. Dle našeho názoru je rozbor těchto dokumentů nejrepresentativnějším a nejlépe uchopitelným způsobem, jak prezentovat problematiku současné znalecké činnosti v oblasti posuzování věrohodnosti. V práci dále budeme odkazovat na informace získané v rozhovorech se znalci a soudci a budeme se snažit reflektovat aktuální témata znalecké činnosti obecně, nicméně samotná výzkumná část bude založena právě na analýze znaleckých posudků.

Znalecké posudky byly zvoleny jako hlavní výzkumný materiál mimo jiné proto, že jsou v tomto kontextu pravděpodobně jediným zdrojem informací, který je nezkreslený a objektivní. Objektivní a nezkreslený v tom smyslu, že se jedná o rozbor posudků již vypracovaných a použitých v trestním řízení – jde tedy o posudky reálně použité a prezentované s nemožností dalšího přepracování či zkreslení. Jejich vypovídací hodnota je pravděpodobně větší než například pouhý rozhovor s psychologem znalcem, který může informace záměrně či nevědomky zkreslovat. Přesto bylo interview v rámci zpracování práce využito, především za účelem lepší orientace v tématu a získání plastičtějšího obrazu.

Po poměrně komplikované komunikaci s olomouckými soudy a znalci konečně došlo na práci se samotnými posudky. Ve výsledku jsme analyzovali sedmnáct posudků, jejichž zpracovateli bylo sedm znalců. Nejvíce času zabrala analýza posudků, ke kterým byly k dispozici celé soudní spisy – v některých případech byly k dispozici tisíce stránek dalších dokumentů. K samotné analýze jsme využili předem vytvořených záznamových archů (viz příloha č. 4), ve kterých byly jednotlivé body rozboru rozděleny do dvou oblastí. Tyto dvě základní zkoumané oblasti byly formální a obsahová stránka posudku. Obsahová stránka zahrnovala obecnou charakteristiku případu, diagnostické oblasti zkoumané v posudku, posouzení samotné věrohodnosti, transparentnost vyšetření, jasnost a vyhraněnost konečného vyjádření a další zásadní charakteristiky posudku. V rámci formálních charakteristik posudku jsme zjišťovali přítomnost zadání úkolu, výpisu ze spisové dokumentace, psychologického vyšetření, vlastního posudku a závěrů posudku. Formální i obsahová stránka posudku a jejich jednotlivé zkoumané body podrobněji rozebereme níže.

Jak popíšeme dále, kvalita posudků se sice lišila (v některých případech dokonce značně), přesto si posudky byly v jednom podstatném ohledu podobné. Tuto podobnost

rozebereme dále, nicméně (mimo jiné) na základě této skutečnosti předpokládáme dostatečnou saturaci dat. Nakonec bylo analyzováno sedmnáct posudků, přičemž se ve výsledku získaná data v základním ohledu příliš nelišila a potvrzovala prvotní zjištění. O saturaci získaných dat bylo také rozhodnuto s přihlédnutím k výsledkům pravděpodobně jediné relevantní a reprezentativní analýzy, která byla zpracována v letech 2007-2010 (viz Ptáček, 2012). V neposlední řadě byly také zdrojem rozhodování o saturaci dat výše zmiňované rozhovory se znalci a autorem absolvované kurzy, díky nimž bylo možné lépe nahlédnout na problematiku současné znalecké praxe a posuzování věrohodnosti.

5. 4 Zkoumaná populace

Problematika znalců byla zčásti řešena v předchozí kapitole, která se zabývala tématem zákonného ustanovení znalecké činnosti.

Znalci psychologové jsou do registru znalců zapisováni buď pod obor „školství a kulturu“, nebo pod obor „zdravotnictví“. K dnešnímu dni je pro obor školství a kulturu zapsaných 144 znalců se specializací v psychologii, pro obor zdravotnictví jich je 139. Je však nutné zohlednit skutečnost, že někteří znalci jsou zapsáni pod oběma obory zároveň, reálný počet znalců tedy není součtem dvou výše uvedených čísel. S přihlédnutím k této skutečnosti je aktuální počet znalců pro obor psychologie 205 (dle dostupné evidence znalců a tlumočnicků Ministerstva spravedlnosti ke dni 9. 3. 2014). Další diferenciací je možné docílit na základě členění na bývalé kraje – pro Severomoravský kraj je zapsáno 39 znalců se zaměřením na psychologii. Na základě informací uvedených v předchozích podkapitolách jsme se rozhodli za zkoumanou populaci zvolit znalce z Olomouckého kraje. Těch je podle Evidence znalců a tlumočnicků Ministerstva spravedlnosti 18.

Seznam není úplně přehledný, v současnosti lze tedy nalézt znalce zapsané v oborech „školství a kultura“, a „zdravotnictví“ a to v odvětvích psychologie, psychiatrie, zdravotnická odvětví různá, přičemž pod odvětví psychiatrie se znalci v současnosti již nemohou zapisovat. Více informací lze nalézt mimo jiné na stránkách Asociace forenzních psychologů (*Aktuální informace k zápisu do seznamu soudních znalců*. Získáno 28. října 2014 z <http://afp.wz.cz/>).

5. 5 Popis a interpretace výsledků

Formování obsahových kritérií vycházelo z výše diskutovaných poznatků autora a výše uvedených zdrojů, nicméně v průběhu práce s dokumenty došlo k určitému přepracování zkoumaných bodů. Tyto zkoumané oblasti budou popsány v následující části textu. Méně komplikovaná formální analýza zůstala v průběhu práce s posudky prakticky neměnná a vycházela především ze zkoumání údajů, které by neměly chybět v žádném znaleckém posudku (viz Netík, Netíková, Hájek, 1997; Vácha, Kratěna, Zacharov, 2013).

5. 6 Obsahové charakteristiky posudku

Jako první oblast byla zkoumána **obecná charakteristika případu**, tedy o jaký čin se jednalo, kdo byl posuzován atd. Zjednodušeně lze říci, že posudky na věrohodnost se týkaly celého spektra trestných činů (například loupežných přepadení, podvodů, pokusů o vraždu, znásilnění, křivého obvinění atp.). Jak bylo zmíněno výše, v analýze nebyly zahrnuty posudky dětí, přesto však bylo možné se v dostupných posudcích setkat s velmi variabilní populací zkoumaných osob. Mimo jiné se u zkoumaných lišil věk, pohlaví, dosažené vzdělání, intelekt, osobnostní charakteristiky atd. Analyzované posudky byly vypracovány na svědky, poškozené, obviněné, atp.

Dále byly zkoumány **diagnostické oblasti** zpracované v posudku. Jednalo se například o zkoumání osobnostních charakteristik, inteligence, motivace, paměťových schopností, věrohodnosti atp. V těchto proměnných se posudky výrazně lišily, respektive zde byl značný rozdíl mezi znalci, kteří posudky vytvářeli. Když pomineme problematiku věrohodnosti, které bude věnován prostor dále, byla v jednotlivých posudcích značná variabilita počtu použitých metod, jejich kvality zpracování a jejich následné interpretace. Za nejproblematičtější posudky, které jsme měli k dispozici, považujeme posudky, které vycházely prakticky jenom z pozorování, rozhovoru a dvou až tří standardizovaných metod obvykle cílených na osobnostní charakteristiky a intelekt. Tyto posudky se velmi povrchně (pokud vůbec) zabývaly motivací a zkoumáním samotné věrohodnosti. Od těchto výchozích skutečností se poté odvíjela kvalita posudku celkově a hodnota odpovědí na otázky zadané soudem, případně jiným orgánem.

Ve zkoumaných posudcích měly nejvyšší počet zastoupení obecně metody zabývající se osobnostními charakteristikami, paměťovými schopnostmi a intelektem. Pomineme-li pozorování a rozhovor, byly nejčastěji využity následující metody: v oblasti zkoumání osobnostních charakteristik měl ve zkoumaných posudcích největší zastoupení Rorschachův test (šestnáctkrát). Na zkoumání paměťových schopností byl nejčastěji použit paměťový test Meili (jedenáctkrát). Ke zkoumání intelektu byl nejčastěji použit inteligenční test WAIS-R (desetkrát). Další metody, které byly vícekrát zastoupeny, se týkaly opět osobnostních charakteristik a intelektu (MMPI-2 [pětkrát], PSSI [pětkrát], Raven – blíže nespecifikovaný [šestkrát] atd.).

Jako další byla podrobněji analyzována oblast samotného **posuzování věrohodnosti**. Tedy to, z čeho vycházelo rozhodnutí znalce o věrohodnosti či nevěrohodnosti zkoumaného, jaké byly použity standardizované metody posuzování věrohodnosti, jak znalec odpovídá na zadané otázky týkající se věrohodnosti atd. Jako příklad uvádíme některá vyjádření k věrohodnosti, přičemž některá považujeme za nedokonalá (přesto na současné poměry v této oblasti ucházející), některá za absolutně nevyhovující. Analýza znaleckého zpracovávání věrohodnosti, použitých metod, postupů, a následných odpovědí znalců byla svým způsobem klíčovou částí celé analýzy a její výsledky byly zároveň nejproblematictější. Tato skutečnost bude podrobněji reflektována v diskuzi.

Za základní chyby v posudcích stran věrohodnosti lze považovat tyto:

- **nepoužití standardizovaných metod posouzení věrohodnosti**
(týkalo se všech zkoumaných posudků)

- **nejasnost toho, jak znalec došel k závěrům o věrohodnosti či nevěrohodnosti**
(čtyři znalecké posudky)

- **nepochopení (či neznalost) konceptu věrohodnosti a zcestné vyjádření k ní**
(dva znalecké posudky)

Vzhledem k faktu, že drtivá většina znalců nezná/nepoužívá standardizované metody posuzování věrohodnosti, jsme následující ukázky rozdělili na akceptovatelné a neakceptovatelné na základě přítomnosti či nepřítomnosti alespoň náznaku odborného odůvodnění věrohodnosti či nevěrohodnosti. Tedy pokud znalec uvedl alespoň, na základě

jakých kritérií k závěru došel, byl posudek považován za přijatelný. Při takto nastavených podmínkách mohly být přibližně tři čtvrtiny posudků považovány za akceptovatelné, nicméně považujeme za nutné zdůraznit, že se v tomto směru jedná o velmi nízké nastavené standardy. Pro ilustraci prezentujeme odpovědi z některých posudků.

Příkladem nepřijatelného vyjádření k věrohodnosti je například toto (mimo jiné z důvodu absence vysvětlení závěrů znalkyň, nejednoznačnosti jejich závěrů, uvádění nesmyslných a irelevantních informací):

„Znalkyně se domnívají, že svědek považuje svoji výpověď za reprodukci skutečně prožité události. Vědomá lež je méně pravděpodobná. Vzhledem k objektivním rozporům nelze výpověď svědka považovat za jednoznačně věrohodnou a procesně hodnověrnou.“

Další příklad neakceptovatelného vyjádření k věrohodnosti (nesmyslné a nesouvisící informace, absence závěrů k věrohodnosti):

„V oblasti specifické (speciální) věrohodnosti potom nelze zcela ignorovat, že pokud se situace vyvíjela tak, jak je svědkyní popisováno jednalo se bezpochyby o silně afektivně vnímaný a prožívaný děj. Afektivní stav tak mohl mít masivně zkreslující dopad a to především ve fázi vnímání a hodnocení dějových segmentů/zužování spektra vnímání do úzce centrálně evidované sumy podnětů, přesun v oblasti dominantních faktorů/přesun důležitosti z například podnětů týkajících se financí na podněty se vztahem k osobní bezpečnosti, ohrožení jiného typu.“

Na základě výše stanovených podmínek lze za akceptovatelné vyjádření k věrohodnosti považovat toto:

„V obecné rovině je vyšetřovaná schopna správně vypovídat, je tedy obecně věrohodná. Na základě analýzy procesů vnímání, myšlení, paměti, emotivity, sugestibility a celkové struktury osobnosti vyšetřované na základě analýzy jejich výpovědí s přihlédnutím k tzv. kritériím reality lze konstatovat, že ve výpovědích vyšetřované v jednotlivostech i jako celku výrazně převažují psychologické znaky svědčící pro specifickou věrohodnost jejich výpovědí.“

Další akceptovatelnou odpovědí je také tato:

„U poškozené nepozorujeme patologickou lhavost či tendenci k vědomému zkreslování událostí. Vyprávění zachovává logickou strukturu, a poškozená splňuje psychologická kritéria obecné i specifické věrohodnosti.“

Čtvrtou analyzovanou oblastí v posudcích byla **transparentnost vyšetření**. Kvalita posudků se opět výrazně lišila. Ve všech posudcích byly uvedeny použité metody nebo testy. Někteří znalci uvedli prakticky jen toto a neposkytli další informace. To znamená v případě nejasností či nesrovnalostí by byla přezkoumatelnost jejich zjištění nemožná. Naopak někteří znalci celkem podrobně popisovali výsledné skóry a v některých případech dokonce v přílohách poskytovali záznamové archy atp.

Co se týká posuzování věrohodnosti, bylo všech sedmnáct zkoumaných posudků netransparentních. V posudcích sice obvykle byly k dispozici výpisy z výsledku, soudního přelíčení atp., nicméně ani v jednom nebylo k dispozici rozpracované posouzení samotné věrohodnosti. V běžné znalecké praxi jsou přitom dostupné přinejmenším metody jako SVA: CBCA, RM či SCAN (viz kapitola „Metody posuzování věrohodnosti“).

Jako další oblast byla řešena **podloženost závěrů posudku**. V rámci zkoumání osobnostních charakteristik, intelektu, paměťových schopností atp. byly posudky vždy podloženy adekvátními metodami. Bylo tedy zřejmé, na základě čeho znalci došli prezentovaným závěrům. Co se týče norem metod, ve většině případů je bylo možné považovat za vyhovující. Použité metody měli normy na dospělé populaci, která byla v posudcích zkoumána, normy byly aktuální. Nejasnost vyvstala pouze v několika případech (znalkyně zkoumala inteligenci sedmdesátiletého vysokoškolsky vzdělaného jedince Ravenovým testem – dále nespecifikovaným; ne vždy byly uváděny interpretační systémy v případě Rorschachova testu - není tedy jisté, zda nebyl použit zastaralý Bohmův systém). V kontextu věrohodnosti byly závěry znalců ve většině případů nepodložené, v několika případech pouze odkázány na několik kritérií věrohodnosti (která byla použita neznámo odkud). Případně byla věrohodnost podložená chybně, například na základě „lži skóru“.

Jako příklad alespoň částečného podložení kritérii uvádíme tuto formulaci: *„Poškozená nemá sklon k patologické lhavosti, konfabulaci ani zkreslování prožitých událostí. Její osobnostní struktura je bez psychopatologie, bez akcentace či alterace, popis*

událostí zachovává logickou strukturu a splňuje psychologická kritéria obecné i specifické věrohodnosti.“

Poslední zkoumanou obsahovou charakteristikou posudků byla **jasnost a vyhraněnost konečného vyjádření**. V tomto smyslu byla většina posudků poměrně vyhraněná ve svém závěrečném vyjádření (odbornost, transparentnost a podloženost byly diskutovány výše).

Jasným a vyhraněným vyjádřením k věrohodnosti je například následující odpověď:

„V otázce specifické věrohodnosti převažují informace, které z psychologického hlediska svědčí pro to, že výpověď obviněného nenese dostatečné znaky ličení skutečně prožitých událostí a tudíž není v tomto smyslu specificky věrohodná.“

Příkladem méně vyhraněného vyjádření může být například toto (vyjádření se „spíše pro vyšší věrohodnost“ a následné pochybování o tomto závěru):

„Na základě analýzy procesů vnímání, myšlení, paměti, emotivity a celkové struktury osobnosti vyšetřovaného s přihlédnutím k tzv. kritériím reality, motivaci, verbální i nonverbální výpovědi lze usuzovat spíše pro věrohodnost výpovědi, tedy pro vyšší speciální věrohodnost. Prostou lež, která je charakterizována vědomím nepravdivé výpovědi, úmyslem, případně snahou o získání výhody, odměny či na druhé straně snahou vyhnout se např. trestu, nemůže ale znalec nikdy vyloučit.“

5. 7 Formální charakteristiky posudku

Při stanovení bodů, které jsou zkoumány v rámci formálních charakteristik znaleckých posudků, jsme vycházeli především z doporučení odborníků zabývajících se tématem znalecké činnosti obecně či přímo v kontextu znalců pro oblast psychologie (Netík, Netíková, Hájek, 1997; Vácha, Kratěna, Zacharov, 2013) s přihlédnutím k § 13 vyhl. 37/1967 Sb., ve které jsou uvedeny jakési minimální formální požadavky, které by měl znalecký posudek splňovat.

Na základě výše uvedených zdrojů byla pozornost v rámci zkoumání formálních charakteristik posudků zaměřena na zadání úkolu, výpis ze spisové dokumentace, nález, vlastní posudek a závěr posudku.

Zadání úkolu má své místo na začátku dokumentu. Zde jsme zkoumali přítomnost informací o zadavateli (tedy pro koho bude posudek vypracován) a identifikačních znaků případu. Dále jsme zjišťovali, zda byly uvedeny otázky položené orgány činnými v trestním řízení a zda bylo k dispozici schéma posudku. Ve všech analyzovaných znaleckých posudcích byla první formální část v pořádku a splňovala všechny body kromě posledního. V žádném ze zkoumaných posudků nebyla k dispozici osnova či schéma posudku. Nicméně tuto skutečnost považujeme spíše za drobnou nedokonalost ovlivňující pouze orientaci čtenáře v daném posudku.

Byla tedy zkoumána prezence těchto bodů:

- informace o zadavateli (přítomny ve všech zkoumaných posudcích)
- identifikační znaky případu (přítomny ve všech zkoumaných posudcích)
- otázky položené orgány činnými v trestním řízení (přítomny ve všech zkoumaných posudcích)
- schéma posudku (nepřítomno ve všech zkoumaných posudcích)

Výpis ze spisové dokumentace byl k dispozici ve všech zkoumaných posudcích. Obvykle byl uveden výpis z výsledku, případně soudního líčení, v případě znásilnění například zpráva z lékařského vyšetření atp.

Ve zkoumaných posudcích byly k dispozici tyto výpisy:

- výpisy z výsledku
- zprávy z lékařského vyšetření
- výpis z průběhu soudního líčení
- výpis z úředních záznamů o podaném vysvětlení
- protokol o zadržení osoby
- výpis z rejstříků trestů
- zpráva psychoterapeuta posuzované osoby
- zpráva z psychiatrického vyšetření

Nález (v tomto případě psychologické vyšetření) byl oblastí, ve které jsme zkoumali, jestli posudek obsahoval anamnestická data, vylíčení případu, popis chování zkoumaného při exploraci a popis výsledků vyšetření. Všechny tyto body byly obsaženy ve všech analyzovaných posudcích, přičemž, jak jsme již několikrát uvedli výše, kvalita a rozsáhlost jednotlivých posudků se lišila. Byl zde například rozdíl v tom, že někteří znalci uváděli dosažené skóry v jednotlivých testech, jiní pouze uváděli výsledné interpretace atd. Nálezová část, pomineme-li problematickou a již několikrát rozebíranou oblast věrohodnosti, se prakticky nelišila od běžných klinických zpráv. K dispozici byl rozbor intelektu, osobnostních charakteristik, paměťových schopností atp. Mimo jiné i od tohoto se poté odvíjel posudek, jeho kvalita, rozsáhlost, podloženost atd.

Formálně tedy bylo zkoumáno zahrnutí těchto bodů:

- anamnestická data
- vylíčení případu
- popis chování zkoumaného při exploraci
- popis výsledků vyšetření

V rámci bodu **vlastní posudek** byla pozornost zaměřena na přítomnost závěrů vyšetření a odpovědí na otázky. Všechny posudky obě oblasti obsahovaly (podrobněji je tato problematika rozpracována v kapitole zabývající se obsahovými charakteristikami posudku).

Jako poslední byl zkoumán **závěr posudku**. Zde byla zjišťována přítomnost identifikačních údajů znalce, znalecké doložky a uvedení data vypracování posudku. Například požadavek na přítomnost znalecké doložky jako součásti posudku je vyjádřen v zákoně (viz § 13 odst. 4 vyhl. 37/1967 Sb.). Závěr posudku byl dle těchto stanovených bodů ve všech sedmnácti posudcích v pořádku.

V závěru posudku byly tedy zkoumány především tyto body:

- identifikační údaje znalce
- datum vypracování posudku
- znalecká doložka

5. 8 Otázky zadávané v kontextu věrohodnosti

Otázky týkající se věrohodnosti jsou obvykle zadané soudcem atp. a v zásadě se neliší. Jejich smyslem je pomoci rozhodnout, zda posuzovaný jedinec lže, či nikoliv. Někdy jsou otázky cílené přímo na věrohodnost, jindy jsou řešeny sklony ke lhavosti, ke zkreslování skutečností atp. Níže uvádíme několik takových otázek. Jejich smysl je zejména ilustrativní. Ačkoliv jsou otázky cílené prakticky na to samé (tedy věrohodnost posuzovaného), můžeme zde pozorovat rozdíly ve formulacích různých zadavatelů. Hlavní rozdíl zde spatřujeme v sofistikovanosti zadané otázky, nicméně podstata otázky zůstává ve všech případech stejná a týká se věrohodnosti výpovědi (případně věrohodnosti zkoumaného jedince).

„Posoudit věrohodnost výpovědi jmenovaného před vyšetřovatelem, vyjádřit se, zda je možno ji považovat za reprodukci skutečně prožité události.“

„Zda má jmenovaný sklony k patologické lhavosti, k záměrnému účelovému blokování nebo zkreslování skutečností, případně zda věrohodnost jeho výpovědi není snížena jinými faktory jako osobnostní vlastnosti, vztahem k pachateli, ovlivněním jinými osobami, případně jakými faktory a v čem.“

„Posuďte, zda je svědkyně poškozená XY schopna správně vnímat prožívanou událost a tuto si správně zapamatovat a reprodukovat a její věrohodnost, v jednotlivostech i celkově, případně zda má svědkyně sklon ke zkreslování výpovědi.“

„Jaká je věrohodnost svědkyně XY v rovině obecné a v oblasti speciální.“

„Zda u poškozené jsou dány sklony ke lhaní, zkreslování skutečností, ke konfabulaci. Zda lze posoudit její obecnou a specifickou věrohodnost.“

„Zjistěte, zda má poškozená sklon k patologické lhavosti, případně k patologickému zkreslování prožitých událostí, a co ji k takovému jednání vede.“

5. 9 Závěry analýzy

V závěrech analýzy znaleckých posudků na věrohodnost zachováme původně předloženou strukturu a budeme postupovat dle původně stanovených výzkumných otázek. Z předešlého textu je zřejmé, že jednotlivé části spolu do značné míry souvisí. Následující strukturalizaci chápeme spíše jako pomůcku pro zpřehlednění tématu.

a) Jaká je formální a obsahová stránka posudků zabývajících se posouzením věrohodnosti?

Jedním ze zásadních zjištění je skutečnost, že existují výrazné rozdíly v kvalitě jednotlivých posudků. Rozdíly mezi nimi byly zejména v obsahové stránce. Formální stránka byla u všech zkoumaných posudků víceméně v pořádku. Co se obsahu týče, největší rozdíly bylo možno nalézt v počtu použitých metod, v transparentnosti vyšetření a v podloženosti závěrů a odpovědí na zadané otázky (zejména na věrohodnost).

b) Jaké standardizované metody posuzování věrohodnosti jsou v posudcích používány?

Tuto oblast analýzy považujeme za nejzajímavější, protože ukazuje na velké nedostatky při posuzování věrohodnosti v rámci znalecké činnosti. Ani jeden ze zkoumaných posudků transparentně nepoužíval jedinou standardizovanou metodu posuzování věrohodnosti. V nejlepších případech se znalci odkazovali až ve svých závěrech alespoň na některá kritéria věrohodnosti, případně kritéria reality. Nicméně v rámci diagnostiky neuváděli více informací o aplikovaných metodách, které použili při posouzení věrohodnosti.

c) Jaké jsou odpovědi na otázky položené soudem (jejich odbornost, odůvodněnost, vyhraněnost)?

Tato otázka do značné míry souvisí s otázkami předchozími. Jak již bylo popsáno, odpovědi znalců na zadané otázky byly obvykle jasné a vyhraněné. Odbornost a odůvodněnost těchto závěrů je z výše uvedených důvodů do jisté míry diskutabilní - především z důvodu absence standardizovaných metod na posouzení věrohodnosti.

d) Do jaké míry korespondují zjištění tohoto výzkumu s názory a relevantními daty, která jsou prezentována českými odborníky?

S diskuzemi týkajícími se problematičnosti řady posudků (respektive odbornosti řady znalců) se lze setkat nejen na úrovni laické, ale i na rovině odborné. Zde je tato situace reflektována na konferencích, panelových diskuzích i na vzdělávacích kurzech. Z doposud pravděpodobně jediné reprezentativní analýzy znaleckých posudků vyplývá, že drtivá většina (95%) znalců posuzuje věrohodnost dojmově (Ptáček, 2012). V naší analýze jsme se sice v některých posudcích setkali s alespoň částečnou podložeností (viz v některých případech uváděná kritéria věrohodnosti či reality), nicméně v žádném ze zkoumaných posudků nebyla problematika věrohodnosti rozpracována podrobněji a na základě transparentní metody. Pokud tedy máme odpovědět na otázku, do jaké míry naše zjištění korespondují s názory a relevantními daty prezentovanými českými odborníky, můžeme potvrdit vysokou míru shody.

5. 10 Návrhy k posuzování věrohodnosti v kontextu znalecké činnosti

„V České republice v této oblasti neexistují jednotné ani doporučené standardy, a to i přes skutečnost, že se jedná o velice složitou a odborně náročnou činnost se závažnými právními dopady. V tomto ohledu celá řada zemí v Evropě i dalších státech světa postupuje výhradně podle jasně stanovených metodik a postupů, které zajišťují alespoň částečnou validitu provedené analýzy“ (Ptáček, Čírtková, 2012).

Následující návrhy se týkají především znaleckého posuzování věrohodnosti výpovědi. Ačkoliv v případě některých dalších oblastí znaleckých posudků může být situace podobná. Smyslem těchto návrhů není vyřešení všech problémů v současné znalecké praxi. Jedná se spíše o možná vylepšení, která předkládáme mimo jiné na základě předchozích informací. Za základní výchozí body zlepšení současné situace považujeme odbornou specializaci znalců na specifické posudky, povinnost průběžného vzdělávání znalců a vypracování standardů znalecké činnosti.

Specializace jednotlivých znalců – Kromě povinných spíše formálních náležitostí, které znalec musí splnit k tomu, aby byl jmenován, by měl ještě povinnost složit specializované zkoušky. Například znalec, který by plánoval věnovat se posuzování věrohodnosti, by skládal zkoušku takto zaměřenou. Každý jedinec by měl možnost skládat zkoušky z více

specializací, tedy se následně orientovat na více oblastí znaleckého posuzování. Specializace znalců by tedy byla podložena těmito body:

- specializace na jednotlivé oblasti znaleckého posuzování (věrohodnost, resocializace, svěřeni do péče, atd.)
- aprobace ke znaleckému posuzování dané oblasti na základě absolvované zkoušky
- průběžné prověřování v rámci dané specializace (přezkoušení jednou za pět let)

Povinnost průběžného vzdělávání – Toto doporučení do značné míry souvisí s předchozím bodem. Krom všeobecného průběžného vzdělávání týkajícího se obecných metod, nových zákonných úprav atp. by byla pozornost v rámci povinného a kontrolovaného průběžného vzdělávání zaměřená na specializaci daného znalce. Tedy znalec zabývající se například třemi oblastmi posuzování by musel být ve svém vzdělávání aktivnější než znalec, který podává posudky v jedné oblasti. Výše uvedené návrhy by bylo možné rozpracovat zčásti do podoby, jakou má současné vzdělávání v klinické psychologii. Tedy následné studium více strukturovat, využít například kreditového systému, stanovit akreditované instituce a lektory atp. Povinné vzdělávání by zahrnovalo například:

- absolvování odborného kurzu zaměřeného na danou specializaci (jednou za rok například absolvovat kurz posuzování věrohodnosti – pokud možno u různých odborníků)
- účast na odborné konferenci pro znalce – nezávisle na specializaci (jednou za rok)
- probíhající vzdělávání v psychologii obecně – nové diagnostické metody, nové standardizace atd. (častost v závislosti na oblasti – klinická psychologie, dopravní, školní atd. a dalších okolnostech)

Standardizace znaleckého posuzování – Jak již bylo napsáno, znalci sami volí metody a postupy na základě své odbornosti, zkušeností atp. Je žádoucí, aby činnost znalců byla do jisté míry standardizována, tedy aby existovaly určité obecné standardy tvorby posudků a aby byla k dispozici strukturovaná metodika. Na základě tohoto by znalci měli jasněji daná pravidla tvorby posudků a konkrétně stanovené metody pro danou oblast. Hlavní návrhy jsou v tomto směru tyto:

- vytvoření obecně platných standardů (používání odborných metod, ověřitelnost použitých metod atp.)
- vypracování konkrétní metodiky (například co všechno musí obsahovat posudek řešící možnosti resocializace, jaká data, jaké mají být použity metody atp.)

Jako konkrétní změny bychom v takových podmínkách očekávali zvýšení odbornosti znaleckých posudků. Posudky by tedy byly podloženy standardizovanými metodami a byly by v nich lépe odůvodněné závěry. Výše uvedené návrhy chápeme spíše jako základní myšlenku, kterou je nutné dále rozpracovat do funkční podoby a která by v budoucnosti mohla být základem pro zkvalitnění znalecké praxe. Uvědomujeme si případnou komplikovanost například vytvoření standardů pro různé specializace, kontroly následného vzdělávání znalců atd. Úpravou znalecké činnosti by se mělo zabývat především Ministerstvo spravedlnosti ČR, nicméně je nutná určitá provázanost s relevantními subjekty. V případě znalců z oblasti psychologie to jsou například krajské soudy, služba kriminální policie, OSPOD, Českomoravská psychologická společnost, Asociace forenzních psychologů atp.

5. 11 Ukázka posouzení věrohodnosti

Na závěr této části práce nabízíme ukázkou posouzení věrohodnosti za použití kritérií obsažených v metodě SVA:CBCA. Jedná se o stručnou ukázkou jednoduché

metody, na základě které lze posoudit věrohodnost dané výpovědi. K analýze byla použita výpověď popisující fyzické napadení, kterou poskytl dvacetiletý muž (v době popisovaného incidentu mu bylo sedmnáct let). Pro ilustraci uvádíme možné rozpracování v posudku, možné skórování na základě jednotlivých kritérií obsahové analýzy a ukázkou odpovědi na otázku zadanou soudem.

a) příklad rozpracování v rámci posudku:

Výpověď jako celek působí logicky, obsahuje i po poměrně dlouhé době od události množství detailů. Jedinec popisuje kontext události, ve výpovědi jsou informace o tom, co dělal před událostí i po události. Objevují se zde popisy interakcí, rozhovorů. Například: *Otočil jsem se. Držel mě za rameno a měl napřáhlou pěst. Ve výpovědi se nachází i přímá řeč, což je důležitý indikátor věrohodnosti. Např. On řekl: „Ty jsi rypal, že?!“ a už jsem jen viděl jak jeho napřáhlá pěst letí vstříc mému oku.* Dalším typickým znakem věrohodné výpovědi je uvádění nadbytečných detailů, nebo uvádění popisu vlastního stavu. Oba tyto znaky lze v této výpovědi vyzorovat. Mezi další kritéria, která se mohou objevit v pravdivé výpovědi, patří pravděpodobnost události a realizmus – tedy zda se událost tak, jak je popisována, mohla stát. V případě této výpovědi jsou obě kritéria splněna.

K posouzení věrohodnosti výpovědi XY byla použita metoda obsahové analýzy výpovědi SVA:CBCA. Výpověď pojednává o události, která se stala před třemi lety. Po tak dlouhém časovém období je vysoká pravděpodobnost, že výpověď bude – i v případě pravdivosti – méně plastická a bude se v ní vyskytovat méně detailů.

b) Ukázka skórování SVA:CBCA

Přítomnost kritéria je v následující osnově označena (1), nepřítomnost daného kritéria značí (0). O věrohodnosti zkoumané výpovědi lze uvažovat v případě splnění přibližně sedmi kritérií SVA:CBCA (viz Kubík, 2012). Ideální je ovšem mít závěry podložené dalšími relevantními metodami (například Reality Monitoring, SCAN atp.).

Posouzení věrohodnosti výpovědi XY (muž, 17 let) – kritéria dle SVA:CBCA

Logická struktura

- výpověď jako celek dává smysl, neobjevují se zde žádné nesrovnalosti, posloupnost děje je logická (1)

Nestrukturovaná řečová produkce

- výpověď je strukturovaná (0)

Kvantita uváděných detailů

- vzhledem ke skutečnosti, že se událost stala před třemi lety, toto kritérium naplněno - nejedná se pouze o strohý popis situace, viz např. dívka držící se za nos, nebo spadlá kšiltovka (1)

Kontextuální propojení děje

- toto kritérium je splněno, ve výpovědi jsou časové i místní údaje (např. *asi po patnácti minutách čekání za rohem jsem se před klub vrátil.*) (1)

Popis interakcí, rozhovorů a činností v průběhu události

- ve výpovědi se toto kritérium objevuje, např. *Držel mě za rameno a měl napřáhlou pěst. nebo Vyhazovač mi řekl, že o něm ví a že už ten týpek dostal.* (1)

Reprodukce konverzací

- ve výpovědi přítomná přímá řeč (*On řekl: „Ty jsi rypal, že?!“*) (1)

Uvádění neočekávaných komplikací v průběhu incidentu

- incident proběhl „bez komplikací“ (0)

Uvádění jedinečných detailů

- např. vylíčení dívky držící se za nos (1)

Uvádění nadbytečných detailů

- spadnutí kšiltovky nemá pro popis události žádný větší význam, ale přesto je ve výpovědi zmíněno (*Kšiltovka mi odletěla z hlavy pryč.*) (1)

Vyjadřování nepochopení některých okolností týkajících se události

- toto kritérium se obvykle týká dětí (např. zneužívaných); zde je vyjádřeno nepochopení napadení (*Vůbec jsem netušil, kdo to je. Nikdy předtím jsem ho neviděl.*) (1)

Uvádění externích asociací

- externí asociace se ve výpovědi nenacházejí (0)

Uvádění popisu vlastního duševního stavu v průběhu události

- ve výpovědi je množství údajů, díky kterým je toto kritérium naplněno (např. *Nechtěl jsem se však prát a měl jsem strach.* nebo *Byl jsem překvapen, nečekal jsem před klubem nic podobného.*) (1)

Uvádění popisu duševního stavu pachatele

- informace tohoto typu se ve výpovědi nenacházejí (0)

Přítomnost spontánních oprav a zpřesnění ve výpovědi

- nepřítomno (0)

Připouštění nepamatování si

- toto kritérium není splněno, nikde ve výpovědi se neobjevují výrazy jako „nevím“, nebo „nepamatuji se“ atp. (0)

Vyjadřování pochybností a váhání o věrohodnosti vlastní výpovědi

- výpověď neobsahuje části, které by naplňovaly toto kritérium (0)

Sebezpochybňování a kritizování vlastního jednání v průběhu incidentu

- toto kritérium je v této výpovědi také nenaplněno (0)

Ospravedlňování jednání útočníka

- toto kritérium je typicky naplněno např. v případě domácího násilí, v této výpovědi toto kritérium nenacházíme (0)

c) příklad odpovědi na otázku věrohodnosti výpovědi posuzovaného:

příklad otázky položené soudem:

Posuďte věrohodnost výpovědi XY a vyjádřete se, zda je možno ji považovat za reprodukci skutečně prožité události.

příklad odpovědi znalce:

„Na základě obsahové analýzy výpovědi hodnotím výpověď jako věrohodnou. Je velká pravděpodobnost, že se popisované události opravdu staly a že XY danou situaci prožíval a vnímal.“

Výše uvedené stručné rozpracování posouzení věrohodnosti výpovědi na základě metody SVA:CBCA je jednoduchou ukázkou toho, jak by mohla vypadat část posudku zabývající se věrohodností. V praxi by potom mělo být posouzení věrohodnosti ideálně podpořeno další metodou, například Reality Monitoring či SCAN, případně dalšími.

6 Diskuze

Tato část práce je věnována vysvětlení zařazení jednotlivých kapitol, diskuzi nad hlavními zjištěními výzkumné části a návrhům k současné znalecké praxi a posuzování věrohodnosti. Dále je zde rozebrána neochota některých znalců ke spolupráci, mimo jiné jsou zde také reflektovány možné nedostatky výzkumné části.

Hlavním cílem prezentované práce je představit problematiku posuzování věrohodnosti v kontextu znalecké činnosti. V první části práce se věnujeme problematice věrohodnosti, lži a klamu, a dalších souvisejících jevů, jako jsou například sugestibilita nebo falešné vzpomínky. Dále popisujeme aktuální výzkumy, které se zabývají věrohodností a jejím posuzováním. Zdá se, že až na některé výjimky nemá většina znalců přehled o současných trendech v této oblasti. Zčásti lze tuto skutečnost vysvětlit tím, že drtivá většina reprezentativních výzkumů je dostupná pouze v angličtině, nicméně to dle našeho názoru není pádný argument. Následuje kapitola, ve které představujeme verbální a nonverbální metody posuzování věrohodnosti. Jak bylo popsáno ve výzkumné části, znalci obvykle neznají a nepoužívají standardizované metody posuzování věrohodnosti. Vyhneme-li se zamýšlení nad tím, co někoho vede k tomu, že vypracuje odborný posudek na oblast, ve které není dostatečně vzdělán, přisuzujeme nevzdělanost v relevantních metodách již zmiňované neexistenci příslušné metodiky a nedostatečné zákonné úpravy. Současný zákon o znalcích a tlumočnících a příslušné vyhlášky se příliš nezabývají dalším vzděláváním znalců, dohledem nad jejich činností atp. Vzhledem k tomu, že neexistuje ani psychologická komora, která by mohla být další formou dohledu nad činností znalců, jednotliví znalci pak vypracovávají posudky velmi rozdílných kvalit.

Následuje výzkumná část, ve které jsou analyzovány samotné posudky věrohodnosti. Smyslem celé práce je dané téma představit komplexně, tedy poskytnout dostatečný teoretický základ a co nejvýstižněji popsat současnou znaleckou praxi v kontextu posuzování věrohodnosti. Za účelem této komplexity jsme zvolili kvalitativní přístup k tématu, byla tedy uskutečněna kvalitativní analýza znaleckých posudků. Kvantitativní zpracování znaleckých posudků na věrohodnost se jevilo jako redukující a dalo se předpokládat, že by dané téma nebylo zachyceno ve své komplexitě, proto byla zvolena výše zmíněná kvalitativní analýza znaleckých posudků. Jedním z hlavních zjištění této analýzy byla skutečnost, že znalci nepoužívají standardizované metody posuzování věrohodnosti a jejich závěry jsou v tomto smyslu dosti neodborné. Jejich posudky se

obvykle zaměřují na diagnostiku osobnostních charakteristik, paměťových a intelektových schopností, nicméně opomíjejí to nejpodstatnější, tedy odborné posouzení věrohodnosti podložené standardizovanými metodami. Toto naše zjištění koresponduje s výsledky dalších výzkumů, které byly popsány v předchozí části práce. Ze dvou posudků, které byly zahrnuty v naší analýze, dokonce vyplývalo, že jejich autoři nepochopili samotný koncept věrohodnosti a smysl vyjádření se k ní. Jejich odpovědi na otázky zadané soudem nedávaly smysl, vyjadřovaly se k nesouvisejícím oblastem a nebylo zřejmé, zda je zkoumaný podle nich věrohodný, či nevěrohodný. Pro ilustraci uvádíme odpověď, kterou rozhodně nepovažujeme za srozumitelné (natož odborné) vyjádření k věrohodnosti: „*V oblasti specifické (speciální) věrohodnosti potom nelze zcela ignorovat, že pokud se situace vyvíjela tak, jak je svědkyní popisováno jednalo se bezpochyby o silně afektivně vnímaný a prožívaný děj. Afektivní stav tak mohl mít masivně zkreslující dopad a to především ve fázi vnímání a hodnocení dějových segmentů/zužování spektra vnímání do úzce centrálně evidované sumy podnětů, přesun v oblasti dominantních faktorů/ přesun důležitosti z například podnětů týkajících se financí na podněty se vztahem k osobní bezpečnosti, ohrožení jiného typu.*“

Větší množství posudků jsme získali prostřednictvím soudního archivu, nicméně byli osloveni i znalci osobně. Zde zůstává otázkou, jaké posudky a především jaké kvality by se nám dostaly do rukou, pokud by posudky byly poskytnuty všemi oslovenými znalci. Otázkou také zůstává, zda nespolupráce některých znalců byla zaviněna jejich pracovním vytížením, komplikovaností výzkumníkova požadavku atp., nebo zda nespolupráce měla jiné důvody (například obava z toho, že někdo bude podrobněji zkoumat nekvalitní či diskutabilní posudek). Uvádíme zde jednu ze záporných odpovědí na žádost nahlédnutí do posudků jednoho ze znalců (komunikace proběhla prostřednictvím mailu, prezentované sdělení je bez úprav): „*Je mi líto, že Vám nesmím vyhořet-jsem vázán řadou předpisů a judikátů a kodexů atd.atd.*“. K tomuto vyjádření považujeme za nutné podotknout pouze to, že v případě anonymizace některých údajů je nahlížení do posudků možné.

Ve výzkumné části jsou popsány oblasti, které byly u posudků analyzovány. Zpracování dat probíhalo formou studia posudků, případně celých spisů. Za účelem přehlednosti byl vytvořen záznamový arch, který byl po analýze prvních posudků mírně upraven. Pro lepší přehlednost byly odděleny body „transparentnost vyšetření“ a „jasnost a vyhraněnost konečného vyjádření“, jinak struktura jednotlivých bodů analýzy zůstala neměnná. V rámci analýzy všech sedmnácti znaleckých posudků se nepodařilo najít ideální posudek. Tedy posudek, ve kterém by byly použity všechny nutné metody tak, aby závěry

v něm byly dostatečně podloženy. I přes tuto skutečnost bylo rozhodnuto o saturaci dat. Je totiž pravděpodobné, že v rámci Olomouckého kraje (a většiny dalších krajů) nelze najít (dle námi stanovených kritérií) dostatečně kvalitní a odborné posudky. Tento předpoklad je výzkumně nepodložený, nicméně přímo vyplývá ze současné situace ve znalecké činnosti (alespoň v oboru psychologie). Za možnou slabinu tohoto výzkumu považujeme to, že se nám nepodařilo nahlédnout do posudků všech znalců Olomouckého kraje. Na základě této skutečnosti mohlo dojít ke zkreslení výsledných zjištění, nicméně podle dostupných informací je (v rámci celé ČR) dostatečně podložený posudek spíše vzácností. Další možné zkreslení je způsobeno redukováním výběru pouze na znalce působící v Olomouckém kraji. Situace pravděpodobně není příliš rozdílná ve většině jiných krajů, nicméně několik znalců působících v Praze dle našich zjištění vypracovává posudky věrohodnosti s dostatečně podloženými závěry a s použitím vhodných metod.

Jak bylo v teoretické části práce popsáno, existuje značné množství odborných metod posuzování věrohodnosti. Ve znalecké praxi jsou dobře využitelné metody jako je SVA:CBCA (Statement Validity Assessment: Criteria-based Content Analysis), RM (Reality Monitoring), SCAN (Scientific Content Analysis), v některých případech polygraf atp. V práci byly prezentovány i metody, jejichž využití ve znalecké praxi je poněkud komplikovanější (například detekce lži s pomocí fMR). Některé představené metody jsou dokonce diskutabilní (například Reidova metoda, která je hojně využívána v USA, nicméně některé její teze jsou v přímém rozporu s reprezentativními výzkumy v této oblasti), přesto mají množství zastánců. Hlavním záměrem popisu takto širokého spektra současných metod bylo především umožnění nahlédnutí na komplexitu a diverzitu jednotlivých metod a na možnosti, které znalci v rámci posuzování věrohodnosti výpovědi mají.

Jak bohužel vyplývá z dosud prezentovaného, znalci obvykle tyto metody dostatečně neznají a nevyužívají. Jeden z předních českých forenzních psychologů se k tomuto vyjádřil následovně: „*Žádné konkrétní požadavky na používání technik, které zmiňujete, nejsou. Dá se říci, že každý dělá to, co umí a v řadě případů toho moc není*“ (K. Netík, osobní sdělení 8. 12. 2013). Dle našeho názoru je současná situace ve znalecké praxi (vyjadřujeme se především k problematice věrohodnosti) dána nedostatečným vzděláním/vzděláváním a neexistujícími standardy. Přitom ve většině evropských zemí je v takto zásadní oblasti k dispozici metodika (Ptáček, Čírtková, 2012). Jestliže v České republice není doposud rozpracovaná metodika znaleckého posuzování, bylo by jistě žádoucí řídit se některými obecnějšími standardy. V tomto směru jsou v odborných kruzích

často zmiňovány tzv. Daubertovy standardy, jejichž hlavní premisou je, že znalecký posudek má být vědecký. Pojem „vědecký“ je v tomto kontextu chápán jako zakotvený ve vědeckých metodách a postupech, přičemž jsou dále specifikovány náležitosti této vědecké podloženosti. Řízení se alespoň určitými obecnými standardy vypracovávání znaleckých posudků by zajisté znamenalo jejich zkvalitnění. Podrobnější strukturovaná metodika je pravděpodobně v nedohlednu, prozatím je zde alespoň snaha Asociace forezních psychologů prosadit nový znalecký zákon. Tento zákon již částečně zohledňuje oblast dalšího průběžného vzdělávání znalců a dohled nad jejich odborností, případně neodborností. Lze tedy předpokládat, že znalecká činnost bude v budoucnosti lépe ošetřena a více standardizována.

Hlavními návrhy ke znalecké činnosti jsou: 1) stanovení základních podmínek vzdělávání a přezkušování znalců a 2) vytvoření minimálních standardů pro znaleckou činnost obecně i pro konkrétní úkony (tedy vytvořit metodiku například posuzování věrohodnosti). Většina z těchto oblastí byla rozebrána v předchozím textu, pouze samotné metodice nebyl dosud věnován prostor. Základem této metodiky by bylo jednoduše stanovení toho, jaké oblasti mají být zpracovány a jaké metod mají být použity. V případě věrohodnosti by pak šlo o zkoumání osobnostních charakteristik, motivace posuzovaného a věrohodnosti samotné výpovědi. Stran věrohodnosti výpovědi by pak měl znalec povinnost použít například alespoň dvě standardizované metody. Posouzení samotné věrohodnosti by pak bylo mimo jiné založeno na odborných metodách, ne pouze na dojmovém hodnocení.

Pokud shrneme zjištění této práce, získáme alarmující informace týkající se současné znalecké praxe a posuzování věrohodnosti. V této oblasti jsou takové zásadní nedostatky, jako je neodbornost posudků nebo nepodloženost závěrů znalců adekvátními metodami. Důležitou skutečností je také to, že v současné praxi neexistuje téměř žádný dohled nad odborností znalců a nejsou stanovená pravidla dalšího vzdělávání. Na druhou stranu již lze pozorovat určité snahy, jejichž cílem je zkvalitnění znalecké činnosti. V případě posuzování věrohodnosti jsou k dispozici specializované vzdělávací kurzy, začínají se objevovat překlady standardizovaných metod (SVA:CBCA, SCAN) atd. Můžeme tedy očekávat, že se situace postupně bude měnit k lepšímu a znalci se opravdu stanou specializovanými odborníky, přičemž základ těchto změn vidíme především ve strukturovanosti dalšího vzdělávání a standardizaci aplikovaných postupů a používaných metod.

Věříme, že tato práce pomůže ukázat na některé zásadní nedostatky ve znalecké praxi a bude jedním z mnoha podkladů, díky kterým dojde v této oblasti k příslušným

změnám. Znalecká činnost je svým způsobem málo transparentní, budoucí změny jsou tedy závislé především na osobách, které náhled na situaci mají a v této oblasti se pohybují. Proto jsou případné změny závislé do značné míry na samotných znalcích.

7 Závěr

Cílem práce bylo představit problematiku posuzování věrohodnosti výpovědi v kontextu znalecké činnosti. Na základě rozhovorů se znalci a soudci, studia příslušných dokumentů a především na základě obsahové analýzy znaleckých posudků jsme zjistili zejména tyto skutečnosti:

- v kvalitě jednotlivých znaleckých posudků existují značné rozdíly
- znalci nepoužívají standardizované metody posouzení věrohodnosti
- odpovědi znalců na zadané otázky jsou obvykle jasné a vyhraněné, nicméně v případě věrohodnosti jsou nepodložené
- zjištěné skutečnosti korespondují s dalšími relevantními výzkumy

Rozdíly v kvalitě jednotlivých znaleckých posudků se projevovaly zejména v obsahové stránce. Nejednotu bylo možno nalézt v počtu použitých metod, v transparentnosti vyšetření a v podloženosti závěrů a odpovědí na zadané otázky. Ani jeden ze zkoumaných posudků transparentně nepoužíval ani jednu standardizovanou metodu posuzování věrohodnosti. V nejlepších případech znalci odkazovali až ve svých závěrech a odpovědích alespoň na některá kritéria věrohodnosti, případně kritéria reality. V rámci diagnostiky však neuváděli více informací o aplikovaných metodách, které použili při posouzení věrohodnosti. Odpovědi znalců na zadané otázky byly obvykle jasné a vyhraněné. Odbornost a odůvodněnost těchto závěrů je z výše uvedených důvodů do jisté míry diskutabilní. S diskuzemi týkajícími se problematičnosti řady posudků (respektive odbornosti řady znalců) se lze setkat nejen na úrovni laické, ale i na rovině odborné. Naše výzkumná zjištění do značné míry korespondují s daty, která jsou prezentována relevantními výzkumy, případně odbornými články.

Všechna tato zjištění svědčí o špatné kvalitě znaleckých posudků věrohodnosti. Poznatky z našeho výzkumu mohou posloužit jako další doklad toho, že současná situace ve znalecké praxi (alespoň pro obor psychologie) je nedostatečně zákonně a metodicky upravená. Tato práce poukazuje nejen na nedostatky, ale obsahuje také přehled odborných metod posuzování věrohodnosti, jako jsou SVA:CBCA, SCAN nebo Reality Monitoring. V neposlední řadě nabízí návrhy konkrétních změn v úpravě znalecké činnosti, které se týkají například dohledu nad dalším vzděláváním nebo vytvoření metodiky pro jednotlivé oblasti znaleckého posuzování.

Souhrn

V první kapitole se věnujeme věrohodnosti. Jsou zde rozebrány základní oblasti, které jsou v případě posuzování věrohodnosti zkoumány. Kromě samotné věrohodnosti je v této kapitole také podrobně rozpracována problematika lži a klamu a dalších relevantních fenoménů. Jsou zde podkapitoly, které se zabývají indikátory lži, typologií klamání, faktory ovlivňujícími klamání nebo důvody ke lži a klamu. V závěru kapitoly jsou popsány další jevy, které podstatně souvisí s tématem věrohodnosti: sugestibilita a falešné vzpomínky.

Dále je zařazena kapitola, ve které představujeme výzkumy relevantní k posuzování věrohodnosti. Tato rešerše výzkumů je pro lepší přehlednost rozdělena do tří podkapitol. První podkapitola je věnována úspěšnosti při posuzování věrohodnosti. Jsou zde například představeny dnes již klasické výzkumy „Who Can Catch a Liar?“ (Ekman, O’Sullivan, 1991) nebo „A Few Can Catch a Liar“ (Ekman, O’Sullivan, Frank 1999). Druhá podkapitola se zabývá postupy a vodítky při posuzování věrohodnosti (jako je například podávání výpovědi v opačném sledu nebo opakované výslechy). V poslední podkapitole rozebíráme další související výzkumy. Jsou zde řešeny rozdíly mezi posuzováním věrohodnosti na základě videonahrávky a „in vivo“ nebo posuzování věrohodnosti mezi jedinci z různých kulturních prostředí atd.

Třetí kapitolu považujeme za jednu z nejzásadnějších pro tuto práci. Představujeme zde řadu aktuálních metod posuzování věrohodnosti. Za základní v rámci znalecké činnosti považujeme metody obsahové analýzy SVA:CBCA (Statement Validity Assessment: Criteria-based Content Analysis), RM (Reality Monitoring) a SCAN (Scientific Content Analysis). Dále je v této kapitole věnován prostor polygrafu a souvisejícím testům (například CQT – Control Question Test nebo GKT – Guilty Knowledge Test). V neposlední řadě zde popisujeme další psychofyziologické metody posuzování věrohodnosti (například EEG nebo fMRI).

V poslední teoretická kapitole se zabýváme právní úpravou znalecké činnosti. Jednotlivé podkapitoly se rozebírají například výkon znalecké činnosti dle zákona, postavení znalce v právním systému, problematiku nepravdivého znaleckého posudku nebo právní úpravu znalecké činnosti ve vybraných zemích.

V rámci výzkumné části rozpracováváme problematiku znalecké činnosti v kontextu posuzování věrohodnosti. Záměrem bylo podat co nejvýstižnější obraz

současné situace. Jako nejlepší způsob naplnění tohoto záměru se jevila obsahová analýza znaleckých posudků na věrohodnost. Celkově bylo analýze podrobena sedmnáct znaleckých posudků zabývajících se věrohodností. Z důvodu dostupnosti byly zvoleny posudky znalců z Olomouckého kraje. Přístup k části posudků byl umožněn znalci osobně, u zbytku byla analýza provedena na základě ust. § 189 Instrukce Ministerstva spravedlnosti ze dne 3. prosince 2001, č. j. 505/2001-Org (posudky byly analyzovány na základě umožnění náhledu do soudních spisů). Rozbor posudků byl pojat komplexně, nicméně důraz byl kladen na znalce použité metody, interpretaci zjištění a odpovědi na otázku zadané soudem – to vše zejména s ohledem na posouzení věrohodnosti.

Za důležitá zjištění analýzy považujeme existenci výrazných rozdílů v kvalitě jednotlivých posudků, absenci standardizovaných metod posouzení věrohodnosti ve všech posudcích nebo častou nepodloženost závěrů posudku a odpovědi na otázky zadané soudem. Hlavním nedostatkem je především nevyužívání standardizovaných metod posouzení věrohodnosti. Tato skutečnost pak vždy vede k pouze dojmovému hodnocení věrohodnosti. Takovýto posudek se potom příliš neliší od laického odhadu. S diskuzemi týkajícími se problematičnosti řady posudků (respektive odbornosti některých znalců) se lze setkat nejen na úrovni laické, ale i na rovině odborné. Tato situace je reflektována na relevantních konferencích, panelových diskuzích i na vzdělávacích kurzech. Z doposud pravděpodobně jediné reprezentativní analýzy znaleckých posudků vyplývá, že drtivá většina (95%) znalců posuzuje věrohodnost dojmově (Ptáček, 2012), tedy nepoužívá odborné metody. Toto zjištění do značné míry koresponduje s naším.

Výsledky analýzy potvrzují nedostatečnou odbornost a kvalitu většiny znaleckých posudků. Tato situace je mimo jiné způsobena nedostatečnou zákonnou úpravou znalecké činnosti a nedostatečným dohledem nad znalci celkově. V ČR také neexistuje jednotná metodika, jak pro znaleckou činnost psychologů obecně, tak například pro posuzování věrohodnosti. Tato práce může posloužit jako další doklad toho, že současná situace ve znalecké praxi (alespoň pro obor psychologie) je nedostatečně právně a metodicky ošetřená.

Seznam použitých zdrojů a literatury

- 1) Aamodt, M., G., & Custer, H. (2006). Who can best catch a liar? A meta - analysis of individual differences in detecting depection. *The Forensic Examiner*, 15 (1), 6 - 11. Získáno 12. listopadu 2012 z databáze PsycINFO.
- 2) Asociace forenzních psychologů. (2014). *Aktuální informace k zápisu do seznamu soudních znalců*. Získáno z <http://afp.wz.cz/>
- 3) Bond, Ch. F. Jr., & Atoum, A. O. (2000). International deception. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 26 (3), 385 - 395. Získáno 23. ledna 2013 z <http://www.angelfire.com/lieclass/ID.pdf>
- 4) Bond, Ch. F. Jr., & DePaulo, B. M. (2006). Accuracy of Deception Judgments. *Personality & Social Psychology Review (Lawrence Erlbaum Associates)*, 10 (3), 214 - 234. Získáno 14. listopadu 2012 z databáze Academic Search Complete.
- 5) Bond, Ch. F. Jr. (2008). A Few Can Catch a Liar, Sometimes: Comments on Ekman and O'Sullivan (1991), As Well As Ekman, O'Sullivan and Frank (1999). *Applied Cognitive Psychology*, 22 (9), 1298 - 1300. Získáno 13. listopadu 2012 z databáze Academic Search Complete.
- 6) Boukalová, H. (2012). *Interakce a komunikace ve vyšetřování trestné činnosti z pohledu psychologie*. Praha: Filozofická fakulta Univerzity Karlovy.
- 7) Bradáč, A., Kledus, M. & Krejčíř, P. (2010). *Soudní znalectví*. Brno: Akademické nakladatelství CERM.
- 8) Brainerd, C. J., & Reyna, V. F. (2005). *The Science of False Memory*. New York: Oxford Univerzity Press.
- 9) Brewer, N., & Williams, K. D. (Eds.). (2005). *Psychology and law: an empirical perspective*. New York: The Guilford Press.
- 10) Buckley, J. P. (2000). *The Reid Technique of Interviewing and Interrogation*. Chicago, Illinois: John E. Reid and Associates, Inc. Získáno 1. října 2013 z <http://law.uark.edu/documents/Judges-Reid-Technique.pdf>
- 11) Bull, R. et al. (2004). A review of the current scientific status and fields of application of Polygraphic Deception Detection. The British Psychological Society. Získáno 5. srpna 2014 z http://www.bps.org.uk/sites/default/files/documents/polygraphic_deception_detection_-_a_review_of_the_current_scientific_status_and_fields_of_application.pdf

- 12) Čírtková, L. (2009). *Forezní psychologie*. Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk.
- 13) DePaulo, B. M., et al. (2003). Cues to deception. *Psychological Bulletin*, 129 (1), 74 - 118. Získáno 14. listopadu 2012 z databáze PsycARTICLES.
- 14) Ekman, P., Friesen, W. V., & O'Sullivan, M. (1988). Smiles when lying. *Journal of Personality and Social Psychology*, 54 (3), 414 - 420. Získáno 12. listopadu 2012 z databáze PsycARTICLES.
- 15) Ekman, P., & O'Sullivan, M. (1991). Who Can Catch a Liar? *American Psychologist*, 46 (9), 913 - 920. Získáno 12. listopadu 2012 z databáze PsycARTICLES.
- 16) Ekman, P. (1992). *Telling lies. Clues to Deceit in the Marketplace, Politics, and Marriage*. New York: W. W. Norton.
- 17) Ekman, P., O'Sullivan, M., & Frank, M. G. (1999). A Few Can Catch a Liar. *Psychological Science*, 10 (3), 263 - 266. Získáno 12. listopadu 2012 z databáze PsycINFO.
- 18) Endres, J. (1997). The Suggestibility of the Child Witness: The Role of Individual Differences and Their Assessment. *The Journal of Credibility Assessment and Witness Psychology*, 1 (2), 44 - 67. Získáno 5. srpna 2014 z <http://truth.charleshontsphd.com/JCAAWP/9701/9701.html>
- 19) Fryšták, M. & Krejčí, Z. (2009). *Postavení znalce v trestním řízení*. Brno: Masarykova univerzita.
- 20) Granhag, P. A., & Strömwall, L. A. (2001). Detection deception based on repeated interrogations. *Legal & Criminological Psychology*, 6, 85 - 101. Získáno 11. listopadu 2012 z databáze PsycINFO.
- 21) Granhag, P. A., & Strömwall, L. A. (Eds.). (2004). *The Detection in Forensic Contexts*. Cambridge: Cambridge University Press.
- 22) Gudjonsson, G. H. (2003). *The Psychology of Interrogations and Confessions*. Chichester, UK: Wiley.
- 23) Hartwig, M. et al. (2004). Police Officers' Lie Detection Accuracy: Interrogating Freely Versus Observing Video. *POLICE QUARTERLY*, 7 (4), 429 - 456. Získáno 29. října 2014 z http://www.academia.edu/6459758/Police_Officers_Lie_Detection_Accuracy_Interrogating_Freely_Versus_Observing_Video

- 24) Hartwig, M. (2005). *Interrogating to detect deception and truth: Effects of strategic use of evidence*. (Nepublikovaná dizertační práce). Göteborg: Göteborg University. Získáno 29. října 2014 z
http://www.communicationcache.com/uploads/1/0/8/8/10887248/interrogating_to_detect_deception_and_truth-effects_of_strategic_use_of_evidence.pdf
- 25) Hauch, V. et al. (2012). Linguistic Cues to Deception Assessed by Computer Programs: A Meta-Analysis. *Proceedings of the EACL 2012 Workshop on Computational Approaches to Deception Detection, pages 1–4, Avignon, France, April 23 – 27 2012*. Získáno 28. října 2014 z
<https://aclweb.org/anthology/W/W12/W12-04.pdf>
- 26) Chmelík, J. et al. (2005). *Místo činu a znalecké dokazování*. Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk.
- 27) Kubík, O. (2012). *Investigativna psychológia*. Bratislava: EUROKÓDEX.
- 28) Loftus, E. (1997). Creating False Memories. *Scientific American*, 277, 70 - 75. Získáno 16. července 2014 z
https://webfiles.uci.edu/eloftus/Loftus_ScientificAmerican_Good97.pdf?uniq=-jd60qg
- 29) Loftus, E. (2005). Planting misinformation in the human mind: A 30-year investigation of the malleability of memory. *Learning and Memory*, 12, 361 - 366. Získáno 16. července 2014 z
<https://webfiles.uci.edu/eloftus/LoftusLearning%26MemoryMisinfo05.pdf?uniq=-iv15l6>
- 30) Memon, A., Vrij, A., & Bull, R. (2003). *Psychology and Law: Truthfulness, Accuracy and Credibility*. Chichester, UK: Wiley.
- 31) Nahari, G., Vrij, A. & Fisher, R. P. (2012). Does the Truth Come Out in the Writing? SCAN as a Lie Detection Tool. *Law and Human Behaviour*, 36 (1), 68 – 76. Získáno 4. srpna 2014 z databáze PsycARTICLES.
- 32) Ministerstvo spravedlnosti České republiky. *Evidence znalců a tlumočnicků*. Získáno 9. března 2014 z
[http://datalot.justice.cz/justice/repznatl.nsf/\\$\\$\\$SearchForm?OpenForm&Seq=1](http://datalot.justice.cz/justice/repznatl.nsf/$$$SearchForm?OpenForm&Seq=1)
- 33) Netík, Netíková, & Hájek (1997). *Psychologie v právu*. Praha: C. H. Beck.
- 34) Němec, M. (2004). *Kriminalistická taktika pro policisty*. Praha: Eurounion.

- 35) Offe, H. & Offe, S. (2007). The comparison question test: Does it work and if so how? *Law and Human Behavior*, 31 (3), 291 – 303. Získáno 18. srpna 2014 z databáze PsycARTICLES.
- 36) Ptáček, R. (2012). Posuzování věrohodnosti, nebezpečnosti a resocializace ve znalecké praxi. In *SBORNÍK Z 1. OSTRAVSKÉ KONFERENCE SOUDNÍCH ZNALCŮ*, 14 – 29. Získáno 11. července 2014 z http://www.prohuman.sk/files/Sbornik_znalci_ostrava_1.pdf
- 37) Ptáček, R. & Čírtková, L. (2012). Posuzování specifické věrohodnosti výpovědi prostřednictvím metody „Statement Validity Assessment“. *Česká a slovenská psychiatrie*, 108 (6), 305 – 310. Získáno 10. srpna 2014 z <http://www.cspychiatr.cz/detail.php?stat=840>
- 38) Reinhard, M., Sporer, S. L., & Scharmach, M. (2013). Perceived Familiarity with a Judgmental Situation Improves Lie Detection Ability. *Swiss Journal of Psychology*, 72 (1), 43 - 52. Získáno 29. října 2014 z databáze PsycARTICLES.
- 39) Ruffman, T. et al. (2012). Age-Related Differences in Deception. *Psychology and Aging*, 27(3), 543 - 549. Získáno 29. října 2014 z databáze PsycARTICLES.
- 40) Sabourin, M. (2007). The Assessment of Credibility: An Analysis of Truth and Deception in a Multiethnic Environment. *Canadian Psychology*, 48 (1), 24 - 31. Získáno 29. října 2014 z databáze PsycARTICLES.
- 41) Schollum, M. (2005). *Investigative interviewing: THE LITERATURE*. Wellington: Office of the Commissioner of Police.
- 42) Siegel, J., Knupfer, G., & Saukko, P. (Eds.). (2000). *Encyklopedia of Forensic Sciences*. Amsterdam: Elsevier (Academic Press).
- 43) Sporer, S. L. (1997). The less travelled road to truth: Verbal cues in deception detection in accounts of fabricated and self-experiences events. *Applied Cognitive Psychology*, 11 (5), 373 – 397. Získáno 19. srpna 2014 z databáze PsycINFO.
- 44) Steller, M. (1989). Recent Developments in Statement Analysis. In J. C. Yuille (Ed.), *Credibility Assessment* (135 – 154). Dordrecht: Kluwer Academic Publishers. Získáno 19. srpna 2014 z http://books.google.cz/books?id=NpaehYQ-5YsC&pg=PA135&lpg=PA135&dq=Recent+Developments+in+Statement+Analysis+Steller&source=bl&ots=n53A0GNjEy&sig=_hD3iODnODi3Cwm0146cv_gcqHM&hl=cs&sa=X&ei=cSPzU5y_GsiIOJOigdgB&ved=0CCoQ6AEwAg#v=onepage&q=Recent%20Developments%20in%20Statement%20Analysis%20Steller&f=false

- 45) Suckle-Nelson, J. A. et al. (2010). Assessment Criteria Indicative of Deception (ACID): Replication and Gender Differences. *The Open Criminology Journal*, 3, 23 – 30. Získáno 6. srpna 2014 z <http://benthamopen.com/tocrij/articles/V003/SI0009TOCRIJ/23TOCRIJ.pdf>
- 46) Swenson, R. (Ed.). (2006). *Educig Information. Interrogation: Science and Art*. Washington, DC: National Defence Intelligence College. Získáno 7. srpna 2014 z <http://fas.org/irp/dni/educing.pdf>
- 47) Vácha, V., Kratěna, J. & Zacharov, S. (2013). *Znalecká činnost v prostředí EU a dalších vybraných státech včetně Ruska*. Praha: České vysoké učení technické v Praze.
- 48) Verschuere, B. et al. (2007). Antisociality, underarousal and the validity of the Concealed Information Polygraph Test. *Biological Psychology*, 74 (3), 309 – 318. Získáno 18. srpna 2014 z <http://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0301051106001700>
- 49) Vrij, A., & Mann, S. (2001). Telling and Detecting Lies in High-stake Situation: Case of a Convicted Murder. *Applied Cognitive Psychology*, 15 (2), 187 - 203. Získáno 4. února 2013 z databáze PsycINFO.
- 50) Vrij, A. (2008). *Detecting Lies and Deceit: Pitfalls and Oportunities*. Chichester, UK: Wiley.
- 51) Vrij, A., et al. (2008). Increasing Cognitive Load to Facilitate Lie Detection: The Benefit of Recalling an Event in Reverse Order. *Law and Human Behavior*, 32 (3), 253 - 265. Získáno 11. listopadu 2012 z databáze PsycARTICLES.
- 52) Vrij, A. et al. (2012). Can I Take Your Picture? Undercover Interviewing To Detect Deception. *Psychology, Public Policy, and Law*, 18 (2), 231 - 234. Získáno 29. října 2014 z databáze PsycARTICLES.
- 53) Vrij, A., & Granhag, P. A. (2012). Eliciting cues to deception and truth: What matters are the questions asked. *Journal of Applied Research in Memory and Cognition*, 1, 110 - 117. Získáno 29. října 2014 z databáze ScienceDirect.
- 54) Vybíral, Z. (2008). *Lži, polopravdy a pravda v lidské komunikaci*. Praha: Portál.
- 55) Vyhláška ministerstva spravedlnosti č. 37/67 Sb. k provedení zákona o znalcích a tlumočnících. Získáno 21. srpna 2014 z aplikace.mvcr.cz/sbirka-zakonu/ViewFile.aspx?type=c&id=1453
- 56) Zákon č. 36/1967 Sb., O znalcích a tlumočnících. Získáno 21. srpna 2014 z aplikace.mvcr.cz/sbirka-zakonu/ViewFile.aspx?type=c&id=1453

Seznam příloh

Příloha č. 1: Formulář zadání diplomové práce

Příloha č. 2: Český abstrakt diplomové práce

Příloha č. 3: Cizojazyčný abstrakt diplomové práce (Abstract of thesis)

Příloha č. 4: Analýza znaleckých posudků – ukázka

Příloha č. 5: Záznamový list pro Reality Monitoring

Příloha č. 1: Formulář zadání diplomové práce

Univerzita Palackého v Olomouci
Filozofická fakulta
Akademický rok: 2013/2014

Studijní program: Psychologie
Forma: Prezenční
Obor/komb.: Psychologie (PS)

Podklad pro zadání DIPLOMOVÉ práce studenta

PŘEDKLÁDÁ:	ADRESA	OSOBNÍ ČÍSLO
VARGA Jan	Polní 391, Litomyšl - Zahájí	F100035

TÉMA ČESKY:

Posuzování věrohodnosti: Analýza soudně-znaleckých posudků.

NÁZEV ANGLICKY:

Veracity assesement: Analysis of court expert opinions.

VEDOUCÍ PRÁCE:

PhDr. Martin Dolejš, Ph.D. - PCH

ZÁSADY PRO VYPRACOVÁNÍ:

- 1) procesy související se lži a klamem (emoce, komunikace, vnímání, sociální poznávání, atd.)
- 2) problematika lži a klamu (definice, druhy, oblasti, projevy, atd.)
- 3) metody posuzování věrohodnosti (fyziodetekce, obsahová analýza, RM, Raskin a Steller, atd.)
- 4) řešerše relevantních výzkumů z oblasti posuzování věrohodnosti(pouze zahraniční, všechny klasické plus aktuální - tzn. prakticky všechny + dostupné řešerše, Ekman, Aamondt a Custer, Vrij, Bull, DePaulo, atd.)
- 5) výzkumná část (analýza soudně-znaleckých posudků, mapování postupů a metod používaných v současnosti soudními znalci, strukturované rozhovory, dotazníky, atd.)

SEZNAM DOPORUČENÉ LITERATURY:

- Aamodt, M., G., & Custer, H. (2006). Who can best catch a liar? A meta - analysis of individual differences in detecting depection. *The Forensic Examiner*, 15 (1), 6 - 11.
- Bond, Ch. F. Jr., & DePaulo, B. M. (2006). Accuracy of Deception Judgments. *Personality & Social Psychology Review* (Lawrence Erlbaum Associates), 10 (3), 214 - 234.
- DePaulo, B. M., et al. (2003). Cues to deception. *Psychological Bulletin*, 129 (1), 74 - 118.
- Ekman, P., & O'Sullivan, M. (1991). Who Can Catch a Liar? *American Psychologist*, 46 (9), 913 - 920.
- Ekman, P., O'Sullivan, M., & Frank, M. G. (1999). A Few Can Catch a Liar. *Psychological Science*, 10 (3), 263 - 266.
- Gudjonsson, G. H. (2003). *The Psychology of Interrogations and Confessions*. Chichester, UK: Wiley.
- Memon, A., Vrij, A., & Bull, R. (2003). *Psychology and Law: Truthfulness, Accuracy and Credibility*. Chichester, UK: Wiley.
- Vrij, A. (2000). *Detecting lies and deceit: The psychology of lying and the implications for professional practise*. Chichester, UK: Wiley.
- Vrij, A., & Mann, S. (2001). Telling and Detecting Lies in High-stake Situation: Case of a Convicted Murder. *Applied Cognitive Psychology*, 15 (2), 187 - 203.

Podpis studenta: .....

Datum: .....

Podpis vedoucího práce: .....

Datum: .....

ABSTRAKT DIPLOMOVÉ PRÁCE

Název práce: Posuzování věrohodnosti v kontextu znalecké činnosti

Autor práce: Jan Varga

Vedoucí práce: PhDr. Martin Dolejš, Ph.D.

Počet stran a znaků: 77 stran / 160 893 znaků

Počet příloh: 5

Počet titulů použité literatury: 56

Abstrakt (800–1200 zn.): Cílem práce je analyzovat znalecké posudky věrohodnosti, výsledná zjištění porovnat s relevantními daty z dalších zdrojů a následně poskytnout návrhy ke konkrétním změnám v oblasti znaleckého posuzování věrohodnosti. Hlavní výzkumné otázky byly zaměřené na formální a obsahovou stránku posudků, na použité metody posuzování věrohodnosti a na odpovědi znalců na otázky zadané v posudecích. Ve výsledku bylo obsahové analýze podrobena sedmnáct posudků věrohodnosti. Část posudků byla získána od samotných znalců, část prostřednictvím soudních archivů. V rámci výzkumu jsme také využili rozhovorů se znalci a soudci. Za zásadní zjištění této práce považujeme existenci značných rozdílů v kvalitě jednotlivých posudků a absenci používání standardizovaných metod posuzování věrohodnosti. Tato zjištění souhlasí s dalšími relevantními výzkumy. Poznatky z našeho výzkumu mohou posloužit jako další doklad toho, že současná situace ve znalecké praxi (alespoň pro obor psychologie) je nedostatečně právně a metodicky ošetřená. V neposlední řadě práce nabízí konkrétní návrhy, které mohou přispět ke zlepšení současné situace v oblasti znaleckého posuzování věrohodnosti.

Klíčová slova: lež, klam, posuzování věrohodnosti, znalecká činnost, výpověď

Příloha č. 3: Cizojazyčný abstrakt diplomové práce (Abstract of thesis)

ABSTRACT OF THESIS

Title: Veracity assesment in the context of judicial expert activity

Author: Jan Varga

Supervisor: PhDr. Martin Dolejš, Ph.D.

Numer of pages and characters: 77 pages / 160 893 characters

Numer of appendices: 5

Numer of references: 56

Abstract (800–1200 characters): The aim of this thesis is to analyze experts' opinions on veracity, to compare the findings with relevant data from other sources and also to suggest particular changes in the area of expert veracity assessment. The main research questions are focused on the content and formalities of the opinions, on the methods of veracity assessment and also on the experts' answers to the questions asked in the opinions. Seventeen opinions on veracity have been put to the content analysis overall. Some of them are from experts themselves, some of them are from court archives. Within the research the interviews with experts and judges are used as well. Considerable differences in quality of particular opinions and the absence of using standardized methods in veracity assessment are considered as the fundamental finding of the thesis. This finding corresponds to other relevant researches. Findings of this research may be another evidence that current situation of expert activity (in psychology at least) is not legally and methodically established enough. Last but not least, particular suggestions that can help to improve current situation of expert veracity assessment are made in this thesis.

Key words: lie, deception, veracity assessment, judicial expert activity, testimony

Příloha č. 4: Analýza znaleckých posudků – ukázka

Analýza znaleckých posudků - ukázka	
	posudek č. 11
Obsahové charakteristiky posudku	
Obecná charakteristika případu (druh činu, zkoumaná osoba...)	pokus o vraždu, muž, 45 let, psychologický posudek vyžádán prakticky na vše (resocializace, motivace atd.), v doplnění žádost o vyjádření k obecné a specifické, znalci v součinnosti (tedy spolupráce s psychiatrem)
Zkoumané diagnostické oblasti a použité metody (osobnost, motivace, věrohodnost, intelekt, paměť...?)	osobnostní charakteristiky Rorschach, MMPI-2 (MMPI-2 a Rorschach - osobnosti věnován odstavec, celkem plasticky popsáno); pozorování, rozhovor, intelekt (spodní pásmo průměru, WAIS-R), motivace ("Jednalo se o pro něj typické snadné náhlé uvolnění agresivních impulzů za spolupůsobení alkoholu. Motivace zřejmě nebyla vedena dlouhodobějšími úmysly nebo rozvahou." - zkoumána na základě studia spisů...)
Posuzování samotné věrohodnosti (na základě čeho, jaké metody, jaký způsob dojití k závěru o věrohodnosti či něvěrohodnosti)	celkem jasné příklady některých kritérií pro a proti demonstrované na okomentování výroků zkoumaného, chybí ale informace o konkrétních testech, použitých metodách - absence čehokoli standardizovaného
Transparentnost vyšetření (poskytnuty konkrétní testové výsledky, popsány použité metody...)	vyšetření transparentní v tom smyslu, že je popsáno na základě čeho znalec došel ke konkrétnímu závěru, nicméně některé oblasti jsou nedostatečně podloženy
Podloženost závěrů posudku (na základě jakých testů, jakých informací...)	osobnostní charakteristiky a intelekt podloženy dostatečně - testově, klinicky, na základě relevantních spisů, motivace - klinika a spisy, věrohodnost nedostatečně (jen několik kritérií, neuvedení metod atd.)
Jasnost a vyhraněnost konečného vyjádření	jasné: "V otázce specifické věrohodnosti převažují informace, které z psychologického hlediska svědčí pro to, že výpověď obviněného nenesou dostatečné znaky lženi skutečně prožitých událostí a tudíž není v tomto smyslu specificky věrohodná."
Další zásadní charakteristiky posudku?	chybí konkrétní metody posouzení věrohodnosti - jen pár kritérií vzatých neznámo kde
Formální charakteristiky posudku	
Zadání úkolu: zadavatel	ano
identifikační znaky případu	ano
otázky položené orgány činnými v trestním řízení	ano
schéma posudku	ne
Výpis ze spisové dokumentace (zdravotnické, soudní, vyšetřovací...)	ano, dostatečný a věcný (z hlavního líčení, z trestních oznámení, úředních záznamů o podaném vysvětlení, protokol o zadržení osoby, o výslechu obviněného, svědka..., rejstřík trestů, atd.)
Psychologické vyšetření: anamnestická data	ano
vylíčení případu	ano
popis chování zkoumaného při exploraci	ano
popis výsledků vyšetření	ano, ale u věrohodnosti pouze vágně
Vlastní posudek (závěry vyšetření a odpovědi na otázky)	srozumitelné a jasné závěry i k věrohodnosti
Závěr posudku: datum vypracování posudku	ano
identifikační údaje znalce	ano
znalecká doložka	ano
Vlastní komentář k posudku	vcelku srozumitelný a kvalitní posudek, ale určitě je nutné lépe rozpracovat věrohodnost

Příloha č. 5: Záznamový list pro Reality Monitoring

Záznamový list pro Reality Monitoring (převzato z Kubík, 2012)

Prosím, důkladně posuďte, která kritéria jsou přítomná ve výpovědi posuzované osoby. Pro hodnocení všech otázek použijte sedmistupňovou škálu hodnocení, přičemž jedna značí minimálně (málo) a sedm více (silně) v rámci hodnocení přítomnosti daného kritéria.

Označte číslem vpravo do závorek vaši odpověď. Je potřebné odpovídat na všechny otázky. Jestliže máte problém odpovědět na konkrétní otázku ve smyslu, že je nemožné přidělit jí počet bodů, označte příslušné políčko písmenem „X“.

1) Jasnost	matná/nejasná	ostrá/jasná	( )
2) Barevnost	černobílá	úplná barevnost	( )
3) Vizualní detaily	minimální/žádné	mnoho	( )
4) Zvuk	minimální/žádný	mnoho	( )
5) Vůně/pach	minimální/žádný	mnoho	( )
6) Dotyk	minimální/žádný	mnoho	( )
7) Chuť	minimální/žádná	mnoho	( )
8) Živost	vágní	velká živost	( )
9) Přesnost detailů	neúplné/orientační	velmi detailní	( )
10) Pořadí situací v události	matoucí	srozumitelné	( )
11) Komplexnost	jednoduchá	složená	( )
12) Realismus	bizarnost	realističnost	( )
13) Umístění udál. v prostoru	vágní	jasné/jednoznačné	( )
14) Popisované prostředí	neznámé	známé/familární	( )
15) Prostor. umístění objektů	vágní	jasné/jednoznačné	( )
16) Prostor. rozmístění lidí	vágní	jasné/jednoznačné	( )
17) Čas	vágní	jasný/jednoznačný	( )
18) Uváděný rok události	vágní	jasný/jednoznačný	( )
19) Roční období	vágní	jasné/jednoznačné	( )
20) Den události	vágní	jasný/jednoznačný	( )
21) Hodina události	vágní	jasná/jednoznačná	( )
22) Trvání události	krátké	dlouhé	( )

Záznamový list pro Reality Monitoring (převzato z Kubík, 2012)

(pokračování)

23) Hodnocení události osobou	negativní	pozitivní	( )
24) Role osoby při události	pozorovatel	aktivní účastník	( )
25) Presum. následky osoby	žádné	přítomné/silně přít.	( )
26) Faktické následky	žádné	přítomné/silně přít.	( )
27) Zapamatované pocity	žádné	přítomné/silně přít.	( )
28) Typy pocitů	negativní	pozitivní	( )
29) Pocity v čase události	slabé	silné	( )
30) Pocity v čase výpovědi	slabé	silné	( )
31) Myšl. o průběhu události	žádné	jasné	( )
32) Implikace k osobnosti	žádné	mnoho	( )
33) Kval. zapamatovaných info.	špatná	velmi dobrá	( )
34) Popis předcház. událostí	nepřítomný	přítomný/silně přít.	( )
35) Popis násled. událostí	nepřítomný	přítomný/silně přít.	( )
36) Pochybnosti o přesnosti	velké	žádné pochybnosti	( )
37) Opakovaný popis myšlení	žádný	mnohokrát	( )
38) Opakované rozhovory	žádné	mnohokrát	( )
39) Věk osoby v čase události	.....(věk)		
40) Pravděpodobnost události	žádná	maximální	( )
41) Vyjímčnost, jedinečnost	obyčejnost	jedinečnost	( )
42) Neuvěřitelné detaily	žádné	přítomné	( )
43) Uvěřitelnost příběhu	žádná	pravděpodobná	( )